

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ ЦИВІЛЬНОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА
КАФЕДРА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПАТЕНТНОЇ ЮСТИЦІЇ

ШЕРЕШЕВСЬКІ ЦИВІЛІСТИЧНІ ЧИТАННЯ: ЗАХИСТ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ

*МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської наукової конференції*

*Одеса,
3 грудня 2025 року*

Одеса
Фенікс
2025

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора *Є. Харитонова*

Упорядники-укладачі:

Давидова Ірина Віталівна – д.ю.н., проф. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», проф.;
Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна – к.ю.н., доц. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», доц.;
Павлова Вікторія Георгіївна – к.ю.н., доц. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», доц.;
Лешикова Єлизавета Сергіївна – лаборант кафедри цивільного права НУ «ОЮА».

Організаційний комітет Всеукраїнської наукової конференції:

Харитонов Євген Олегович – д.ю.н., завідувач кафедри цивільного права НУ «ОЮА», член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, проф.;
Давидова Ірина Віталівна – д.ю.н., проф. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», проф.;
Зубар Володимир Михайлович – к.ю.н., проф. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», доц.;
Кривенко Юлія Василівна – к.ю.н., доц. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», доц.;
Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна – к.ю.н., доц. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», доц.;
Павлова Вікторія Георгіївна – к.ю.н., доц. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», доц.;
Матійко Микола Володимирович – к.ю.н., доц. кафедри цивільного права НУ «ОЮА», доц.;
Лешикова Єлизавета Сергіївна – лаборант кафедри цивільного права НУ «ОЮА».

Матеріали видано в авторській редакції.

Повну відповідальність за достовірність і якість поданого матеріалу несуть учасники Всеукраїнської наукової конференції та їхні наукові керівники, які рекомендували ці матеріали до друку.

III 49 **Шерешевські цивілістичні читання: захист прав приватної особи в умовах війни** : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 3 груд. 2025 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. Є. Харитонова ; НУ «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2025. – 250 с. – Режим доступу: ...
ISBN 978-617-8763-00-8

Збірник містить результати наукових досліджень, присвячених питанням захисту прав приватної особи. У виданні представлено актуальні теоретичні та прикладні напрацювання, що висвітлюють питання окремих аспектів захисту прав приватної особи, удосконалення механізму правового регулювання, створення нових правових інститутів, доповнення чинних нормативно-правових актів, що своєю чергою додатково актуалізує оновлення цивільного законодавства на підґрунті загального концепту приватного права.

Збірник адресовано студентам, викладачам, науковцям і всім, хто цікавиться теорією, практикою, історією та перспективами розвитку правової науки.

УДК 347.1/7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
<i>Аврамова Ольга Євгенівна</i> ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ВИСЕЛЕННІ В УМОВАХ ВІЙНИ	9
<i>Адамова Олена Семенівна</i> ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ В УМОВАХ ЦИВІЛЬНОГО ШЛЮБУ: УМОВИ ВОЄННОГО ЧАСУ	13
<i>Бабич Ірина Григорівна</i> ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ	16
<i>Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна</i> НЕЛЕГАЛЬНІ КРЕДИТОРИ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ ОНЛАЙН-КРЕДИТНИХ ПРАВОВІДНОСИН	20
<i>Білошкурський Микола Миколайович</i> ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ У ПОРЯДКУ П. 1-1 Ч. 1 СТ. 4 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО САНКЦІЇ» У КОНТЕКСТІ ПОРУШЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ОСОБИ НА МИРНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ	22
<i>Бойко Кароліна Романівна</i> КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	28
<i>Боярчук Михайло Вікторович</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	32
<i>Булеца Сібілла Богданівна</i> ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ	35
<i>Василевська Надія Станіславівна</i> ПРАВО НА БІОЛОГІЧНЕ БАТЬКІВСТВО/МАТЕРИНСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	40
<i>Ващак Владислав Анатолійович</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ПРИ УКЛАДЕННІ ЕЛЕКТРОННИХ КРЕДИТНИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	44
<i>Галунова Лариса Ігорівна, Мартинюк Іван Вікторович</i> МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ БАЛАНСУВАННЯ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ У КОНФЛІКТАХ ЩОДО ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	48
<i>Глиняна Катерина Михайлівна</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ	52

Гнатюк Дмитро Володимирович

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКЛАДАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ
ДАРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 56

Голоденко Леся Олегівна

ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 61

Гринько Світлана Дмитрівна, Гринько Андрій Русланович

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ ЯК СПОСІБ САМОЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ
ПРАВ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ 65

Гриценюк Владислав Олександрович

СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТВОРИ 69

Давидова Ірина Віталівна

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ КОМЕРЦІЙНОГО
ПРЕДСТАВНИЦТВА 74

Деренюк Ангеліна Олександрівна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 77

Діденко Лариса Василівна

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ТА ЇХНІХ СІМЕЙ НА СПАДЩИНУ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ 79

Добровольська Володимира Володимирівна,

Артьомов Дмитро Володимирович

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ УЧАСНИКІВ АПЕЛЯЦІЙНОГО
ПРОВАЖЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС
ВОЄННОГО СТАНУ 82

Ennan R. E.

LEGAL PERSONALITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE:
IS ARTIFICIAL INTELLIGENCE A SUBJECT OF LAW?
(ПРАВСУБ'ЄКТНІСТЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – СУБ'ЄКТ ПРАВА?) 86

Журавель Алла Василівна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ НЯНЬ В
УКРАЇНІ 91

Заїка Юрій Олександрович

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У СФЕРІ ЖИТЛОВО-
КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ 95

Здирко Єлизавета Михайлівна

МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ FAIR USE ДЛЯ ЗАХИСТУ
АВТОРСЬКОГО ПРАВА НА ЗГЕНЕРОВАНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ШІ
ТВОРИ 100

Зубар Володимир Михайлович ПОНЯТТЯ ПЕРІОДИЧНОЇ ВЛАСНОСТІ	104
Ігнатенко Сергій Сергійович ВПЛИВ РЕФОРМУВАННЯ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ОСОБОЮ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	108
Калітенко Оксана Михайлівна ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТА НАПЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ.	112
Калтишев Антон Олександрович ПРАВО НА ОСОБИСТИЙ ГЕРБ ЯК НОВЕ ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ ПРАВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ	116
Кірсанов Олексій Володимирович ШАХРАЙСТВО ТА ПІДРОБКА ОСОБИСТИХ ДАНИХ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ.....	119
Кліменко Віра Вадимівна ПРАВО ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ	122
Коваленко Сергій Олегович АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	125
Кривенко Юлія Василівна ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВОЛОНТЕРІВ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	129
Ксьондзик Юрій Юрійович ДОБРОСОВІСНІСТЬ І ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	131
Левківський Богдан Казимирович ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ СУДОМ СПОРІВ ЩОДО УЧАСТІ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	137
Майданик Роман Андрійович ПРИНЦИПИ РЕЧОВОГО ПРАВА В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ (РЕКОДИФІКАЦІЇ) ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	139
Маковій Віктор Петрович ЕКСТРАОРДИНАРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТЕМПОРАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ	152
Матійко Микола Володимирович ОКРЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА	156

Менджул Марія Василівна ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАНСКОРДОННІ РИНКИ ПРАЦІ	161
Мошинська Яна Степанівна ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	165
Nekit K. EXTENTION OF CONSTITUTIONAL PRINCIPLES AND FUNCTIONSTO DIGITAL ASSETS.....	169
Orzikh Yurii Hennadiiovych SUCCESSION UNDER SWEDISH LAW AND ITS RELATIONSHIP WITH SUCCESSION UNDER UKRAINIAN LAW: CONFLICTS OF LAWS IN CROSS-BORDER SUCCESSION.....	172
Оскілко Олексій Олегович ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	176
Павлова Вікторія Георгіївна ПОДВІЙНА ПРИРОДА ВЕНДИНГОВИХ ПРАВОВІДНОСИН	181
Петров Володимир Володимирович ЩОДО РОЛІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ СТИМУЛЮЮЧОЇ ФУНКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА	184
Резніченко Семен Васильович, Поліщук Вероніка Романівна ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ДІТЕЙ	188
Ромась Денис Сергійович ЦИФРОВІ ФОРМИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ, СМАРТ-КОНТРАКТИ ТА ГІГ-КОНТРАКТИ.....	191
Ромась Марія Іванівна ПРОБЛЕМАТИКА БАГАТОРІВНЕВОСТІ ІНТЕРЕСУ ПУБЛІЧНО- ПРАВОВИХ УТВОРЕНЬ У ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	195
Сафончик Оксана Іванівна АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ В УМОВАХ ВІЙНИ ...	198
Скрагленко Марія Ростиславівна ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ. ПРОБЛЕМАТИКА В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	201
Спасова Катерина Іванівна РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	209

Станкевич Андрій Володимирович ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕЛЕКТРОННА (ЦИФРОВА) ПОСЛУГА» ЯК ОБ'ЄКТА ЕЛЕКТРОННОГО ОБІГУ	213
Стрілець Михайло Ігорович ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ФРІЛАНС- ДОГОВОРІВ НА МІЖНАРОДНИХ ПЛАТФОРМАХ	216
Токарева Віра Олександрівна ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	219
Фірчук Василь Русланович ДОГОВІР БУДІВЕЛЬНОГО ПІДРЯДУ В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНЕ ЯДРО, ВИКЛИКИ ДИНАМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ	223
Халдай Ілля Віталійович ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ ЗБИТКІВ ЗА НЕВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	227
Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна ЗАХИСТ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: КОЛІЗІЇ ТА СОЛІДАРНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ	231
Шайхет Олена Петрівна ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	236
Шамота Олександр Володимирович ЗАХИСТ ВІД ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї: ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ	240
Швець Михайло Олександрович ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ	243
Шовкун Кристина Ігорівна ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	247

ПЕРЕДМОВА

Звернення до приватного права, як до концепту, дає підстави для очікування значного педагогічного впливу та виховного ефекту при підготовці фахівців, що мають знаходити свій прояв у наявності системи знань, вмінь та навичок, побудованих на системі правових цінностей, котрі, зокрема, несе в собі приватне право, і які, у свою чергу, мають стверджуватися юридичною практикою. Особливої важливості в цьому аспекті набуває звернення уваги на окремі аспекти захисту прав приватної особи.

Наукова проблематика, пов'язана з захистом прав приватної особи, є актуальною та важливою у сучасному суспільстві. Щойно йдеться про права приватної особи, паралельно постає питання про їх реалізацію і захист, що в свою чергу пов'язано зі сферою самовизначення суб'єкта, його автономії, упорядкування та координації суспільних зв'язків та відносин, забезпечення розкриття творчого потенціалу, сталого розвитку суспільства, його стабільності.

Сфера захисту прав відіграє важливу роль у підвищенні рівня правової культури. Наукові дослідження, пов'язані з механізмами та способами захисту прав, не втрачають своєї актуальності. Важливими для сучасної науки також є дослідження, що стосуються структури суб'єктивного цивільного права, систематизації та диференціації способів захисту. Доволі часто наявність широкого кола форм захисту прав приватної особи актуалізує проблему розмежування їх використання. В цьому аспекті постає питання ефективності та доцільності використання тих чи інших форм та способів захисту прав приватної особи.

Сучасні тенденції економічного та соціального життя суспільства не можуть не впливати на сферу захисту прав приватної особи. При цьому актуалізуються питання удосконалення механізму правового регулювання, перегляду структури та змісту окремих нормативів, створення нових правових інститутів, доповнення чинних нормативно-правових актів, що в свою чергу додатково актуалізує оновлення цивільного законодавства на підґрунті загального концепту приватного права.

Зазначеним була зумовлена доцільність проведення Всеукраїнської наукової конференції «Шерешевські цивілістичні читання: захист прав приватної особи в умовах війни», матеріали якої вміщені у цьому збірнику тез.

Євген Харитонов

*Аврамова Ольга Євгенівна,
докторка юридичних наук, доцентка,
провідна наукова співробітниця відділу
приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН
України*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ВИСЕЛЕННІ В УМОВАХ ВІЙНИ

17 листопада 2025 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо заборони виселення ВПО з місць тимчасового проживання. Згідно із яким пропонується змінити процедуру виселення ВПО. Зокрема, органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та суб'єктам приватного права заборонено виселяти внутрішньо переміщених осіб з місць тимчасового проживання. Ця заборона не поширюється на осіб, які проживають в місцях тимчасового проживання, проте відсутні у такому місці понад 60 діб поспіль без попередження керівника місця тимчасового проживання [1]. Наведений законопроект є прикладом того, що тематика виселення та захисту житлових прав в умовах війни є актуальною та нагальною. Варто звернути увагу, що запропонований захід поширюється виключно на місця тимчасового проживання. В іншому випадку буде застосовуватися загальна процедура виселення. Такий підхід потребує додаткового обговорення та вказує, що виселення в умовах війни потребує окремого дослідження.

Виселення може розглядатися як процедура та як наслідок припинення житлових правовідносин. Воно може характеризуватися як: наслідок припинення права проживання, санкція за житлове правопорушення. Самостійною правовою категорією є примусове виселення, що виникає внаслідок залишення житла внаслідок війни, надзвичайної ситуації. Формами примусового виселення є добровільне залишення житла та переміщення, примусова евакуація. 5 листопада 2025 р. у Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 були внесені

зміни щодо обов'язкової евакуації у примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника. Після прибуття до транзитного центру кожній евакуйованій особі надається консультація та допомога у визначенні подальшого маршруту переселення, що може включати такі заходи: самостійне переселення за обраним місцем проживання; переселення до місць тимчасового проживання; направлення до закладів охорони здоров'я та закладів соціального захисту відповідно до законодавства (п. 61 Порядку) [2]. Наведене підкреслює, що обов'язкова/примусова евакуація є підставою для примусового виселення, яке є як процедурою так і наслідком у вигляді залишення, звільнення житла. Отже, примусова евакуація є підставою втрати права проживання у житла. Тому, особи, як зазнали примусової евакуації мають визнаватися такими, що втратили право проживання. Важливо наголосити, що йдеться про втрату права проживання, а не права власності на житло, оскільки останнє породжує зовсім інші правовідносини, зокрема, що пов'язані з компенсацією.

Виселення в умовах війни може бути і внаслідок примусового відчуження житла на підставі Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». Так, примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та переходить у власність держави для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону) [3]. У цьому випадку позбавлення власності на житло має зокрема і такий наслідок як виселення.

Загалом виселення, як наслідок припинення правовідносин, полягає у залишенні житлового приміщення та звільнення житла від майна особи, що проживає. Такий підхід є поширеним у світі. Зокрема, у Фінляндії справа про виселення відкривається за заявою орендодавця. Орендарю надсилається письмове попередження з терміном для добровільного звільнення приміщення та вивезення майна. У разі невиконання орендарем вимоги, виселення відбувається за його рахунок, а майно невеликої низької цінності підлягає утилізації або стягненню. Особисті речі, що підлягають зберіганню, можна забрати безкоштовно; стягнуте майно реалізується відповідно до Кодексу виконавчого провадження, а майно невеликої чи низької цін-

ності підлягає утилізації або стягненню. Вся процедура фіксується в акті виселення [4]. А ось в США дещо по іншому. Наприклад, Штат Массачусетс розробив дворівневий процес виселення, інтегрувавши програму ERA ((Emergency Rental Assistance) у судові провадження. На першому рівні орендодавці та орендарі працюють із медіатором, який може направити їх до ресурсів ERA для покриття допустимої заборгованості за оренду. Ця державна програма також залучає юридичні служби та послуги відновлення житла у випадках, коли орендарі все ж зазнають виселення [5].

Через війну в Україні поступово утворюється особливий правовий режим виселення в умовах воєнного стану. Так, відбувається поєднання правової регламентації звичайної процедури виселення із заходами, визначеними гуманітарним правом, задля забезпечення безпеки людини. Водночас на рівні Верховного Суду України простежується тенденція щодо підтримки позиції про пріоритетність норм ЦК України над нормами інших законів, зокрема ЖК України [6, с. 10]. Такий підхід має корегуватися із урахуванням стану війни за допомогою засади пропорційності. Засада пропорційності при виселенні повинна набувати оновленого змісту. За загальним правилом, оцінка пропорційності здійснюється як на процесуальному, так і на субстантивному рівнях. З процесуальної точки зору, пропорційність справа про виселення має бути розглянута незалежним судом у звичайному цивільному провадженні, а не лише суддею-виконавцем. На субстантивному рівні держава має довести необхідність виселення [7]. В умовах війни субстантивна пропорційність може визначатися із урахуванням таких обставин як: 1) встановлення факту необхідності виселення (для потреб оборони, безпеки цивільного населення, ризику руйнування будівлі або розміщення військових/гуманітарних служб); 2) не існує альтернативи виселення (обов'язкова евакуація, відновлення будівля тощо); 3) тягар виселення для особи не є надмірним, з урахуванням: втрати житла внаслідок бойових дій; наявності правового статусу ВПО; стану здоров'я (зокрема обмежені можливості внаслідок поранення); наявності дітей, які особливо вразливі в умовах війни; 4) встановлення зіставлення економічних інтересів власника та житла та соціальних потреб у житловому забезпечення в умовах війни.

Підсумовуючи наведене можна означити, що захист прав людини при виселення в умовах війни потребує ще додаткового науково-

практичного осмислення. Виселення в умовах війни можна поділити на: 1) виселення за звичайною процедурою; 2) примусове виселення внаслідок евакуації; 3) виселення внаслідок примусового відчуження майна. Виселення за звичайною процедурою має визначатися із урахуванням засади пропорційності, яка набуває особливого змісту в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо заборони виселення ВПО з місць тимчасового проживання. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58698>.

2. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>.

3. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17 травня 2012 р. № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>.

4. Ulosottolaitos. Eviction. URL: <https://www.ulosottolaitos.fi/en/information-on-enforcement/tasks-of-enforcement/eviction/?utm>.

5. U. S. Department of the Treasury. Eviction Diversion. Emergency Rental Assistance Program: Promising Practices. URL: <https://home.treasury.gov/policy-issues/coronavirus/assistance-for-state-local-and-tribal-governments/emergency-rental-assistance-program/promising-practices/eviction-diversion>.

6. Крат В. Виселення в ракурсі практики касаційного суду. Верховний Суд. 16 червня 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Vuselennya_prakt_kas_sydy.pdf.

7. Proper judicial assessment of evictions is part of the proportionality test. Strasbourg Observers. 14 June 2012. Режим доступу: <https://strasbourgobservers.com/2012/06/14/proper-judicial-assessment-of-evictions-is-part-of-the-proportionality-test/?utm>.

*Адамова Олена Семенівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
психолог, доцентка кафедри цивільного
права Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ В УМОВАХ ЦИВІЛЬНОГО ШЛЮБУ: УМОВИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Цивільний шлюб (або фактичні шлюбні відносини) на практиці мали місце завжди. У воєнний час, коли суспільство стикається з екстремальними умовами, цей тип стосунків набуває особливої значущості та має свої специфічні особливості.

Такий шлюб має свої особливості, які зумовлені такими специфічними умовами, як війна. Зокрема, сюди можемо віднести: по-перше, психологічну підтримку і стабільність, адже війна створює надзвичайний стрес та невизначеність, люди шукають емоційної підтримки і стабільності, яку можуть знайти у цивільному шлюбі, тож спільне проживання та взаємна підтримка допомагають партнерам легше переносити труднощі воєнного часу; по-друге, гнучкість у стосунках, адже умови воєнного часу можуть вимагати швидких змін у життєвих обставинах, таких як переїзд або зміна місця роботи, а цивільний шлюб дозволяє партнерам бути більш мобільними та гнучкими, разом з тим відсутність бюрократичних процедур для реєстрації та розірвання шлюбу може бути перевагою в умовах нестабільності; по-третє, юридичні аспекти, зокрема, відсутність офіційного статусу шлюбу може створювати юридичні складнощі, наприклад, у питанні спадщини, прав на майно та опіки над дітьми, тому важливо, щоб партнери мали певні домовленості та юридичні документи, що регулюють їхні права та обов'язки.

Аналізуючи категорію цивільного шлюбу, яка існує в умовах воєнного часу, можна виділити її певні переваги та недоліки. До переваги цивільного шлюбу під час війни можемо віднести такі як простота та оперативність (укладення такого шлюбу є швидким процесом, партнери можуть одразу почати жити разом та підтримувати одне одного, що сприяє швидкій адаптації до нових умов), а також емоційна підтримка (спільне проживання і підтримка допомагають партнерам долати стрес та тривогу, що викликані війною, а це особливо важливо для людей, які втратили своїх рідних або домівку.)

Викликами (або ж недоліками) цивільного шлюбу під час війни можна вважати: по-перше, правові невизначеності, адже відсутність офіційної реєстрації шлюбу може призводити до юридичних проблем, таких як право на спадщину, спільне майно та опіка над дітьми; по-друге, суспільні стереотипи, адже в деяких суспільствах цивільний шлюб може сприйматися негативно, що створюватиме додатковий тиск на партнерів, разом з тим війна змінює пріоритети, і багато людей стають більш відкритими до різних форм стосунків, проте стереотипи все ще можуть впливати на сприйняття; по-третє, соціально-правові аспекти, що включає в себе необхідність юридичного захисту (у воєнний час державні органи повинні враховувати реалії та забезпечувати правовий захист цивільних шлюбів, що може включати визнання певних прав цивільних партнерів, спрощення процедур для оформлення прав на спадщину та опіки над дітьми) та соціальної підтримки (суспільство має підтримувати всі форми стосунків, особливо у складні часи війни, коли емоційна підтримка є життєво важливою, тож є необхідність у проведенні інформаційних кампаній, що сприятимуть зменшенню стигматизації цивільних шлюбів).

Особливе місце в контексті досліджуваної проблематики займає, на нашу думку, питання щодо психологічної підтримки і стабільності цивільного шлюбу під час війни. Тут маємо виділити кілька основних напрямків, а саме:

- роль емоційної підтримки – війна викликає значний стрес, тривогу і навіть паніку серед населення. В цих умовах цивільний шлюб стає важливим джерелом емоційної підтримки. Спільне проживання та взаємна підтримка дозволяють партнерам відчувати себе менш ізольованими та більш впевненими. Вони можуть ділитися своїми переживаннями, страхами та емоціями, що допомагає знижувати рівень стресу;
- підтримка психологічного здоров'я – під час війни рівень стресу, депресії та інших психічних розладів може значно зростати. Цивільний шлюб може забезпечити необхідну підтримку для збереження психологічного здоров'я партнерів. Це може виражатися у веденні спільного здорового способу життя, що включає регулярні фізичні вправи, здорове харчування та відпочинок; спільних заняттях, таких як читання, спорт, прогулянки на свіжому повітрі, що сприяє зниженню стресу тощо;

- створення відчуття стабільності – війна приносить хаос і невідзначеність. Цивільний шлюб може створити відчуття стабільності та нормальності в житті партнерів, що допомагає зберігати спокій та позитивний настрій, навіть коли зовнішні обставини є нестабільними. Наприклад, спільні ритуали, такі як спільні сніданки або вечірні розмови, допомагають зберігати відчуття нормальності; планування майбутнього, що надає мету і надію, навіть у складних умовах;
- взаємна допомога у подоланні травматичних подій – під час війни люди можуть переживати травматичні події, такі як втрати близьких, руйнування житла, поранення. У таких випадках партнери можуть надавати одне одному необхідну допомогу та підтримку. Це може бути емоційна підтримка або ж практична допомога;
- зміцнення стосунків – спільне переживання складних ситуацій може зміцнити стосунки між партнерами, тож вони вчаться краще розуміти одне одного, підтримувати у важкі моменти та цінувати спільні досягнення;
- зниження ризику соціальної ізоляції – під час війни люди можуть відчувати себе ізольованими через втрату контактів з рідними та друзями. Цивільний шлюб допомагає знизити цей ризик, забезпечуючи постійне спілкування та взаємодію. Це можуть бути різного роду соціальні проєкти або ж соціальна підтримка, що має на меті контактування з іншими людьми.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що цивільний шлюб у воєнний час має свої специфічні особливості, які роблять його важливою формою стосунків. Він надає необхідну гнучкість та емоційну підтримку, що є критично важливими в умовах війни. Проте він також стикається з певними викликами, особливо у правовій сфері. Необхідно забезпечити юридичний захист та соціальну підтримку таких стосунків, щоб вони могли повною мірою виконувати свою функцію в складні часи.

Цивільний шлюб у воєнний час відіграє важливу роль у забезпеченні психологічної підтримки та стабільності. Він надає емоційну підтримку, допомагає зберігати психологічне здоров'я, створює відчуття стабільності та нормальності, сприяє подоланню травматичних подій, зміцнює стосунки та знижує ризик соціальної ізоляції. У складних умовах війни такі стосунки стають важливим джерелом підтримки та надії для багатьох людей.

*Бабич Ірина Григорівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У середньовічному цивільному праві представництво набуває все більшого значення, особливо в торгівельних відносинах, де агенти діяли від імені купців, укладаючи угоди та представляючи їхні інтереси. [1]

Після падіння Римської імперії і Візантійської імперії правоздатність у Західній Європі була пов'язана із поняттям честі. Відповідно від наявності певного стану у Середньовіччі людина мала честь і, відповідно, могла захищати її у суді. Буття дворянином надавало можливість захищати свої інтереси у разі спору із іншими дворянами. Тому ми зазначаємо, що поняття правоздатності у Середньовіччі не використовується. Більше враховується релігійний, феодальний та соціальний статус.

Починається формування права у Середньовічній Європі із самого примітивного рівня розвитку суспільства, а сформувалося, як ми помітимо, за тими самими закономірностями як і у римському праві. Це не може не відзначити ще раз абстрактність норм і правил римського права. Раннє Середньовіччя представляє собою феодалізм, суспільний устрій, що обминув рабовласництво.

Римське суспільство і право досягнувши свого класичного ступеня і відображає, що у рабів правоздатності бути не може. Сама природа розвитку суспільних відносин показала, що формування правосуб'єктності пов'язане із наявністю майна, а саме головне – земельної ділянки. Так, колони, щоб бути суб'єктом права закріплювалися до землі.

Потреба у землі прив'язувала селян до покровителів, які були ближче до короля. Вони отримували покровительство за несення певних обов'язків. Втрата землі тягла за собою втрату особистої свободи. Що означало втрату правосуб'єктності. Людина прив'язувалася до землі і не могла переходити від одного феодала до іншого. Так встановлювалися межі прав і обов'язків.

Формування законів у X ст. вже показує механізм формування правоздатності, перехід від самоуправства, помсти, до врегулювання правовідносин державою. За помсту у Салічній правді встановлений штраф. Вбивство раба вимагало лише відшкодування ринкової вартості.

З часом помітне вдосконалення правового регулювання: спочатку штраф сплачувався лише постраждалим, пізніше було встановлено, що штрафи сплачуються державі, а третина – постраждалому.

Потрібно підкреслити, що таке закріплення людей до земельної ділянки, закріплення їх залежності, обтяження податковими та фінансовими повинностями було запозичено або сформувалося під прямим пізньоримським впливом. У часи Діоклетіана та Костянтина в Римі встановлювалися податки, які закріплювали законом людей (колонів) до землі.

«У середні віки відбувається феодалізація політичного, соціально-економічного життя, що означає приватизацію влади правителем (королем, сеньйором) і держава уявляється як особиста власність володаря. Після його смерті все, що правителю належало, найперше – територія, поділялася порівну між спадкоємцями».[2]

Таким чином, відповідна прив'язка людини до землі стає ознакою наявності правоздатності.

Як абстрактна можливість, як ми розуміємо у сучасному праві, правоздатність не розумілася. Формується поступово і правоздатність та інститут представництва. Тому правоздатність формувалася на підставі правового статусу, стану у ієрархії феодальних відносин. Із цього слідує, що здійснювати свої права та реалізовувати свої інтереси можуть суб'єкти через інших: васал діяв від імені сюзерена, феодальні збори – як представництво станів при монархові. В приватній сфері – існували довірені особи по типу *procuratores* у римському праві.

Із розвитком торгівлі виникає потреба в універсальних правових категоріях, які б підходили різним правовим системам. Розвиваються міста та правові школи. У XII ст. відбувається початок рецепції римського приватного права, за допомогою якої починають розробляти абстрактні концепції правоздатності, правосуб'єктності, юридичної особи. Особа вже розуміється як суб'єкт права, не зважаючи на її «стан».

У Середньовіччі склалася система права із трьох елементів (канонічне право, феодальне право та римське право).

Цікаво прослідкувати еволюцію юридичної особи, як суб'єкта права, формування його правосуб'єктності і еволюцію представництва, як відокремлену волю цих суб'єктів.

Отже перші спроби конкретизувати правосуб'єктність юридичної особи були зроблені в європейському праві у XII ст. у церковному праві каноністами. Виникла потреба надати самостійності у правовій сфері монастирям та церковним громадам. Граціон в «*Decretum Gratiani*» зазначає, що «корпорація може володіти майном незалежно від життя її членів».[3]

Звідси і формується правосуб'єктність юридичної особи, як самостійної абстрактної категорії, закладається принцип її майнової самостійності і відповідальності.

Ще одним прикладом формування юридичної особи у Середньовіччі були університети, наприклад, Болонський університет на підставі привілею «*Authentica Habita*»[4] отримав можливість самостійно виступати у суді та володіти майном. Колектив у вигляді студентів та викладачів потребував представника, який би діяв від імені університету.

Університети сприяли формуванню правових систем...університети готували юристів...готували кадри, та спрямовували інших відносно правових систем, які вони допомагали розробляти.

Університет у середньовічній Європі розглядався як корпорація (*universitas scholarum et magistrorum*), яка мала правосуб'єктність незалежно від окремих осіб.

Таким чином сформувалися відносини, в яких представники (ректор університету) діє від імені колективу, а не від власного імені, як це було в римському праві при особистому дорученні.

Міські громади також, як у римському праві набули ознак юридичної особи. Для захисту інтересів заможних громадян були створені великі гільдії [5]

Можна зазначити, що у Середньовіччі відбуваються значні зміни у сфері правосуб'єктності. Суб'єктом права буде не тільки індивід, але й колектив, в якому воля виражалася незалежно від волі її членів. В той же час формування окремої волі колективу означає, що формується фігура представника, який діє не від власного імені, а від імені колективу, який він представляє.

Ще одним випадком представництва є представництво опікуна та піклувальника над недієздатними та обмежено дієздатними.

Правосуб'єктність, дієздатність та правоздатність залежить від віку та психічного стану. Опіка та піклування у Римі було почесним обов'язком, не передбачало збагачення. Якщо дії опікуна завдавали шкоди підопічному, то такі дії визнавались безчесними.

У Середньовіччі у стані селян не встановлювалися опіка та піклування. Це пояснюється відсутністю в них майна та майнового інтересу. Тому їх правосуб'єктність як поняття не була сформована.

Що стосується дворянства, другого стану, то встановлення опікуна було важливим інститутом, достатньо врегульованим. Майно, а особливо земельна ділянка, титул та влада були в середовищі дворян об'єктом майнового регулювання, і підлягало передачі у спадок. Тому необхідно було забезпечити безумовний, обґрунтований правом контроль над майном.

Отже для селян характерним було відсутність відносин опіки та піклування та нерозвиненість правоздатності. Що стосується дворянства, то сеньйор та монарх слідкував щоб над майном такого малолітнього або хворого встановлювалася опіка. Опікуни діяли від імені підопічного, керували його майном та користувалися його прибутком.

Ускладнення суспільних відносин, розвиток торгівлі та економіки вимагали змін у всіх основних інститутах права, з'явилися нові види угод, виникла потреба їх укладення на відстані. Формується поняття правосуб'єктності, за якої можливо було передача прав і обов'язків через іншу особу, яка діє в межах наданих повноважень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Г. Грубінко Історія держави і права зарубіжних країн. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37725>
2. Марченко О. М. Повсякденне життя народів Європи в епоху Середньовіччя. URL: <https://dspace.cusu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ddb44d3-f0a5-4f74-9891-87773a23c169/content>
3. Tierney, B. Foundations of the Conciliar Theory: The Contribution of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism. Cambridge: Cambridge University Press, 1955. DOI:10.1017/CBO9780511522305
4. Rashdall, H. The Universities of Europe in the Middle Ages. Oxford: Clarendon Press, 1895. URL: <https://ia800207.us.archive.org/33/items/universitieseur102rashuoft/universitieseur102rashuoft.pdf>
5. Д. Де Рюшер. Верховенство права в містах середньовічних міських земель: розбудова громади в контексті URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-023-00197-x?utm_source

*Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

НЕЛЕГАЛЬНІ КРЕДИТОРИ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ ОНЛАЙН-КРЕДИТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Одним із найбільш значущих ризиків, притаманних сфері онлайн-кредитування, є поширення діяльності так званих ненадійних або нелегальних кредиторів. Активний розвиток цифрових фінансових послуг, спрощення процедур укладання кредитних договорів та дистанційний характер взаємодії між сторонами створюють сприятливі умови для функціонування суб'єктів, які здійснюють кредитну діяльність поза межами чинного правового регулювання.

До категорії нелегальних кредиторів належать, зокрема, неліцензовані фінансові установи, так звані «чорні» кредитори, фінансові піраміди, а також суб'єкти господарювання, що використовують шахрайські схеми з метою незаконного заволодіння коштами або персональними даними споживачів. Характерною ознакою таких суб'єктів є відсутність відповідної ліцензії, непрозорість правового статусу, а також приховування реальних умов кредитування.

Особливу небезпеку становлять компанії, які маскують шахрайську діяльність під легальне онлайн-кредитування, використовуючи агресивну рекламу, обіцянки швидкого надання кредиту без перевірки платоспроможності та мінімальні вимоги до позичальника. У таких випадках укладення кредитного договору супроводжується нав'язуванням несправедливих умов, прихованих платежів, надмірних штрафних санкцій та необґрунтовано високих процентних ставок, що суперечить принципам добросовісності та справедливості у цивільних правовідносинах.

Крім фінансових ризиків, взаємодія з нелегальними кредиторами пов'язана з підвищеною загрозою незаконного використання персональних даних. Відсутність належних механізмів захисту інформації призводить до витоку даних, їх передачі третім особам або використання з метою подальших шахрайських дій, зокрема оформлення кредитів без відома особи чи здійснення психологічного тиску на позичальника.

Варто зазначити, що діяльність ненадійних кредиторів істотно ускладнює реалізацію права на судовий захист. Укладення договорів з такими суб'єктами позбавляє позичальників ефективних механізмів оскарження неправомірних дій, оскільки кредитори часто не мають офіційно зареєстрованого місцезнаходження, змінюють юридичні реквізити або взагалі припиняють свою діяльність після отримання неправомірної вигоди.

На сьогоднішній момент вже існує багато випадків шахрайства, пов'язаних із «ненадійними» кредиторами та цифровими фінансовими схемами, як в Україні, так і у світі. Так, наприклад, у штаті Коннектикут, США, Better Business Bureau зафіксував серію шахрайських «loan phishing» схем, де шахраї, що називають себе J Morgan, здійснюють численні дзвінки й SMS із пропозиціями схваленого кредиту на великі суми без перевірки кредитоспроможності, але вимагають передоплату або передачу особистих даних для «підтвердження». Постраждалі можуть не одразу усвідомити шахрайство, оскільки схемою створюється ілюзія законної фінансової взаємодії [1].

Шахрайські операції дедалі ширше використовують штучний інтелект та технології «deepfake», зокрема для створення фальшивих відео або аудіо обличчя «кредитора» або «експерта», які переконують жертву надати дані чи гроші. Такі інструменти, хоча не завжди безпосередньо пов'язані з кредитами, підсилюють ризики маніпуляції у фінансових правовідносинах та збільшують довіру до незаконних кредиторів [2].

Наступним цікавим прикладом є те, що у штаті Телангана (Індія) влада виявила стрімке зростання шахрайств із використанням нелегальних мобільних додатків для швидких позик. Програми пропонували кредит за мінімальної верифікації, але після встановлення додатку отримували доступ до персональних даних – історії дзвінків, контактів, фотографій – і починали вимагати непомірно високі відсотки, шантажувати користувачів і загрожувати розголошенням інформації. З 14 684 звернень, зареєстрованих кібербезпековою службою за один період, цей випадок вказує на масштабну проблему нелегального онлайн-кредитування [3].

Таким чином, поширення нелегального онлайн-кредитування становить серйозну загрозу фінансовій безпеці громадян та стабільності кредитних правовідносин загалом. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність посилення державного контролю за ді-

яльністю кредиторів, підвищення фінансової грамотності населення та вдосконалення правових механізмів протидії шахрайству у сфері цифрового кредитування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Phishing loan scam flooding CT residents' phone lines, BBB says. URL: <https://www.ctinsider.com/connecticut/article/loan-phishing-scam-j-morgan-bbb-21276954.php>
2. Запобігання інвестиційному скаму: типові підходи шахраїв в Україні та Європі у 2025 році. URL: <https://www.fin.org.ua/news/1565540>
3. Instant loans, lasting scars: Loan app fraud spirals in Telangana. URL: <https://timesofindia.indiatimes.com/city/hyderabad/instant-loans-lasting-scars-loan-app-fraud-spirals-in-telangana/articleshow/126083090.cms>

*Білошкурський Микола Миколайович,
студент 3 курсу факультету цивільної
та господарської юстиції Національного
університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: д. ю. н., проф. Давидова І. В.

ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ У ПОРЯДКУ П. 1-1 Ч. 1 СТ. 4 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО САНКЦІЇ» У КОНТЕКСТІ ПОРУШЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ОСОБИ НА МИРНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ

Збройна агресія Російської Федерації проти суверенітету й територіальної цілісності України, що розпочалася взимку 2014 року на сході та півдні нашої країни й переросла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, суттєво посилила актуальність питання всебічного захисту держави – не лише військовими, а й законодавчими методами. У тому ж році, як реакція на дії держави-агресора, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII, який передбачав застосування економічних та інших обмежувальних заходів (надалі – санкції) по відношенню до вичерпного переліку суб'єктів, наведених у ч. 2 ст. 2 та ч. 4 ст. 3 цього закону [1]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про санкції», метою прийняття цього закону були захист національних інтересів, націо-

нальної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави [1].

У ст. 4 Закону України «Про санкції» наведено вичерпний перелік санкцій, які можуть застосовуватись [1]. Після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 12 травня 2022 року № 2257-IX [2], перелік був розширений до 32-х санкцій. Так, п. 1-1 ч. 1 ст. 4 вже оновленого Закону України «Про санкції» було передбачено «стягнення активів фізичних та юридичних осіб, на які накладено санкції, у дохід держави» – специфічний вид економічних обмежувальних заходів, який, на відміну від інших санкцій, застосовується не за указом Президента України за поданням Ради національної безпеки у оборони України (надалі – РНБО України), а за рішенням суду. Також було внесено зміни до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 р. № 2447-VIII [3]. Від тепер справи про стягнення у дохід держави активів підсанкційних фізичних та юридичних осіб було віднесено до підсудності Вищого антикорупційного суду (надалі – ВАКС). Проте досі під час застосування цього виду санкцій залишаються деякі проблемні запитання, зокрема, щодо можливих порушень права приватних фізичних та юридичних осіб на мирне володіння майном.

Право на мирне володіння майном гарантується ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод [4]. Також право на приватну власність гарантується ст. 41 Конституції України [5] та Цивільним кодексом України [6]. У справі Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) «MSL, TOB проти УКРАЇНИ» № 18049/18 від 16 жовтня 2025 року, яка стосувалася порушенням під час накладення санкцій у 2015-2017 рр. на компанію-оператора державних лотерей України, суд одноголосно постановив, що, під час застосування, зокрема економічних, санкції, мало місце порушення ст. 1 Протоколу №1 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод [4], тобто, право на мирне володіння, а також ст. 13 цієї ж конвенції [7], тобто права на ефективний засіб юридичного захисту. Суд звернув увагу на проблемах української санкційної системи, зокрема відсутність належного судового контролю за санкційними рішеннями влади та обґрунтування причин на-

кладення санкцій, навіть в умовах війни та під гаслом національної безпеки [8]. Можемо припустити, що після оновлення українського санкційного законодавства у 2018 році, більшість проблем, зазначених ЄСПЛ, залишилися не вирішеними, а деякі навіть набули ще більшої загрози. Так, запровадження судового розгляду для нового виду економічних санкцій, передбаченого п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» [1] так і не впровадив судовий контроль щодо інших видів санкцій, що де-факто так і не врегулювало порушення ст. 13 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод [7]. Також порушення ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод у контексті застосування економічних санкцій за п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» [1] значно активізувалося.

Перш за все, пропонуємо дослідити, щодо кого можуть застосовуватися подібні санкції. Як приклад, ухвалення рішення про накладення санкцій проти осіб вищого офіцерського складу, які зрадили Україну та перейшли на бік ворога [9], або ж проти колишніх президента та прем'єр-міністра України, які втекти до країни-агресора [10] самі по собі не викликають запитання, адже однозначно підпадають під мету застосування санкцій, зазначену у ст. 1 Закону України «Про санкції» та стосується захисту національної безпеки. Разом з тим, 15 квітня 2021 року президентом було видано указ № 169/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 квітня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», яким було застосовано санкції щодо 13-ти фізичних осіб та 14-ти юридичних осіб [11]. Незадовго до цього президент прямо заявив, що планує застосувати санкції щодо 12-ти осіб, яких підозрює у контрабанді [12]. контрабанда сама по собі не входить до кола загроз, визначених ч. 1 ст. 2 Закону «Про санкції» [1].

Застосування санкцій за Указом Президента № 169/2021 [11] щодо «топ-контрабандистів», яких публічно називав Президент [12], не спиралося на пряму норму Закону України «Про санкції» [1]. Звідси можна припустити, що рішення РНБО України виходили за межі повноважень, наданих їй законом, і фактично замінювали кримінальне провадження санкційним інструментом. Водночас можна висунути й інше припущення: контрабанда, особливо у значних масштабах, підриває економічну безпеку держави, зменшує бюджетні надходжен-

ня, сприяє розвитку тіньової економіки та може слугувати джерелом фінансування протиправної діяльності, що, у свою чергу, становить загрозу національній безпеці. А захист національної безпеки, зокрема й у її економічному вимірі, є одним із призначень застосування санкцій. Таким чином, можна вважати, що контрабанда в певних випадках може слугувати підставою для застосування санкцій.

Саме послідовне дотримання президентом та органами державної влади другого підходу вбачаємо у застосуванні санкцій і надалі. Так, Указ президента України №843/2025 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 листопада 2025 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [13] було застосовано санкції щодо двох осіб, які є фігурантами розслідування Національного антикорупційного бюро України (надалі – НАБУ), у якому органи досудового розслідування встановлюють причетності зазначених осіб до корупції у енергетичній сфері [14].

Проте і під час застосування санкцій у 2021 році до «контрабандистів» (за твердженням президента), і щодо осіб, які є фігурантами розслідування НАБУ у 2025 році, обвинувальні вирoki суду, які набули законної сили та визнавали б підсанкційних осіб винними у вчиненні відповідних кримінальних правопорушень, відсутні. Таким чином, можемо припустити, що застосування санкцій без обвинувального вирoku суду суперечить презумпції невинуватості, яка закріплена у ст. 62 Конституції України [5] та ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [7]. Більше того, під час застосування санкцій щодо осіб, які є фігурантами кримінального провадження НАБУ, проблема порушення ст. 1 Протоколу №1 Європейської конвенції з захисту прав людини та основоположних свобод [4] набуває особливої актуальності. Зумовлюється це тим, що Кримінальним Кодексом України [15] за більшість економічних кримінальних правопорушень передбачено такий вид покарання, як конфіскація майна. Це означає, що застосування економічних санкцій до осіб, які вже є фігурантами кримінального провадження, до рішення суду кримінальної юрисдикції, може порушувати ст. 1 Протоколу №1 Європейської конвенції з захисту прав людини [4]. Адже після того, як майно цих осіб буде стягнуто у дохід держави, суд кримінальної юрисдикції не зможе його конфіскувати, більше того, якщо судом кримінальної юрисдикції особи будуть визнані невинуватими,

або ж кримінальне провадження буде закрите за терміном давності, чи з інших причин, то і застосування конфіскації, як покарання, буде неможливе, разом з тим стягнення майна у дохід держави шляхом накладення на осіб санкцій вже відбулося та не може бути повернуте. Таким чином застосування до осіб, які є фігурантами кримінальних проваджень, економічних санкцій у вигляді стягнення активів фізичних та юридичних осіб, на які накладено санкції, у дохід держави, є нічим іншим, як застосуванням до цих осіб покарання без вироку суду кримінальної юрисдикції та, є всі підстави вважати, що є порушенням ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з захисту прав людини [4].

Таким чином, механізм стягнення активів, передбачений п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції» [1], є обґрунтованим щодо осіб, які відкрито підтримують агресію РФ (зокрема, зрадників, колаборантів та осіб, що фінансують тероризм). Водночас його застосування поза чітко визначеними законодавством підставами – наприклад, у випадках економічних злочинів без наявності обвинувального вироку – може призвести до порушення ст. 62 Конституції України [5] та ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7].

Для усунення цієї правової колізії доцільно: обмежити використання санкцій лише ситуаціями, які безпосередньо стосуються загроз національній безпеці, визначених у ст. 1–2 Закону України «Про санкції» [1]; запровадити обов’язкове попереднє судове встановлення факту вчинення особою діянь, що становлять економічну загрозу, тобто законодавчо визначити процедуру застосування санкцій, у тому числі на підставі п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» [1]. У цій процедурі слід чітко передбачити, що санкції за вчинення економічного кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України [15], можуть застосовуватися лише після набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Якщо ж виникає потреба запобігти негативним наслідкам таких кримінальних правопорушень для економічної безпеки до ухвалення судового рішення, відповідні заходи мають здійснюватися в рамках кримінального процесу, а не адміністративної юрисдикції.»

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 р. № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text>
3. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>
4. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
5. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (ред. від 01.01.2020). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 № 995_004 (ред. від 01.08.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. M. S. L., TOV v. UKRAINE judgment of 16 October 2025, application no. 18049/18. *European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:\[%22001-245275%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:[%22001-245275%22]})
9. РНБО ввела санкції проти військових, які зрадили Україну. Список. *Суспільне*. 26 лютого 2025. URL: <https://suspilne.media/108875-rnbo-vvede-sankcii-proti-vijskovih-aki-zradili-ukrainu-spisok>
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2021 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 09.04.2021 р. № 151/2021. К. : Президент України, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1512021-38521>
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 квітня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 21.04.2021 р. № 169/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1692021-38729>
12. Сидоржевський М. Зеленський анонсував нові санкції проти контрабандистів. *DW*. 15 квітня 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/volodymyr-zelenskyi-anonsuvav-novi-sanktsii-proti-kontrabandystiv/a-57218607>
13. Указ Президента України від 13 листопада 2025 р. № 843/2025 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 листопада 2025 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». URL: <https://president.gov.ua/documents/8432025-57113>
14. Операція «Мідас»: викрито високорівневу злочинну організацію, що діяла у сфері енергетики. *Національне антикорупційне бюро України*. URL: <https://nabu.gov.ua/news/operatsiia-midas-vykryto-vysokorivnevu-zlochynnu-organizatciiu-shcho-diiala-u-sferi-energetyky/>

15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

*Бойко Кароліна Романівна,
студентка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція) Національного
університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Павлова В. Г.

КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Боротьба з корупцією залишається одним із ключових завдань сучасної правової системи України. В умовах воєнного стану актуальність ефективного повернення незаконно набутих активів. У цьому контексті інститут цивільної конфіскації набуває особливого значення як інструмент швидкого реагування на випадки необґрунтованого збагачення. [7]

Цивільна конфіскація являє собою механізм вилучення активів у цивільному судочинстві без необхідності доведення факту вчинення кримінального правопорушення. Цей інститут було запроваджено Законом України від 31 жовтня 2019 року № 263-IX, який набрав чинності 28 листопада 2019 року. Процедура реалізується через положення статті 290 Цивільного процесуального кодексу України, що передбачає можливість стягнення в дохід держави необґрунтованих активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.[2]

На відміну від кримінальної конфіскації, цивільний механізм спрямований не на покарання особи за конкретне правопорушення, а на відновлення справедливості шляхом повернення державі активів, законність набуття яких не доведено. Тягар доказування у таких справах розподілений специфічно: прокурор доводить факт невідповідності вартості активів законним доходам особи, тоді як відповідач має довести законність походження свого майна.[8]

Процедура цивільної конфіскації передбачає декілька обов'язкових етапів. Першим кроком є виявлення необґрунтованих активів, що здій-

снюється переважно Національним агентством з питань запобігання корупції через моніторинг способу життя посадових осіб.[3] Згідно з актуальною статистикою, у 2025 році НАЗК скерувало до Спеціалізованої антикорупційної прокуратури 43 матеріали щодо необґрунтованих активів, що свідчить про активізацію роботи у цьому напрямі.

Важливою процесуальною особливістю є можливість накладення арешту на активи для забезпечення позову ще до винесення судом остаточного рішення. Після визнання активів необґрунтованими вони підлягають стягненню в дохід держави, а особа, яка володіла такими активами, обов'язково звільняється з посади.[2]

Відповідачами у справах про цивільну конфіскацію можуть бути державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування та прирівняні до них особи, визначені Законом України «Про запобігання корупції».[3] Важливою особливістю є можливість пред'явлення позову не лише до самої особи-чиновника, а й до інших фізичних чи юридичних осіб, які набули спірні активи від імені або в інтересах посадовця. Це охоплює членів сім'ї, родичів, друзів та будь-яких інших осіб, які можуть здійснювати контроль над такими активами.

Серед резонансних справ 2025 року можна відзначити позови щодо конфіскації майна заступника міністра охорони здоров'я на суму понад 3,2 млн грн, а також справу щодо активів міністра агрополітики. Судова практика демонструє, що механізм цивільної конфіскації застосовується до представників різних гілок влади та рівнів управління.[6]

Принципово важливим є питання темпоральної дії норм про цивільну конфіскацію. Відповідно до статті 290 ЦПК України, конфіскації підлягають лише активи, набуті після 28 листопада 2019 року. Це узгоджується з конституційним принципом, закріпленим у статті 58 Конституції України, згідно з яким закони не мають зворотної дії в часі, крім випадків пом'якшення чи скасування відповідальності.[1]

Водночас судова практика виявила певні колізії у застосуванні цього правила. Зокрема, дискусійним залишається питання щодо можливості конфіскації грошових коштів, якими було оплачено активи, набуті до зазначеної дати. Деякі рішення судів свідчать про те, що обмеження у конфіскації самого активу не обов'язково означає обмеження у конфіскації грошей, за які його придбано.[6]

Визнання активів необґрунтованими тягне за собою комплекс правових наслідків. По-перше, таке майно підлягає стягненню в

дохід держави відповідно до статті 292 ЦПК України.[2] По-друге, особа, чиї активи визнано необґрунтованими, обов'язково підлягає звільненню з посади в установленому законом порядку. По-третє, відомості про особу вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, де зберігаються протягом одного року.

За даними Вищого антикорупційного суду, станом на 2025 рік ухвалено 28 рішень про цивільну конфіскацію, з яких майже 60% ґрунтуються на матеріалах НАЗК. Загальна сума конфіскованих активів перевищила 211 млн грн, значну частину яких уже стягнуто до державного бюджету.

Попри позитивну динаміку застосування цивільної конфіскації, практика виявила низку проблемних аспектів. Насамперед, дискусійним залишається питання щодо визнання неофіційних джерел доходу. Відповідачі часто посиляються на грошову допомогу від родичів, доходи від здачі майна в оренду без формального оформлення, продаж сільськогосподарської продукції. Судова практика не виробила єдиного підходу до оцінки таких доводів, що створює правову невизначеність.[4]

По-друге, існує проблема темпорального застосування норм. Хоча законодавець чітко встановив, що конфіскації підлягають лише активи, набуті після 28 листопада 2019 року, на практиці виникають ситуації, коли держава намагається конфіскувати грошові кошти, які використовувалися для придбання майна до цієї дати. Така практика викликає серйозні конституційні питання та потребує однозначного законодавчого врегулювання.

По-третє, недостатньо врегульованим залишається механізм доказування законності походження активів. На відміну від кримінального процесу, де діє презумпція невинуватості, у цивільних справах про конфіскацію фактично покладається тягар доказування на відповідача, що може суперечити базовим процесуальним принципам.[6]

Цивільна конфіскація як відносно молодий інститут має значний потенціал для подальшого розвитку. Антикорупційна стратегія України до 2025 року визначає розширення можливостей застосування цього механізму як один із пріоритетних напрямів.[5] В умовах війни держава особливо потребує швидких і дієвих рішень для повернення вкрадених ресурсів на користь суспільства.

Експерти пропонують кілька напрямів удосконалення інституту. По-перше, доцільно розглянути можливість розширення кола

суб'єктів, до яких може застосовуватися цивільна конфіскація, включаючи осіб, які систематично співпрацюють з державою у сфері публічних закупівель. По-друге, потрібно вдосконалити процедуру доказування походження активів, забезпечивши баланс між ефективністю механізму та дотриманням конституційних прав особи.[7]

По-третє, важливим є посилення превентивної функції інституту. Існування реальної загрози втрати необґрунтованих активів має стати потужним стримувальним фактором для потенційних порушників. Для цього необхідна широка інформаційна кампанія та систематичне оприлюднення результатів застосування механізму цивільної конфіскації.[8]

Таким чином, інститут цивільної конфіскації є важливим доповненням до традиційних механізмів протидії корупції та повернення незаконно набутих активів. Його головною перевагою є спрощена процедура порівняно з кримінальним провадженням, що дозволяє швидше реагувати на факти необґрунтованого збагачення посадових осіб. За п'ять років застосування механізму вже конфісковано активів на суму понад 211 млн грн, що свідчить про його ефективність

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (у редакції від 17 липня 2025 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>

3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII (у редакції від 12 вересня 2025 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX.

5. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» від 17 червня 2025 року № 4496-IX.

6. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 31 жовтня 2024 року у справі № 991/4164/23.

7. Інститут визнання активів необґрунтованими або цивільна конфіскація / Офіційний сайт Online Law School. URL: <https://onlinelawschool.pro/civilconfiscation>

8. Конфіскація активів поза межами кримінального провадження: як працює механізм? / Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами. URL: <https://arma.gov.ua/news/typical/konfiskatsiya-aktiviv-poza-mejami-kriminalnogo-provadjennya-yak-pratsyue-mehanizm>

*Боярчук Михайло Вікторович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сурогатне материнство торкається медичних (показання, етапи ЕКО), юридичних (договори, права та обов'язки), етичних і психологічних (емоційні зв'язки, післяпологова депресія, «торгівля дітьми»), соціальних (громадська думка) та фінансових аспекти, де жінка виношує дитину для іншої особи, пари, використовуючи допоміжну репродуктивну технологію, у зв'язку із неможливістю самостійної вагітності, з обов'язковим оформленням договору сурогатного материнства та дотриманням законодавства (яке розрізняється у різних країнах).

Як зазначається у літературі, під сурогатним материнством слід розуміти репродуктивну технологію, за якою жінка добровільно виношує та народжує дитину для інших фізичних осіб (біологічних батьків або ж інших осіб) які не можуть самостійно, з медичних або інших причин, мати дитину [1, С. 58-64].

В Україні сурогатне материнство є законним та регламентованим рядом законодавчих актів: Наказом Міністерства юстиції «Про внесення змін до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні» [2]; Наказом МОЗ «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [3]; СК України (частина друга статті 123). При цьому, окремого законодавчого акту про сурогатне материнство в Україні, на даний час не існує.

Сурогатне материнство закріплюється двостороннім договором. Права біологічних батьків, права та інтереси дітей, народжених шляхом допоміжної репродуктивної технології, захищені законом: «... при перенесенні в організм іншої жінки ембріона людини, зачатої подружжям у результаті використання допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ), батьками дитини є подружжя» [5].

Сучасні аспекти сурогатного материнства в Україні та інших країнах, у тому числі країнах ЄС суттєво розрізняються. Так, низка країн (Німеччина, Франція, Італія) повністю забороняє сурогатне материнство як експлуатацію людини та «товарний» підхід до дітонародження. Також посилені заборони щодо сурогатного материнства і в Іспанії. У той же час в Грузії та Україні, сурогатне материнство, або ж кажучи нормативно визначеним терміном застосування» допоміжних репродуктивних технологій» є легальним, але з різними умовами і нюансами. Водночас, у Чехії жінка яка погодилась народити дитину за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, визнається юридично матір'ю, але все ж таки, зазначена процедура можлива, що створює правові колізії та питання щодо захисту прав усіх сторін договору сурогатного материнства, включаючи комерційні та етичні дилеми, а також проблеми транскордонного застосування та визнання батьківства.

Слід зазначити, що у сучасній Україні, в умовах воєнного стану, який було запроваджено у лютому 2022 року, у зв'язку із повномасштабним вторгненням військових формувань РФ на територію України [4; 6], здійснення застосування допоміжних репродуктивних технологій, стало дещо складним, так як бойові дії, створюють ризики для сурогатних матерів, дітей, та логістичні проблеми для відповідних агентств, вимагаючи термінової евакуації, зміни законодавства та захисту прав, що особливо актуально для біженців, внутрішньо переміщених осіб, безпеки та міжнародної правосуб'єктності.

Так, щодо безпеки та евакуації сурогатних матерів, то військові дії на території України загрожують життю та здоров'ю сурогатних матерів та немовлят. Виникає необхідність термінової евакуації із зон конфлікту, що потребує координації з посольствами та міжнародними організаціями.

Військові дії РФ на території України порушують міжнародне право та законодавчі акти України. Виникають питання стосовно громадянства дитини, яка народилася у іншій країні, так як сурогатна мати

вимушено залишила територію України у якості біженки, та виїхала за кордон. Разом із тим, виникають питання і щодо батьківських прав, якщо одна із сторін договору сурогатного материнства перебуває поза межами досяжності або ж вважається безвісти зниклою. Також виникають й питання правової колізії про визнання договорів сурогатного материнства, особливо коли, договір сурогатного материнства було укладено та підписано на території України, а сурогатна мати та інші сторони договору, то-як сімейна пара, виїхали за межі території України та прибули до однієї з країн ЄС, наприклад Німеччини або Італії, де, як вже зазначалось, сурогатне материнство заборонено.

В умовах воєнного стану, в Україні можуть вводитись або тимчасові заборони щодо укладення договорів про сурогатне материнство, або ж спрощуватись процедури укладення таких договорів для внутрішньо переміщених осіб, чи біженців.

Україна до 2022 року була одним із найбільших світових центрів сурогатного материнства, але війна поставила під загрозу тисячі таких випадків, створивши гуманітарну кризу для сурогатних матерів та дітей.

Отже бойові дії, тимчасова окупація окремих територій України, військовий стан, трансформують сурогатне материнство з питання репродуктивних прав на комплексну гуманітарну та правову проблему, що потребує міжнародного співробітництва та нових підходів до захисту прав усіх учасників указанного процесу, зокрема сторін договору про сурогатне материнство.

У 2025 році сурогатне материнство в Україні в умовах військових конфліктів характеризується правовою адаптацією, питаннями безпеки та етичними ризиками експлуатації.

Одним з ключових аспектів сурогатного материнства в Україні в умовах воєнного стану є те, що Україна залишається одним із небагатьох світових центрів комерційного сурогатного материнства та використання допоміжних репродуктивних технологій, де законодавство визнає замовників батьками з моменту зачаття.

У грудні 2025 року уряд України схвалив новий законопроект для уніфікації регулювання допоміжних репродуктивних технологій та посилення контролю за реєстрацією дітей в умовах воєнного стану.

Основними викликами воєнного стану залишаються: евакуація та логістика, проблеми з вивезенням новонароджених дітей через кордони та робота консульств щодо підтвердження громадянства дітей;

юридична невизначеність на тимчасово окупованих територіях чи у зонах активних бойових дій, де реєстрація дітей стає неможливою; посмертна репродукція, тобто зростання попиту на використання замороженого біоматеріалу військовослужбовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Басай Н. М. Поняття сурогатного материнства. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3(6). С. 58-64.
2. Про внесення змін до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні. Наказ Міністерства юстиції України від 22.11.2007 № 1154/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1305-07#Text>
3. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
5. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / Станом на 01.01.2025 / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитоновна Є. О., докт. юрид. наук, проф. Сафончик О. І. Київ: Норма права, 2025. 432 с.
6. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-prozaprovadzhennya-voennogo-stanu-73109>

Булеца Сібілла Богданівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільного права та
процесу ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

Диджиталізація несе в собі доступ до інформації, спрощення послуг, покращення комунікації, полегшення повсякденного життя і водночас породжує нові виклики для захисту особистих немайнових прав. До таких прав належать право на недоторканність приватного життя, право на ім'я, на честь і гідність, на таємницю листування, те-

лефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на охорону зображення, на особисту свободу та інші. Збір, обробка та зберігання величезних обсягів персональних даних державними органами та приватними компаніями стають нормою. Наші фотографії, персональні дані розповсюджуються в інтернеті з космічною швидкістю. Питання, хто має доступ до цих даних, як вони використовуються, чи захищені вони від несанкціонованого доступу та витоків, набуває першочергового значення. Наша цифрова ідентичність, сформована на основі онлайн-активності, може мати значний вплив на наше життя. Захист від маніпуляцій, крадіжки ідентичності та недоброчесного використання цих даних є критичним. Слід не забувати також про соціальні мережі та цифрові платформи надають безпрецедентні можливості для вираження думок, але водночас є сферою для поширення дезінформації, що може підривати гідність та честь особи. В умовах, коли інформація, одного разу розміщена в інтернеті, може залишатися там назавжди, виникає потреба в механізмах, що дозволяють особам вимагати видалення неактуальної, неточної або шкідливої інформації про себе.

В умовах тотальної диджиталізації порушення особистих немайнових прав набуває нових, складніших форм, де різні види посягань тісно взаємопов'язані та посилюють одне одного. Наприклад, розповсюдження недостовірної інформації про особу через соціальні мережі, фейкові новини або дипфейки (Deepfakes) є прямим посяганням на її честь, гідність та ділову репутацію. Ця дія може бути пов'язана з втручанням у приватне життя, коли для створення такої інформації використовуються особисті фото, відео або дані, отримані шляхом злому акаунтів чи несанкціонованого доступу. Наприклад, у соціальній мережі TikTok з'являється відео, де за допомогою технології Deepfake обличчя відомого громадського діяча накладено на порнографічний ролик. Це відео швидко розповсюджується. Тут пряме порушення честі, гідності та ділової репутації (розповсюдження компрометуючої неправдивої інформації). Це нерозривно пов'язано з втручанням у приватне життя (оскільки використано «особисті» образи, які, хоч і сфабриковані, але посягають на інтимну сферу) та порушення права на власне зображення (використання обличчя особи без її згоди у непристойному контексті).

Deepfake, що дозволяє створювати надзвичайно реалістичні, але фальшиві відео та аудіоматеріали, може бути використаний не лише

для розваг, а й для шахрайства. У Гонконзі в 2014 році співробітник транснаціональної компанії здійснив транзакції на \$25 мільйонів на прохання нібито свого керівника під час відеоконференції. Але окрім нього, всі інші учасники цієї зустрічі були створені штучним інтелектом для шахрайства. Отже, діяння є високотехнологічним шахрайством в особливо великих розмірах, де злочинці використали технологію Deepfake для обману співробітника та заволодіння коштами, що передбачає кримінальну відповідальність за сам обман. Компанія зазнала збитків і має право вимагати їх відшкодування від шахраїв, але також постає питання про службову відповідальність співробітника, якщо він порушив внутрішні протоколи безпеки для проведення великої транзакції, покладаючи на себе ризик верифікації. Цей випадок слугує важливим прецедентом, який вимагає від транснаціональних компаній негайного перегляду та посилення корпоративних протоколів безпеки та впровадження додаткової аутентифікації особи під час віддалених фінансових рішень для захисту від цифрового шахрайства.

Європейський Союз вже давно усвідомив ці виклики і розробив комплексний підхід до захисту даних та особистих немайнових прав в цифровій сфері. Наріжним каменем цього підходу є Загальний регламент про захист даних (GDPR), який набув чинності у 2018 році. Особи повинні бути поінформовані про те, які дані збираються, з якою метою, і мати можливість відкликати свою згоду. Збираються лише ті дані, які необхідні для досягнення конкретної мети. Дані повинні бути точними та оновлюватися. Дані не повинні зберігатися довше, ніж це необхідно для цілей, для яких вони були зібрані. Дані повинні бути захищені від несанкціонованого доступу, зміни, знищення.

GDPR також надає громадянам ЄС ряд важливих прав: – Право отримати інформацію про те, які дані про них обробляються. – Право вимагати виправлення неточних даних. – «Право на забуття»: Право вимагати видалення персональних даних за певних умов. Зазначу, що неправомірний збір, зберігання, використання та розголошення персональних даних (наприклад, медичних даних, фінансової інформації, геоданих) через кібератаки, витоки баз даних або недобросовісних операторів, є фундаментальним порушенням права на приватність та захист персональних даних. Це порушення може бути безпосередньо пов'язане з подальшим порушенням таємниці особис-

того життя, адже розкриті дані дозволяють стороннім особам створювати повний «цифровий портрет» людини, розкриваючи її звички, уподобання та особисті стосунки. – Право обмежити обробку своїх даних. – Право отримувати свої персональні дані в структурованому, загальноприйнятому форматі. – Право заперечувати проти обробки своїх даних.

Україна вже зробила певні кроки у напрямку гармонізації свого законодавства з європейськими стандартами, наприклад прийняття Закону України «Про захист персональних даних», який містить багато положень, схожих на європейські. Однак, для повноцінної інтеграції та забезпечення належного захисту особистих немайнових прав в умовах діджиталізації, необхідно:

1. Оновити та доповнити Закон «Про захист персональних даних» з урахуванням новітніх вимог GDPR. Це стосується як розширення переліку прав суб'єктів даних, так і посилення відповідальності за порушення, а також деталізації механізмів контролю та нагляду.

2. Створити ефективний орган із захисту даних шляхом створення окремого незалежного відомства.

3. Необхідно законодавчо закріпити та впровадити ефективних механізмів реалізації «права на забуття», з урахуванням балансу між приватністю та свободою інформації.

4. Забезпечити правове регулювання питань цифрової ідентичності та використання біометричних даних.

5. Посилити законодавство у сфері кібербезпеки, співпрацю з міжнародними партнерами у боротьбі з кіберзлочинністю.

6. Підвищити цифрову обізнаність громадян щодо їхніх прав у цифровій сфері та методів захисту їхніх даних.

7. Підвищити цифрову грамотність населення, інформуючи громадян про їхні права на зображення, про те, як давати згоду, як її відкликати, та як захищати свої права в цифровому просторі.

8. Забезпечити Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини достатніми ресурсами та повноваженнями для ефективного захисту права на зображення в цифровій сфері.

Таким чином, у цифровому середовищі порушення одного немайнового права часто є каталізатором або наслідком порушення іншого. Наприклад, втручання в приватність шляхом викрадення даних може призвести до розповсюдження недостовірної інформації, яка, в свою чергу, руйнує репутацію. Неправомірне використання зобра-

ження може бути частиною кампанії з метою дискредитації особи, що одночасно порушує і право на зображення, і честь та гідність. Ця взаємопов'язаність робить захист особистих немайнових прав в цифрову епоху складним і багатоаспектним завданням, що потребує комплексних правових рішень та підвищення цифрової грамотності населення. Наприклад, зловмисники зламують електронну пошту та обліковий запис Telegram відомого науковця. Вони використовують його ім'я та фото, створюючи фейковий акаунт у Facebook, через який розсилають повідомлення іншим колегам науковця з проханням про фінансову допомогу, імітуючи стиль спілкування жертви, базуючись на аналізі її листування. Це явне порушення права на ім'я (використання імені без згоди для обману). Щоб здійснити обман, було порушено таємницю листування (злам пошти та месенджера), а також право на захист персональних даних (збір даних про контакти, стиль спілкування, можливі фінансові труднощі).

Таким чином, діджиталізація – це невідворотний процес, який відкриває нові горизонти, але водночас вимагає від нас усвідомленого та відповідального підходу до захисту прав людини. Україна має унікальну можливість, спираючись на європейський досвід, побудувати надійну систему захисту особистих немайнових прав в цифровій ері. Це не просто питання законодавчої гармонізації, це питання довіри громадян до держави, забезпечення їхньої безпеки та благополуччя у сучасному світі. Цифрова трансформація в Україні була синонімом свободи, безпеки та захищеності кожної особи. Для України, яка впевнено рухається шляхом європейської інтеграції, нагальним завданням є адаптація законодавства до вимог ЄС. Це є ключовим для забезпечення дієвого захисту особистих немайнових прав і уникнення їх порушення.

ПРАВО НА БІОЛОГІЧНЕ БАТЬКІВСТВО/МАТЕРИНСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Право на батьківство та материнство є природним і невід’ємним правом особи – як чоловіка, так і жінки – стати батьком або матір’ю дитини та здійснювати щодо неї відповідні права й обов’язки. Це право виступає важливою юридичною гарантією свободи прийняття рішень у ключових питаннях сімейного життя. Реалізувати право стати батьком (матір’ю) особа може природним шляхом: зачати і народити дитину, за допомогою соціального батьківства, або ж із використанням методів репродуктивної медицини, які застосовуються для лікування безпліддя. Еволюція правового регулювання права на батьківство та материнство є безперервним процесом, зумовленим трансформацією суспільного ставлення до інституту шлюбу, визнанням рівності прав осіб незалежно від їхньої сексуальної орієнтації, а також активним розвитком репродуктивних технологій, що потребує належної імплементації на законодавчому рівні. Традиційно визначення саме батьківства в сімейному праві України значною мірою залежить від сімейного стану матері дитини. Сімейне законодавство виходить із презумпції батьківства чоловіка матері дитини. Реалізація права на батьківство після смерті одного з подружжя, або поза шлюбом, в результаті використання методів допоміжних репродуктивних технологій видозмінюється та потребує докладнішого вивчення, при чому батьківство ми розглядаємо як право бути батьками як чоловіком так і жінкою.

Відтворення (репродукція) людини є одним із фундаментальних чинників існування людства. Розвиток науково-технічного прогресу зумовив появу допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ), застосування яких істотно трансформувало процес зачаття та народження дитини, водночас породивши нові проблеми правового регулювання зазначених процесів. Сучасні репродуктивні технології, зокрема, створюють можливість відтермінування реалізації батьківства (відкладене батьківство), а також збереження біологічного матеріалу особи у зв’язку з такими обставинами, як тяжка хвороба або воєнні дії (кріоконсервація). Правове регулювання ДРТ в Україні має

фрагментарний характер. Незважаючи на наявність окремих законодавчих ініціатив, спеціальний закон, який би комплексно врегулював питання застосування ДРТ, в Україні досі не ухвалено. Наразі правове регулювання у цій сфері здійснюється низкою нормативно-правових актів, зокрема: Цивільним кодексом України (ч. 7 ст. 281, ст. 284–286, ст. 290) [1]; Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ст. 48) [2]; Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [3]; Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2025 році» [4]. Серед переліку законодавчо визначених методів ДРТ, які дозволяють відтермінувати батьківство в зв'язку з загрозами військового стану, станом здоров'я, потенційною небезпекою, слід виділити кріоконсервацію та донацію ооцитів, сперматозоїдів та ембріонів. Відкладене батьківство є усвідомленим рішенням особи щодо перенесення народження дитини на пізніший період життя, що нерідко реалізується із застосуванням сучасних допоміжних репродуктивних технологій, зокрема кріоконсервації репродуктивних клітин. Окрім воєнних ризиків, такий підхід зумовлений прагненням до професійної самореалізації, здобуття освіти, досягнення фінансової стабільності або очікуванням на відповідного партнера. Використання кріоконсервації дозволяє зберегти репродуктивний потенціал у молодому віці, коли якість ооцитів є найвищою, з метою їх подальшого застосування для зачаття дитини шляхом екстракорпорального запліднення. Для військовослужбовців та осіб, які здійснюють захист України в умовах воєнного стану, діє спеціальне законодавче регулювання, що передбачає безоплатне збереження репродуктивних клітин з метою охорони та збереження генофонду нації. Таке регулювання охоплює можливість кріоконсервації репродуктивних клітин, а також право на їх використання, зокрема й у разі загибелі військовослужбовця. Право на безоплатне (за рахунок коштів, передбачених у державному бюджеті) отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства, мають:

військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань підзвітних Міністерства оборони України; поліцейські, які беруть безпосередню участь у бойових діях; особи рядового і начальницького складу Державної служби України з надзвичайних ситуацій та інші. Дані послуги надають відповідні заклади охорони здоров'я, які має договір із Національною Службою Здоров'я України (НСЗУ) за рахунок бюджетних асигнувань. Суспільного резонансу набули питання утилізації репродуктивних клітин, особливо ембріонів, після смерті військовослужбовців. Під тиском громадськості правові положення були змінені: «У разі загибелі (смерті) або оголошення судом померлим в установленому порядку військовослужбовця, особи рядового, начальницького складу та поліцейського, репродуктивні клітини якого зберігаються, їх безоплатне зберігання здійснюється протягом трьох років з дати смерті такої особи або оголошення судом її померлою» [5]. Після визначеного строку подальше зберігання таких клітин може бути продовжене за рахунок іншої особи, визначеної у заповіті військовослужбовця, особи рядового, начальницького складу та поліцейського щодо власних репродуктивних клітин, а у разі відсутності заповіту, за бажанням другого з подружжя або особи, з якою загиблий (померлий) військовослужбовець, особа рядового, начальницького складу та поліцейський проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою. Постмортальна репродукція, яка раніше розумілася виключно як народження дитини після смерті одного з батьків, у сучасних умовах охоплює також можливість зачаття дитини після смерті одного з батьків або обох батьків. Збереження та умови розпорядження ембріонами після смерті особи залишились поза правового регулювання. Назагал відсутні відповіді на ряд ключових питань щодо правового статусу репродуктивних клітин та ембріонів, не визначено форму розпорядження особи, згідно з яким вона дозволить використати репродуктивні клітини особливо ембріони після смерті, не визначено коло осіб, які матимуть доступ до репродуктивних клітин після смерті особи, не визначено питання спадкування дітьми, народженими після спливу зазначених в законодавстві десяти місяців після смерті особи. Такий правовий вакуум дає широкі можливості для судових прецедентів, подекуди в розріз з усталеною правовою парадигмою. У контексті зазначених тенденцій значного обговорення набуло рішення Центрального районного суду міста Дніпра від 8 вересня 2025 року у цивільній справі

№ 203/4924/23 [6], яким суд зобов'язав жінку передати батькам свого померлого чоловіка три ембріони, створені за життя подружжя з метою реалізації їхнього права на батьківство з використанням методу сурогатного материнства.

На сучасному етапі держави обирають різні підходи до правового регулювання використання репродуктивних технологій. На міжнародному рівні відсутні універсальні конвенційні норми, які б комплексно врегульовували відповідні питання. Така ситуація є об'єктивною, оскільки застосування репродуктивних технологій породжує не лише правові, а й складні морально-етичні дилеми, що не піддаються однозначному вирішенню. Водночас за будь-яких обставин держава має забезпечувати належний захист прав батьків та пріоритет найкращих інтересів дитини, особливо під час військових подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435- IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2802-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

3. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 року № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>

4. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2025 році. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2024 року № 1503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1503-2024-%D0%BF#Text>

5. Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 року № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-%D0%BF#Text>

6. Рішення Центрального районного суду м. Дніпра від 08 вересня 2025 року у справі 203/4924/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130344534>.

*Ващак Владислав Анатолійович,
доктор філософії у галузі права, помічник
судді Іллінецького районного суду Вінницької
області*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ПРИ УКЛАДЕННІ ЕЛЕКТРОННИХ КРЕДИТНИХ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Значення теми захисту прав фізичних осіб при укладенні електронних кредитних угод в умовах війни стало дуже важливим. Поєднання швидкого переходу до цифрових фінансових послуг із високими кіберзагрозами і відсутністю єдиних стандартів створює великі труднощі для судової системи та безпеки громадян.

Важливим аспектом, що зустрічається у судовій практиці, є питання правильної ідентифікації людини, яка підписала електронний кредитний договір (ЕКД) та підтвердження її електронного підпису. Захисна стратегія відповідачів часто базується на запереченні факту укладення угоди через неналежну ідентифікацію; водночас зазвичай без надання якихось доказів на підтвердження своїх слів, зокрема відсутності звернень до правоохоронних органів стосовно компрометації персональних даних чи шахрайства. В судовій практиці сформована позиція, що сам факт введення позичальником власних персональних даних та номера карткового рахунку для отримання коштів є достатнім свідченням волевиявлення для укладення ЕКД.

Суди визнають договір укладеним, якщо відповідач не довів компрометацію своїх даних, не оскаржив належність йому карткового рахунку або факт отримання на нього кредитних коштів. Однак технології стрімко розвиваються. Штучний інтелект вже використовується для створення діпфейків та проходження відеоверифікації. Це значно розширює арсенал шахрайських дій. В умовах воєнного стану, коли кіберзагрози набувають системного характеру, про що свідчать гучні хакерські атаки на державні сервіси, зокрема реєстри Міністерства юстиції та сервісу «Дія», ризик як компрометації персональних даних, так і несанкціонованого укладення електронних кредитних договорів значно зростає.

Щоб забезпечити належний захист прав фізичних та ефективно доказування в суді, необхідно ввести прості, чіткі й однозначні вимоги до процедури ідентифікації. Пропонується на рівні підзаконних

актів створити зразки довідок про ідентифікацію, які повинні містити важливі дані, включаючи QR-код та підпис особи що проводила перевірку.

Сам процес визначення особи повинен бути обмежений найбільш захищеними і надійними способами: виключно через BankID, офіційні державні сервіси на кшталт «Дія» або фізичну посвідку. Використання ж одноразового ідентифікатора, який є поширеним способом укладення ЕКД має бути дозволено лише після проведення одного з вищезазначених належних форм ідентифікації [1]. Такий підхід забезпечить ясність вимог та підвищить рівень безпеки кредитних угод.

Особлива увага повинна бути надана доказам при стягненні боргу. Неприпустимо подавати до суду лише один примірник угоди з позначкою про електронний ідентифікатор без підтвердження факту належної ідентифікації позичальника. У комплекті документів для позову про стягнення кредитного боргу обов'язково має бути додана офіційна довідка про особисту ідентифікацію. Практика, коли фінансові установи особливо ті, що отримали право вимоги за договорами факторингу подають лише знімки екрану без жодних реквізитів, дати посвідчення або підпису відповідальної особи ускладнює адекватне підтвердження особи позичальника а отже й факту укладення угоди саме цією людиною.

Слід визнати, що навіть запровадивши такі вимоги, завжди є ризик зовнішнього втручання як от злому смартфона у користувача. У цьому разі головним способом захисту права позичальника, що заперечує укладення ЕКД, є його швидке звернення до правоохоронних органів з заявою про факт компрометації даних та їх незаконного використання. Порушення кримінального провадження та наявність відповідних процесуальних документів мусить стати частиною плану захисту в цивільному процесі, яка може бути використана для зупинення розгляду справи або, за наявності відповідного рішення в кримінальному процесі, для визнання електронного кредитного договору недійсним.

Наступною важливою темою при укладенні в тому числі і електронних кредитних договорів є правильність нарахування фінансовими установами неустойки у час війни. Кредитори часто пояснюють таке нарахування виключенням пункт 6.1 з Закону України «Про споживче кредитування» [2]. Але такий спосіб є неправильним і йде всу-

переч принципу пріоритету норм Цивільного кодексу України. Згідно з частиною другою статті 4 ЦК України, цей Кодекс є основним актом цивільного законодавства, що закріплює його пріоритет над нормами інших законів, що неодноразово підтверджувалося Конституційним та Верховним Судами. Відповідно, застосуванню підлягає Пункт 18 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України. Ця норма чітко встановлює, що у період дії воєнного стану та протягом тридцятиденного строку після його скасування позичальник звільняється від відповідальності за статтею 625 ЦК України та від обов'язку сплати неустойки (штрафу, пені). Більше того, неустойка та інші платежі, нараховані включно з 24 лютого 2022 року, підлягають списанню [3]. Таким чином, незважаючи на зміни у спеціальному законі, нарахування неустойки за прострочення виконання кредитних зобов'язань у період воєнного стану є незаконним.

Особливого захисту потребують військовослужбовці в кредитних правовідносинах. Згідно з пунктом 15 частини 3 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», військовослужбовцям, мобілізованим та їхнім дружинам/чоловікам, не нараховуються штрафні санкції, пеня, а також проценти за користування кредитом на весь час дії особливого періоду. Винятком є лише кредити на придбання житла, автомобіля та деяких енергетичних установок [4].

Головним моментом є необхідність для військовослужбовця повідомити про свій статус кредитора та суд і дати потрібні докази, як-от військовий квиток або довідку про призов/зарахування до частини, згідно з правовими висновками Верховного Суду. Крім того, судова практика показує що списання відсотків в такому випадку починається з моменту початку служби. Тому, пропонується як ще одну державну гарантію прав військовослужбовців зробити норму про повне списання процентів за користування кредитом для діючих військових незалежно від дати укладення угоди: це було б додатковим стимулом і підвищило би престиж служби.

Таким чином, для того щоб забезпечити надійний захист прав фізичних осіб при укладенні електронних кредитів під час війни є необхідність вирішення важливих питань. Це включає встановлення простих, загальних та сучасних стандартів ідентифікації позичальника (тільки BankID, «Дія»), що має унеможливити шахрайство яке посилюється кіберзагрозами, а також зобов'язання кредиторів фор-

мувати довідки про ідентифікацію. Також, необхідно безумовно застосувати принцип пріоритету Цивільного кодексу України який не дозволяє нарахування неустойки щодо кредитних договорів в період дії воєнного стану. Крім цього важливо надати та забезпечити реалізацію гарантій для військовослужбовців щодо ненарахування процентів, пропонуючи законодавчо закріпити повне їх списання як додаткову соціальну гарантію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Одноразовий ідентифікатор як електронний підпис: правовий статус і судова практика. 7eminar. URL: <https://7eminar.ua/news/13192-odnorazovii-identifikator-yak-elektronnyi-pidpis-pravovii-status-i-sudova-praktika>.
2. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>.
3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII : станом на 22 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

Галупова Лариса Ігорівна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри права інтелектуальної
власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

Мартинюк Іван Вікторович,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права інтелектуальної власності
та патентної юстиції Національного
університету «Одеська юридична академія»*

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ БАЛАНСУВАННЯ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ У КОНФЛІКТАХ ЩОДО ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Зростання кількості конфліктів та спорів у сфері права інтелектуальної власності між приватними особами зумовлене інтенсивною цифровізацією, комерціалізацією результатів творчої діяльності та розширенням способів використання об'єктів права інтелектуальної власності. За таких умов традиційні судові механізми захисту не завжди забезпечують ефективне узгодження приватних інтересів сторін, зокрема з огляду на тривалість судового розгляду, публічність процесу та обмежену гнучкість судових проваджень. Саме тому, медіація розглядається як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів та спорів, здатний забезпечити баланс приватних інтересів правовласників і користувачів об'єктів права інтелектуальної власності, зберегти добрі ділові відносини між сторонами, а також сприяти превентивному захисту прав. З урахуванням розвитку законодавства про медіацію та поступової імплементації європейських підходів до захисту прав інтелектуальної власності постає потреба у науковому осмисленні ролі медіації як правового механізму балансування приватних інтересів.

Поняття приватного інтересу виступає фундаментальною категорією правового регулювання, що відображає особистісно-орієнтовані прагнення фізичної особи, реалізація яких забезпечується правовою охороною. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» приватний інтерес розуміється як будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейни-

ми, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях [1].

Баланс приватних інтересів є центральною методологічною категорією правового регулювання, яка передбачає забезпечення рівноваги між індивідуальними правами та свободами суб'єктів приватно-правових відносин. У праві інтелектуальної власності така рівновага досягається через зіставлення інтересів правовласника – у повноцінній реалізації прав на об'єкт права інтелектуальної власності, – та інтересів іншої особи – у законному використанні цих об'єктів. Це співвідношення виступає фундаментом для оцінки юридичних рішень у спорах щодо прав інтелектуальної власності та визначає межі допустимого втручання у приватні інтереси сторін.

Принцип пропорційності є ключовим компонентом балансування приватних інтересів. Він передбачає, що будь-які правові обмеження або втручання у сферу реалізації прав інтелектуальної власності мають бути не більш обмежувальними, ніж це необхідно для захисту інтересів іншої сторони.

Другим методологічним елементом виступає принцип добросовісності сторін, що є загальним принципом цивільного права. Добросовісність передбачає, що суб'єкти реалізують свої права без зловживань правом, несумлінних дій чи маніпуляцій процедурою, що могло би створити нерівні умови для сторін у спорі. В науковій літературі добросовісність розуміється як прагнення людини сумлінно здійснювати громадянські права і забезпечувати виконання своїх цивільних обов'язків [2, с.77].

Третім важливим принципом є принцип свободи договору, який забезпечує кожному суб'єкту право самостійно визначати умови реалізації своїх прав інтелектуальної власності. У цивільному праві принцип свободи договору є загальним механізмом виявлення волі сторін щодо укладення договорів, передачі прав, ліцензування та інших правомочностей [3, с.174]. У спорах щодо прав інтелектуальної власності, право вільно визначати умови щодо результату інтелектуальної, творчої діяльності часто стає предметом конфлікту між двома приватними інтересами – правовласника й користувача.

Балансування цих принципів у спорах щодо прав інтелектуальної власності реалізується не лише через формальні юридичні норми,

але й через способи вирішення конфліктів та спорів, що враховують приватні інтереси сторін, серед яких медіація посідає особливе місце. На відміну від судового розгляду, медіація дозволяє сторонам спільно виробити рішення, яке найповніше узгоджує їхні інтереси, зберігаючи гнучкість і конфіденційність. Це особливо важливо у сфері інтелектуальної власності, де конфлікти можуть стосуватися не лише майнових, але й особистих немайнових прав, в тому числі, зачіпати імідж та репутацію сторін конфлікту.

Отже, методологічна основа балансування приватних інтересів у спорах щодо прав інтелектуальної власності ґрунтується на зіставленні принципів пропорційності, добросовісності та свободи договору, що у сукупності визначають не лише межі законної реалізації прав, а й конкретні інструменти вирішення спорів, здатні забезпечити ефективний та справедливий правовий захист інтересів приватних осіб.

На основі вищезазначеного, вважаємо, що саме медіація виступає процедурним інструментом практичної реалізації зазначених принципів, оскільки її правова природа та процесуальна логіка безпосередньо орієнтовані на узгодження приватних інтересів сторін. Передусім медіація забезпечує реалізацію принципу пропорційності, оскільки результат медіаційної процедури формується не шляхом імперативного втручання, а через добровільне погодження умов, які відповідають реальному співвідношенню інтересів сторін у конкретному спорі щодо прав інтелектуальної власності [4, с.22]. Це дозволяє уникнути надмірних обмежень прав однієї зі сторін та сприяє досягненню індивідуалізованого рішення, співмірного з характером порушення та очікуваннями правовласника і користувача об'єкта права інтелектуальної власності.

Принцип добросовісності знаходить своє втілення у медіації через обов'язок сторін діяти відкрито, конструктивно та утримуватися від зловживання процесуальними правами. На відміну від судового провадження, де поведінка сторін нерідко має змагальний характер, медіація ґрунтується на співпраці та взаємному визнанні законних інтересів кожного учасника спору [5, с. 109]. Саме така модель взаємодії створює умови для зниження конфліктності у спорах щодо прав інтелектуальної власності, які часто пов'язані не лише з майновими, але й з немайновими інтересами автора чи іншого правовласника.

Водночас медіація безпосередньо реалізує принцип свободи договору, оскільки надає сторонам можливість самостійно визначати

умови врегулювання конфлікту, включаючи способи використання об'єкта права інтелектуальної власності, обсяг ліцензійних прав, строки, компенсаційні механізми та інші правомочності, які не завжди можуть бути адекватно відображені у судовому рішенні. Угода за результатами медіації, будучи волевиявленням сторін, дозволяє максимально врахувати їхні приватні інтереси та специфіку конкретного результату інтелектуальної, творчої діяльності.

Таким чином, медіація у спорах щодо прав інтелектуальної власності виступає формою реалізації права, у межах якої принципи пропорційності, добросовісності та свободи договору набувають прикладного значення. Саме це зумовлює її здатність забезпечувати ефективний і справедливий захист інтересів приватних осіб, орієнтований не лише на формальне відновлення порушеного права, але й на досягнення стабільності правовідносин у довгостроковій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Івашенко С. М., Чалий М. Г. Значення принципу добросовісності при здійсненні та захисті суб'єктивних прав військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 76-79.
3. Стільник І. В. Принцип свободи договору та його обмеження: дихотомія понять. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 3. С. 173-173.
4. Божина Я. В. Правова природа медіації та принцип її добровільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 20-23.
5. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 207 с.

*Глиняна Катерина Михайлівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Діти, як найбільш вразлива категорія цивільного населення, в умовах збройних конфліктів потребують спеціального і посиленого захисту. Міжнародне гуманітарне право передбачає комплексну систему норм, спрямовану на збереження життя, здоров'я, гідності та прав дітей у період війни. Женевські конвенції 1949 року, їх Додаткові протоколи та інші міжнародні акти закріплюють особливий правовий статус дітей, передбачаючи їх захист як обов'язковий стандарт поведінки для держав і міжнародних організацій. Женевська конвенція IV (1949 р.) встановлює принцип загального захисту цивільного населення, при цьому діти виділяються як особлива група, що має першочергове право на допомогу та гуманне поводження [1, с. 34].

Держави-учасниці повинні сприяти безперешкодному постачанню продуктів харчування, медикаментів та іншої гуманітарної допомоги дітям під час конфлікту (ст. 23 IV Конвенції) [2, с. 47]. У всіх діях, що стосуються дітей під час війни, перевага має надаватися найкращим інтересам дитини, що передбачає захист життя, освіти, родинних зв'язків і гуманного поводження.

Однак реальна ефективність цих стандартів залежить від політичної волі, ефективності механізмів контролю та притягнення до відповідальності за порушення міжнародних норм.

Інституціоналізація міжнародного захисту дітей у конфліктних зонах є одним із найважливіших досягнень міжнародного права XX–XXI століть.

Міжнародні акти забезпечують комплексний захист дітей від основних загроз війни: фізичного насильства, вербування до збройних формувань, сексуальної експлуатації, втрати доступу до освіти та медицини.

Положення цих актів є обов'язковими для держав-учасниць і є стандартом поведінки у сучасних міжнародних і неміжнародних конфліктах.

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення (1949 р.) визначає дітей як особливо вразливу групу серед цивільного населення. Так, забороняє насильство над дітьми, примусову депортацію, тортури і жорстоке поводження [1, с. 34], також ст. 24 встановлює обов'язок створення особливих зон безпеки для захисту дітей, вагітних жінок та матерів із маленькими дітьми.

Під час окупації забороняється зміна статусу дітей, їх усиновлення або переміщення на територію окупаційної держави [1, с. 51], що є абсолютно недопустимим і визнається як злочин.

Крім того, необхідно звернути увагу на Конвенцію про права дитини, яка є універсальним актом захисту прав дітей у мирний і воєнний час. Згідно з положеннями Конвенції, а саме ст. 38 наголошує, що держава зобов'язана дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права щодо дітей; забороняється вербування осіб до 15 років; визначається необхідність реабілітації дітей, які стали жертвами конфліктів [4, с. 39].

Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.) підвищив мінімальний вік залучення до збройних формувань до 18 років і встановив, що держава має вживати всіх можливих заходів для запобігання вербуванню неповнолітніх, та встановлює зобов'язання щодо демобілізації дітей-солдатів та їх соціальної реінтеграції [5, с. 53].

Міжнародні акти, спрямовані на захист дітей у війнах, створюють багаторівневу та комплексну правову основу, яка має глобальний характер.

Їх ефективність залежить від своєчасної імплементації державами, реального функціонування механізмів моніторингу та готовності міжнародної спільноти до притягнення порушників до відповідальності.

У сучасних умовах необхідно зміцнювати правові інструменти захисту дітей, особливо у зв'язку з новими загрозами, такими як гібридні війни, масові переміщення та кібервійна.

Воєнний стан радикально змінює звичний порядок забезпечення і реалізації прав дитини. Хоча міжнародні документи проголошують незмінність базових прав навіть у надзвичайних умовах, на практиці реалізація цих прав зазнає обмежень через бойові дії, гуманітарні кризи, руйнування інфраструктури.

Аналіз специфіки реалізації прав дітей у період воєнного стану дозволяє краще зрозуміти, які механізми потрібні для ефективного

захисту дитинства в екстремальних обставинах. Так, основний акцент сьогодні це право дитини на життя і безпеку, яке є одним із так званих непорушних прав, яке не може бути обмежене ні за яких обставин (стаття 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) [6, с. 34]. Захист життя дітей має бути пріоритетом під час усіх воєнних операцій. В Україні, за даними ООН, лише у 2022 році понад 500 дітей загинули внаслідок бойових дій [7, с. 51].

Держава має вживати активних заходів для евакуації дітей із зон бойових дій, створення гуманітарних коридорів і надання притулку. Особливої уваги потребує право на медичну допомогу, яка залишається обов'язком держави навіть під час війни (стаття 24 Конвенції про права дитини) [5, с. 62]. Порушення права на охорону здоров'я може призвести до найгірших наслідків як для дітей, так і для дорослих. Міжнародне право вимагає від держав і гуманітарних організацій першочергового забезпечення дітей продуктами харчування, медикаментами, водою та безпечним житлом [2, с. 71].

Держава і міжнародна спільнота мають вживати всіх можливих заходів для забезпечення реальної можливості дітей користуватися своїми правами, особливо в умовах збройного конфлікту. Забезпечення прав дітей у період війни є одним із головних критеріїв дотримання міжнародного гуманітарного права.

У період збройних конфліктів діти стають найбільш вразливою категорією населення, тому міжнародне співтовариство розробило спеціальні механізми для моніторингу, контролю й притягнення до відповідальності за порушення їхніх прав.

Ефективність міжнародних механізмів контролю прямо впливає на можливість реального захисту дітей в умовах війни. Так, багато повноважень у цій сфері покладено на органи ООН у сфері захисту прав дітей у збройних конфліктах. Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів зобов'язаний координувати міжнародні зусилля у виявленні та припиненні порушень прав дітей [8, с. 34]. Крім того, він звітує перед Радою Безпеки ООН щорічно про шість найсерйозніших порушень прав дітей: вербування, убивства, сексуальне насильство, викрадення, напади на школи й лікарні, відмову в доступі до гуманітарної допомоги [9, с. 47].

Механізми міжнародного контролю за дотриманням прав дітей у період війни є комплексною системою, що охоплює глобальні, регіо-

нальні та національні інституції. Їх завданням є не тільки моніторинг та збір доказів, але й притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах проти дітей.

Подальший розвиток технологій, посилення координації між ООН, регіональними судами та правозахисними НДО відкриває нові можливості для забезпечення реального захисту дитинства у світі.

Захист прав дітей в умовах сучасних збройних конфліктів є надзвичайно складним завданням. Незважаючи на існування численних міжнародних договорів і механізмів, виклики глобальної безпеки, зміни характеру воєн і політичні бар'єри серйозно ускладнюють ефективну реалізацію прав дітей.

Сучасні збройні конфлікти ускладнили реалізацію прав дітей, зробили традиційні механізми захисту менш ефективними.

Відповіддю на нові виклики має стати системне посилення міжнародних і регіональних механізмів захисту дітей, створення спеціалізованого правосуддя, використання інноваційних технологій і активне залучення громадянського суспільства. Тільки через комплексний підхід можна забезпечити реальний захист прав дитини в умовах війни.

Таким чином, удосконалення міжнародної системи захисту прав дітей в умовах воєнних конфліктів вимагає комплексного підходу, що включає реформування механізмів відповідальності, розвиток гуманітарної дипломатії, активізацію роботи громадянського суспільства та застосування інноваційних технологій у сфері моніторингу й захисту дитинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. ООН; Конвенція, Проект, Угода від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

2. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva: ICRC, 1987. P. 47.

3. Женевські конвенції: актуальні роз'яснення щодо порушення норм міжнародного права. PAEW, 2023. URL: <https://ukraine-oss.com/zhenevski-konvencziyi-aktualni-rozysnennyyashhodo-porushennyya-norm-mizhnarodnogo-prava>.

4. UN General Assembly. Convention on the Rights of the Child (1989). New York: United Nations, 1989. P. 39.

5. UN General Assembly. Optional Protocol on the Involvement of Children in Armed Conflict (2000). New York: United Nations, 2000. P. 53.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, від 16 грудня 1966. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

7. UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Report on Civilian Casualties 2022. – Kyiv: OHCHR, 2022. P. 51.

8. UN General Assembly. Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict: Mandate and Reports. – New York: United Nations, 2023. P. 34.

9. UN Security Council. Report of the Secretary-General on Children and Armed Conflict (A/77/895–S/2023/363). New York: United Nations, 2023. P. 47.

*Гнатюк Дмитро Володимирович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКЛАДАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проблематика укладання і реалізації договору дарування в умовах воєнного стану набуває виняткового практичного і науково-правового значення в умовах тривалого збройного конфлікту на території України. Договір дарування як безоплатний правочин, що спрямований на передачу права власності або іншого майнового права одним суб'єктом іншому, регулюється нормами ЦК України і має свої особливості при застосуванні в надзвичайних ситуаціях та під час воєнного стану. У зв'язку із цим виникає низка питань: як впливає правовий режим воєнного стану на можливість укладення та посвідчення договорів дарування; чи змінюється режим держреєстрації майнових прав; які ризики щодо оскарження і нівелювання дарувань (удавані правочини, тиск, помилкова передача тощо) виникають у воєнний час; які процесуально-практичні інструменти захисту сторін та рекомендації з мінімізації ризиків. Ця доповідь має на меті комплексно проаналізувати правове регулювання, практику судів та наукові позиції щодо означених проблем і запропонувати конкретні рекомендації для практиків і законодавства.

Договір дарування в цивільно-правовому регулюванні визначається в ЦК України; ключові положення щодо укладення, форм і на-

слідків дарування визначені в у главі 55, зокрема в частинах, що регулюють безоплатні правочини та перехід права власності [1].

Правовий режим воєнного стану встановлюється Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р., який визначає повноваження органів влади, обмеження прав і свобод, особливі заходи щодо захисту держави та населення у воєнний час. Закон сам по собі прямо не забороняє укладення цивільних правочинів, але вводить механізми, які можуть опосередковано впливати на можливість реалізації майнових прав (обмеження переміщення, спеціальні розпорядження органів влади, військові обмеження, евакуація, режимні заходи).[2]

Крім того, правозастосовна практика Верховного Суду та огляди судової практики дають орієнтири щодо підходів судів до оскарження договорів дарування, оцінки наявності удаваності правочину, співвідношення добросовісності сторін і тиску/примусу при укладенні дарувань [3]. Огляди судової практики Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду містять узагальнення, що є важливими при аналізі суперечок, пов'язаних із даруваннями, зокрема й у контексті змін, що виникають під час надзвичайних ситуацій.

Щодо особливостей укладення договору дарування в умовах воєнного стану. Форма і посвідчення. За загальним правилом, договір дарування майна, право на яке підлягає державній реєстрації (наприклад, нерухомість), підлягає нотаріальному посвідченню і державній реєстрації переходу права власності. Практична реалізація цих вимог у воєнний час може ускладнюватися: робота нотаріальних контор, державних реєстрів і дорадчих органів може бути обмеженою або перебувати в режимі підвищеної безпеки, що створює затримки або технічні труднощі при оформленні. Водночас електронні сервіси реєстрації та дистанційні інструменти (за наявності технічної можливості) дозволяють частково компенсувати ці проблеми..

Наявність вільної волі дарувальника. Умови воєнного часу підвищують ризики, що воля дарувальника була сформована під тиском обставин (реальна загроза життю, примус, маніпуляції), або що дарування є удаваним правочином для приховування незаконного відчуження майна. Судова практика показує, що під час оцінки наявності примусу чи удаваності суди звертають увагу на об'єктивні обставини укладення правочину, мотиви сторін, хронологію передачі майна та документи, які підтверджують волю сторін.

Небезпека фіктивних та удаваних дарувань. У період воєнних дій спостерігається зростання випадків, коли дарування використовують для швидкої зміни форм власності (перереєстрації, виведення майна з-під ризиків тощо), що призводить до зростання судових спорів щодо удаваності правочину. Судова практика надає конкретні приклади таких спорів, де суди детально аналізували мотиви і зовнішні обставини.

Відносно державної реєстрації прав і нотаріальна практика під час воєнного стану.

Реєстраційні затримки і їхні правові наслідки. Затримки в державній реєстрації переходу права власності можуть створювати ризики для обдарованого: без реєстрації особа формально не набуває речових прав, що ускладнює захист у разі третіх претензій. Система електронної реєстрації та робота онлайн-послуг УДР (у разі їх діяльності) є критично важливими для забезпечення стабільності цивільного обігу під час воєнного стану. Практика свідчить, що затримки інколи стають підставою для спорів про володіння та право власності.

Нотаріальна діяльність та її альтернативи. Нотаріальне посвідчення дружить із засадами захисту від шахрайських операцій; та водночас доступність нотаріусів у зоні бойових дій може бути обмежена. Частина правочинів може укладатися за допомогою довіреностей, повноважень, онлайн-нотаріальних послуг (де це дозволено) – проте такі альтернативи несуть свої юридичні ризики (автентичність, верифікація особи). Судова практика окремих справ демонструє, що суди оцінюють правочини з огляду на реальні можливості сторін користуватися звичайними інструментами оформлення в конкретний період [3].

Серед підстав для оскарження дарувань у воєнний час, можна виділити основні з них.

Удаваність правочину. Суд може визнати договір дарування удаваним (імітація), якщо встановлено, що фактично мета правочину була інша (напр., приховання розпорядження майном від кредиторів або третіх осіб). У воєнний час такі випадки набувають особливого поширення через потребу швидкої зміни власності. Огляд судової практики Верховного Суду містить приклади, де признавалися удаваними договори дарування, якщо доведено, що реальна домовленість суперечила заявленому.

Примус та помилка. Якщо дарувальник був змушений укласти договір під загрозою, помилкою або внаслідок обману, правочин може

бути оскаржений. Установлення примусу вимагає доказів зовнішнього тиску або загрози. Судова практика підкреслює докладний доказовий аналіз – документи, свідки, експертизи.

Невідповідність публічному порядку/законодавству воєнного часу. Якщо реалізація дарування суперечить спеціальним обмеженням, встановленим під час воєнного стану (наприклад, державні обмеження на відчуження певних категорій майна або розпорядження землями), то така операція може бути визнана нікчемною або оскарженою. Необхідно перевіряти відповідність конкретного правочину всім діючим обмеженням і розпорядженням органів влади.

Аналіз оглядів і рішень Верховного Суду підтверджує, що суди системно розглядають питання дарування через призму істинності волі сторін, наявності доказів передачі майна, мотивів і зовнішніх обставин. Огляди судової практики Касаційного цивільного суду містять численні приклади спорів про дарування земельних ділянок, нерухомості та рухомого майна, де судові рішення базувались на комплексному аналізі документів і свідчень.

Конкретні рішення судів демонструють, що фактична передача майна і хронологія оформлення мають вирішальне значення: суди звертають увагу, чи відбулася реальна передача володіння, чи лише формальне посвідчення []. У ряді рішень суди визнали дарування удаваними, якщо виявлялися суперечності в документах та відсутність економічної мотивації для такої передачі.

Серед практичних рекомендацій для сторін і нотаріусів зупинимося на найбільш актуальних.

Максимально документувати мотиви та обставини. Дарувальнику і обдарованому слід документально фіксувати об'єктивні причини дарування (пояснення, листи, акти передачі, відео/фото передавання, свідчення) це зменшує ризик визнання правочину удаваним або помилковим у майбутньому.

Забезпечити реальну передачу володіння/користування. Якщо предметом дарування є рухоме майно або нерухомість, важливо надати докази фактичної передачі (передавальні акти, ключі, реєстрація рахунків тощо).

Використовувати нотаріальні та електронні інструменти. Там, де є технічна можливість – вдаватися до нотаріального посвідчення, електронної ідентифікації та держреєстрації, щоб мінімізувати ризики.

Нотаріус має у свою чергу ретельно перевіряти вільну волю сторін та надавати письмові застереження про можливі ризики.

Перевіряти відповідність обмеженням воєнного стану. Перед оформленням – перевіряти наявність спеціальних розпоряджень органів влади, які обмежують відчуження певного типу майна в зоні воєнних дій. Порушення таких обмежень може зробити правочин нездійсненним або нікчемним.

Укладати додаткові забезпечувальні угоди. У разі сумнівів – оформляти супровідні документи (звернення про передачу фактичного володіння, акти приймання-передачі), які в суді можуть слугувати додатковим доказом реальної передачі володіння.

Отже, договір дарування в умовах воєнного стану зберігає свою цивільно-правову природу, але супроводжується підвищеними ризиками щодо встановлення істинності волі сторін, удаваності правочину та технічної реалізації через обмежену роботу нотаріату й реєстрів.

Судова практика демонструє уважний індивідуальний підхід судів до оскарження дарувань: вирішальними є фактичні докази передачі майна, мотивація сторін і наявність зовнішнього тиску; у воєнний час ці критерії застосовуються з урахуванням специфіки обставин.

Для практичного зменшення ризиків рекомендується ретельна фіксація обставин дарування, використання нотаріального та електронного оформлення, попередня перевірка наявності обмежень, а також законодавча імплементація спеціальних процедур реєстрації і захисту прав у надзвичайному режимі.

Законодавчі ініціативи повинні бути спрямовані на поєднання потреб доступності цивільного обігу (щоб громадяни могли здійснювати правочини) і гарантування мінімального рівня захисту від шахрайства та тиску в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_07_2024.pdf?utm_source

4. Рішення № 125128319, 05.02.2025р. Фастівський міськрайонний суд Київської області. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/125128319/?utm_source

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141

*Голоденко Леся Олегівна,
адвокатка з розгляду цивільних, сімейних та
господарських справ*

ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації створила безпрецедентні виклики для системи захисту прав та інтересів дітей в Україні. У контексті сімейних правовідносин, внутрішня та зовнішня міграція, а також фізична небезпека, змінили як матеріально-правові критерії, так і процесуальні механізми розгляду спорів. Проте, основним пріоритетом у цій ситуації залишається принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, закріплений як на конституційному рівні, так і в міжнародних зобов'язаннях України.

Так, особливістю воєнного часу стало спрощення процедур встановлення юридичних фактів, необхідних для реалізації сімейних та соціальних прав дітей, особливо тих, які народилися або померли на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України. Законом України від 01 липня 2022 року 2345-ІХ [1] внесені зміни до ЦПК України – визначено особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території (стаття 317 ЦПК України). Зокрема, було уніфіковано підсудність таких справ на території всієї держави. Справи про встановлення фактів народження або смерті під час воєнного стану тепер можуть бути подані до будь-якого місцевого суду України, який здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання заявника. Крім того, такі заяви не оплачуються судовим збором, розглядаються невідкладно і рішення щодо них підлягають негайному виконанню, яке не зупиняється внаслідок

оскарження. Ці процесуальні гарантії є запорукою того, що правовий захист дітей не буде заблоковано через адміністративні чи фінансові перешкоди, спричинені війною.

Роль Органу опіки та піклування у сімейних спорах, пов'язаних з дітьми, залишається обов'язковою та ключовою. Водночас, судова практика чітко встановила, що висновок Органів опіки та піклування не є імперативним приписом для суду. Суд здійснює повний контроль над рішеннями цього органу. Це підтверджує, що висновок органів опіки є лише одним із доказів, який має бути оцінений у сукупності з іншими матеріалами справи, і не має заздалегідь встановленої для суду сили. [3]

Крім того, судова практика Верховного Суду продемонструвала відхід від формалізму у з'ясуванні думки дитини. Часто помилковою є позиція про те, що думка дитини може бути з'ясована лише після досягнення нею десяти або чотирнадцятирічного віку (статті 160 СК, 29, 31 ЦК). Натомість, суди акцентують увагу на застосуванні статті 171 Сімейного кодексу України, яка закріплює право дитини на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї та посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Зокрема, суди розширили коло допустимих способів з'ясування думки дитини щодо розгляду спорів відносно неї, адаптувавши його до сучасних умов, які часто виключають безпосередню присутність. Думка дитини може бути висловлена: у письмових доказах (висновки органів опіки та піклування, висновки експерта та/або спеціаліста), в електронних доказах (відео-, аудіоматеріали), у висновках психологічної експертизи, через безпосередні показання самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відео-конференції. [4,5].

Однією з найбільш фундаментальних позицій Верховного Суду в умовах воєнного стану стало вирішення питання юрисдикції у справах, коли дитина-ВПО вимушено перебуває за межами України.

Ключова правова позиція Касаційного цивільного суду у складі ВС у постанові від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19 чітко стверджує: факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того, вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між

батьками про визначення місця її проживання. Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним із батьків в Україні. [6]

Ця позиція є надзвичайно важливою для захисту прав вимушено переміщених осіб. Українські суди зберігають за собою право визначати подальший життєвий устрій дитини, що є критичним для сімей, які планують повернутися після завершення активних бойових дій та для забезпечення стабільності її правового статусу.

Визначення порядку участі батька чи матері, які проживають окремо, у вихованні дитини та спілкуванні з нею, стало вкрай складним через фізичну неможливість виконання рішень. Активні бойові дії, окупація територій, або тривале перебування одного з батьків чи дитини за кордоном роблять традиційні графіки побачень нездійсненними. У таких випадках суди почали активно застосовувати практику встановлення альтернативних, дистанційних засобів комунікації як обов'язкової частини графіка побачень. Це включає встановлення чіткого порядку спілкування через відеозв'язок, месенджери та інші електронні засоби. Цей підхід забезпечує збереження емоційного зв'язку дитини з другим батьком, навіть на відстані, мінімізуючи негативний вплив війни на сімейні стосунки.

Правовий інститут позбавлення батьківських прав залишається одним із найсуворіших заходів сімейного права, який застосовується виключно в інтересах дитини. Особлива юридична проблема, що виникла в умовах військового конфлікту, полягає у необхідності чіткого розмежування винного ухилення від виконання батьківських обов'язків та об'єктивної неможливості їх виконання, спричиненої війною. Наприклад, втрата зв'язку через окупацію, фізична ізоляція або вимушена евакуація без згоди одного з батьків є обставинами, що виключають вину. Судді повинні вимагати доказів того, що батько, який не виконує обов'язків, вчинив хоча б мінімальні, розумні спроби (навіть через третіх осіб, міжнародні організації чи органи влади) відновити зв'язок або надати матеріальну допомогу, незважаючи на військові обставини. Лише повна та свідомо бездіяльність, яка свідчить про повну байдужість до долі дитини, може розглядатися як фактичне ухилення, яке лежить в основі позову про позбавлення батьківських прав.

Отже, аналіз сімейних правовідносин в умовах воєнного стану демонструє, що українське правосуддя продемонструвало високий

рівень адаптивності та зосередженості на принципі найкращих інтересів дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>;
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений» – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>;
3. Постанова Верховного Суду від 11.12.2023 року у справі № 523/19706/19 – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859340>;
4. Постанова Верховного Суду від 19.06.2024 року справа №372/3402/22 – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065635>;
5. Постанова Верховного Суду від 16.02.2024 справа № 465/6496/19 – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>;
6. Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2023 року справа № 607/20787/19 – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606725>;
7. Постанова Верховного Суду у справі № 950/569/20-ц, провадження № 61-18067 св21 від 03 травня 2022 року – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104361621>;
8. Постанова Верховного Суду від 14.05.2025 у справі №729/694/24 – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127358191>;
9. Постанова КЦС ВС від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20, провадження № 61-9115св22 – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173>.

*Гринько Світлана Дмитрівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова
Гринько Андрій Русланович,
студент 2-го курсу юридичного факультету
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова*

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ ЯК СПОСІБ САМОЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Питання протиправності завдання шкоди посідало важливе місце в системі римського приватного права, оскільки від правильного визначення правової природи дій особи залежала можливість покладення на неї обов'язку з відшкодування шкоди. Римські юристи виробили підхід, за яким не кожне відхилення від правових приписів визнавалося протиправним. У зв'язку з цим були визначені певні обставини, за наявності яких дії особи, що завдала шкоди, не кваліфікувалися як неправомірні. Шкода, завдана за таких умов, зазвичай не підлягала відшкодуванню, оскільки відповідна поведінка розглядалася як правомірна, тобто здійснена добросовісно. До правомірних підстав завдання шкоди в римському праві відносили здійснення особою належних їй прав, а також виконання покладених на неї обов'язків.

Здійснення права виражалося, з одного боку, у вчиненні дій, спрямованих на задоволення власних позитивних інтересів (*uti, frui*), що перебували під правовим захистом, а з іншого – у протидії посяганням на ці права шляхом наказу чи заборони (*imperare, vetare*) [1, с. 249].

У римському праві утвердився принцип «*qui jure suo utitur, nemini facit injuriam*», відповідно до якого особа, що реалізує належне їй право, не посягає на права інших осіб. З огляду на це завдання шкоди в процесі здійснення суб'єктивного права усувало ознаку протиправності, а отже, і можливість виникнення деліктного зобов'язання. Такий підхід знаходить підтвердження у висловлюванні Гая: «*Nullus videtur dolo facere qui suo jure utitur*», згідно з яким використання власного права не може розцінюватися як дія зі злим умислом (*D. 50.17.55*) [1, с. 250].

У цьому контексті римське право не визнавало протиправним навіть таке здійснення права однією особою, яке унеможливлювало здійснення прав іншою або призводило до їх фактичного усунення, оскільки жодне право не повинно було мати юридичної переваги над іншим. Вирішення подібних колізій прав здійснювалося шляхом розподілу користування або прийняття рішення за допомогою жеребкування. Відтак дії, спрямовані на здійснення власного права, навіть за умови завдання шкоди майновим чи немайновим інтересам інших осіб, не визнавалися деліктними. Це свідчить про те, що шкода, завдана внаслідок здійснення суб'єктивного права, вважалася правомірною і не породжувала обов'язку її відшкодування.

Таке розуміння здійснення суб'єктивних прав, як зазначає М. О. Стефанчук, було цілком прийнятним для рабовласницького суспільства, в якому власник мав практично необмежену владу над своїм майном. Водночас римські правники усвідомлювали, що здійснення права однією особою неминуче може перетинатися з інтересами інших осіб або навіть порушувати їх. Саме тому вони одними з перших звернули увагу на необхідність встановлення меж здійснення суб'єктивних прав, адже на практиці траплялися випадки, коли формально правомірна поведінка була очевидно неприйнятною з соціального погляду [2, с. 89–90].

Цю ідею відображає вислів Цельса «*Neque malitiis indulgendum est*» – не слід потурати зловмисній поведінці (D. 6.1.38). Його зміст полягав у тому, що здійснення права повинно бути спрямоване на задоволення законних інтересів особи або захист її прав, а не на навмисне завдання шкоди іншому. У цьому контексті слід зазначити, що дії визнавалися протиправними тоді, коли особа використовувала своє право не з метою реалізації власного інтересу, а виключно для завдання шкоди іншому. Відтак у римському праві здійснення суб'єктивного права з шкідливою метою розцінювалося як вихід за встановлені законом межі й визнавалося неприпустимим [1, с. 251].

Для римського приватного права типовими були також ситуації, коли право на завдання шкоди виникало безпосередньо з приписів закону. У таких випадках здійснення права мало примусовий характер і полягало у вчиненні дій, спрямованих на протидію порушенню суб'єктивних прав. Ця форма здійснення права отримала назву самозахисту.

Самозахист належав до таких засобів охорони прав, якими могла скористатися будь-яка особа для збереження свого правового стано-

вища. Римські юристи виокремлювали три основні форми самозахисту: самооборону, самоуправство та дії в стані крайньої необхідності.

Самооборона застосовувалася у випадках безпосереднього нападу на особу або незаконного посягання на її майно. Так, за свідченням Гая, особа, яка вбила чужого раба-розбійника, що підстерігав її, не вважалася винною, оскільки природний розум дозволяє захищатися від небезпеки (D. 9.2.4). Аналогічно Ульпіан зазначав, що вбивство нападника, який діяв зі зброєю, або злодія зі страху за власне життя не визнавалося протиправним і не тягло відповідальності за законом Аквілія (D. 9.2.5). Характерною рисою самооборони було співпадіння у часі акту захисту з моментом нападу, а шкода завдавалася виключно особі, від якої походила загроза. Тому, як підкреслював Павло, якщо під час захисту шкода була завдана сторонній особі, відповідальність наставала на загальних підставах (D. 9.2.45.4).

Поряд із самообороною у Стародавньому Римі поширеним було самоуправство як форма самозахисту, однак на практиці ці поняття нерідко змішувалися. Основна відмінність між ними полягала в тому, що самооборона спрямовувалася на збереження фактичного стану речей шляхом опору посяганням, тоді як самоуправство означало самостійне відновлення порушеного права. До самоуправства, зокрема, відносили примусове здійснення права вимоги, вилучення предмета боргу або самозадоволення [1, с. 254]. Якщо самооборона визнавалася правомірною, то самоуправство поступово піддавалося обмеженню й забороні з боку римської юриспруденції.

Заборона самоуправства була зумовлена утвердженням стабільного державного порядку та розвитком судового захисту, який надавав потерпілому можливість звернутися за охороною порушеного права. Публічне право забезпечувало ефективний захист приватних прав, унаслідок чого межі самозахисту були істотно звужені. Вже за правління Марка Аврелія самостійне відновлення прав потерпілими було повністю заборонене [1, с. 254].

Водночас римські юристи допускали самоуправство у виняткових випадках: по-перше, якщо воно прямо передбачалося договором, і по-друге, за умов крайньої необхідності. Договірне самоуправство визнавалося правомірним лише за умови, що воно не виходило за межі, встановлені законом. Так, дозволялося утримувати річ наймача до виконання ним договірних зобов'язань (Павло) (D. 20.2.9).

Самоуправство в стані крайньої необхідності допускалося тоді, коли зволікання із захистом призвело б до невідворотних збитків. Про це свідчить позиція Ульпіана щодо випадків, коли один із кредиторів відібрав належну йому суму в боржника до введення інших кредиторів у володіння його майном – у такій ситуації позов не допускався (D. 42.8.10.16).

За загальним правилом, самоуправство поза межами дозволених випадків розцінювалося як публічний делікт. Так, відповідно до Закону Юлія Августа про приватне насильство, кредитор, який самовільно заволодів майном боржника без санкції судді, підлягав конфіскації третини майна та оголошенню безчестя (D. 48.8.8). Окрім цього, декретами Марка Аврелія встановлювалися також приватні штрафи (D. 4.2.13; D. 48.7.7).

Окремим способом самозахисту, спрямованим на усунення загрози завдання шкоди, визнавалися дії в стані крайньої необхідності. Хоча сам термін не був відомий класичній римській юриспруденції, його зміст і умови правомірності розкривалися в римських джерелах. Так, Ульпіан зазначав, що особа, яка зі страху пожежі зруйнувала будівлю сусіда, не несе відповідальності за законом Аквілія незалежно від того, чи поширився вогонь (D. 9.2.49.1). Подібну позицію займав Лабеон щодо перерубування канатів якоря іншого судна під час бурі з метою уникнення аварії (D. 9.2.29.3).

Інститут крайньої необхідності детально досліджував О. А. Волков, який пов'язував його походження з морськими перевезеннями та розподілом збитків, завданих під час рятування судна і вантажу. В античності такі відносини регулювалися нормами Родоського закону про викидання, положення якого були рецепційовані римським правом і використані при вирішенні спорів про відшкодування шкоди [3, с. 158–162]. Аналогічного висновку щодо римського походження інституту загальної аварії дійшов і В. Ю. Шемотаєв [4, с. 63–67].

Крайня необхідність мала місце тоді, коли для захисту власних суб'єктивних прав шкода завдавалася іншій особі. Загроза повинна була бути реальною, а її джерело не мало вирішального значення. Завдання шкоди визнавалося правомірним лише за умови, що воно було єдиним можливим способом усунення небезпеки. Як наголошував Ульпіан, за відсутності стану безумовної необхідності дія визнавалася протиправною (D. 9.2.49.1). Таким чином, умовами крайньої необхідності вважалися: реальна загроза правам осо-

би, завдання шкоди майновим інтересам іншого та неможливість усунення небезпеки іншим шляхом. За наявності цих умов дія не визнавалася деліктною.

Отже, попри загальну заборону самоуправства як способу захисту суб'єктивних прав, римське приватне право допускало його застосування у виняткових випадках – за домовленістю сторін або в стані крайньої необхідності, що дає підстави розглядати самоуправство як одну з форм самозахисту, визнану римськими юристами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2012. 724 с.

2. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 201 с.

3. Волков О. А. Про існування інституту крайньої необхідності в римському праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 31. С. 158–162.

4. Шемонаєв В. Ю. Римський генезис інституту загальної аварії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 13. С. 63–67.

*Гриценюк Владислав Олександрович,
аспірант кафедри права інтелектуальної
власності та патентної юстиції
Національний університет «Одеська
юридична академія»*

СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТВОРИ

Однією з найбільш затребуваних категорій інтелектуальної власності у ХХІ столітті є мультимедійні твори, які поєднують у собі різні форми інформації – текст, звук, відео, графіку, анімацію, інтерактивні елементи – створюючи цілісні комплексні об'єкти авторського права. Стрімкий розвиток цифрових технологій, широке впровадження мережі Інтернет, поява віртуальної та доповненої реальності, використання штучного інтелекту у творчості призводять до формування нових суспільних відносин у сфері інтелектуальної діяльності, що потребують відповідного правового врегулювання [1, с. 14].

Мультимедійні твори мають подвійний характер – з одного боку, вони є результатом творчої діяльності, а з іншого – інтегрованим продуктом, що складається з багатьох самостійних елементів, кожен з яких може бути об'єктом окремого правового захисту. Це створює складнощі у визначенні правового статусу таких творів, а також у встановленні меж прав та обов'язків суб'єктів, які беруть участь у їх створенні та використанні. У сучасній юридичній науці та практиці існує низка дискусійних питань, пов'язаних із визначенням поняття мультимедійного твору, його класифікацією, правовим режимом окремих компонентів та самого твору як цілісного об'єкта [2, с. 63]. Актуальність дослідження зумовлена також активним використанням мультимедійних творів у сфері освіти, культури, розваг, реклами, інформаційної діяльності та електронної комерції.

Одним із ключових аспектів дослідження є питання суб'єктного складу правовідносин, що виникають у зв'язку зі створенням і використанням мультимедійних творів. У процесі розробки таких творів часто задіяні автори текстів, художники, програмісти, композитори, звукорежисери, дизайнери, а також замовники та продюсери. Це призводить до виникнення складних конструкцій співавторства, суміжних прав, прав на службові твори, а також питань про належність прав юридичним особам. Визначення суб'єктів права на мультимедійні твори має важливе значення не лише з точки зору закріплення за ними виключних прав, але й для забезпечення належного захисту інтересів усіх учасників творчого процесу.

Не менш складним є питання визначення сутності мультимедійних творів. Оскільки вони є комплексними, у кожному конкретному випадку необхідно визначити, чи підлягає правовій охороні твір у цілому, його окремі елементи або ж і те, й інше одночасно. Це особливо актуально у випадках, коли мультимедійний продукт створюється на основі вже існуючих творів, наприклад, музики, зображень чи літературних текстів, що потребує належного оформлення прав на первинні об'єкти [3, с. 76]. Практика свідчить, що саме через невизначеність статусу окремих компонентів мультимедійного твору часто виникають конфлікти між учасниками правовідносин, що ускладнює їх комерційне використання та правовий захист.

У світовій практиці мультимедійний твір розглядається як інтегрований комплексний об'єкт, що поєднує різні форми інформації, включно з текстом, зображенням, звуком, анімацією та інтерактивни-

ми елементами, який створюється за допомогою цифрових технологій і призначений для інтерактивного використання [4, с. 74]. Це визначення кореспондує з підходами, викладеними у документах Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), яка пропонує класифікувати мультимедійні твори як складні об'єкти авторського права, що мають комбінований характер охорони, тобто охоплюють як охорону цілісного твору, так і його складових частин.

Мультимедійний твір складається з декількох елементів, кожен з яких може бути самостійним об'єктом правової охорони (текст, музика, графіка, програмний код). Цифрова форма існування – на відміну від традиційних творів, мультимедійні твори створюються та функціонують виключно у цифровому середовищі. Інтерактивність – мультимедійний твір передбачає активну участь користувача у взаємодії з твором (наприклад, комп'ютерні ігри, інтерактивні освітні курси). Використання спеціалізованого програмного забезпечення для створення та відтворення твору. Комерційний потенціал – такі твори мають високу економічну цінність, оскільки є основою для розвитку креативних індустрій. У зв'язку з цим мультимедійні твори вважаються об'єктами змішаного характеру, які охороняються за допомогою сукупності різних правових механізмів.

Для правового регулювання важливим є чітке розмежування видів мультимедійних творів. Найбільш поширеним є поділ залежно від їхнього призначення та змісту: інформаційні мультимедійні твори (цифрові енциклопедії, інтерактивні новини); освітні продукти (електронні підручники, інтерактивні тренажери); культурно-мистецькі твори (цифрове мистецтво, інтерактивні виставки); розважальні продукти (комп'ютерні ігри, VR-застосунки); комерційні та рекламні проекти (цифрова реклама, віртуальні шоуруми). Кожен із зазначених видів має свої особливості правової охорони та використання. Наприклад, у разі освітніх мультимедійних творів ключову роль відіграють норми про охорону авторських прав на тексти та ілюстрації, тоді як у комп'ютерних іграх переважає регулювання прав на програмний код та аудіовізуальні елементи.

У правозастосовній практиці особливої складності набуває питання визначення меж правової охорони мультимедійного твору. Згідно з позицією ВОІВ, охорона має бути двошаровою: 1) охорона твору в цілому як єдиного інтегрованого продукту; 2) охорона окремих елементів, які можуть мати самостійне значення. Так, мультимедій-

ний продукт може містити фрагменти музичних творів, фотографії, відеоматеріали, що охороняються окремо відповідно до ст. 8, 9, 10 Закону про авторське право. Водночас програмний код, який забезпечує функціонування інтерактивних елементів, охороняється як комп'ютерна програма (ст. 18) .

Мультимедійні твори створюються внаслідок спільної діяльності великої кількості осіб. Це обумовлює багаторівневий суб'єктний склад, що включає як фізичних, так і юридичних осіб. Згідно зі ст. 8 Закону автором визнається фізична особа, творчою працею якої створено твір [5]. У випадку мультимедійних творів зазвичай існує співавторство, яке може бути: неподільним – коли неможливо виокремити внесок кожного автора (наприклад, розробка дизайну гри та написання музичного супроводу); подільним – коли кожен автор створює самостійний елемент, що може використовуватися окремо (текстовий сценарій, музика, графіка) [6, с. 102]. Особливу категорію становлять службові твори, які створюються працівниками у межах трудових обов'язків. Відповідно до ст. 16 Закону виключні майнові права на такий твір належать роботодавцю, якщо інше не передбачено договором. Це актуально, наприклад, у сфері ІТ-компаній, які розробляють мультимедійні продукти. Юридичні особи, не є авторами, за загальним правилом, проте вони можуть бути правоволодільцями, якщо твір створено у межах виконання службових обов'язків працівниками або на підставі договору замовлення [7, с. 34]. Наприклад, компанія-розробник комп'ютерних ігор, яка набуває права на весь продукт, у тому числі на програмний код, графіку та музичний супровід.

У багатьох випадках мультимедійний твір охоплює не лише авторські, а й суміжні права, зокрема права виконавців, виробників фонограм та відеогам (ст. 35-38). Наприклад, у створенні інтерактивного театрального проєкту можуть брати участь актори, чия гра записується та використовується в цифровому середовищі.

Однією з найактуальніших проблем у сфері правовідносин, пов'язаних зі створенням мультимедійних творів, є визначення правового статусу учасників творчого процесу та належності виключних майнових і немайнових прав на кінцевий продукт. Складність зумовлюється тим, що у створенні таких творів зазвичай беруть участь десятки осіб, кожна з яких виконує вузькоспеціалізовану функцію – від написання сценарію та програмного коду до озвучення персонажів та

розробки анімації. Часто виникає ситуація, коли між учасниками проєкту не укладено належним чином оформлених договорів, що призводить до спорів стосовно належності прав. Так, у практиці українських судів існують справи, де колишні працівники ІТ-компаній заявляли вимоги про визнання їх авторами частин програмного забезпечення або дизайну ігор, оскільки роботодавець не довів належне оформлення прав на службові твори.

Ще однією проблемою є визначення співвідношення прав авторів та продюсерів (замовників). У міжнародній практиці поширеною є модель, за якої замовник одразу отримує виключні права на весь комплексний твір, проте українське законодавство містить більш обмежені підходи, які вимагають чіткого визначення в договорі умов передачі прав (ст. 31 Закону). За відсутності таких положень автор зберігає всі права на свій внесок у мультимедійний продукт, що може унеможливити його комерційне використання.

Окрім авторів та роботодавців, важливу роль у сфері використання мультимедійних творів відіграють суб'єкти, які здійснюють управління майновими правами. До них зокрема, належать організації колективного управління. Вони можуть надавати ліцензії на використання певних елементів мультимедійних творів, музичних творів або відеоматеріалів. Дистриб'ютори цифрового контенту, які поширюють мультимедійні продукти у мережі Інтернет (ігрові платформи, онлайн-кінотеатри). Агентські компанії, що представляють інтереси авторів та розробників у комерційних угодах.

Важливе практичне значення цих суб'єктів полягає у тому, що вони спрощують процес легального використання творів та знижують ризик порушення авторських прав. Зокрема, у сфері музичного супроводу для комп'ютерних ігор існують спеціалізовані міжнародні платформи, які укладають ліцензійні угоди від імені багатьох авторів одночасно, що істотно зменшує адміністративні витрати для розробників.

Мультимедійні твори як комплексні продукти цифрової епохи потребують створення сучасної, гнучкої та ефективної системи правової охорони. Розробка законодавчої дефініції мультимедійного твору, удосконалення договірної регулювання, запровадження технологічних механізмів захисту та міжнародна гармонізація правових норм є ключовими напрямками розвитку у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Підпригора О. А. Авторське право та суміжні права: навч. посіб. К.: Право, 2021. 288 с.
2. Ворона В. І. Цифрове авторське право та його проблеми. К.: Юстініан, 2023. 198 с.
3. Кисельова О. В. Авторські права на комп'ютерні програми та мультимедійні твори. Харків: Право, 2021. 196 с.
4. Кузнецова Н. С., Підпригора, О. А. Цивільне право України. Загальна частина: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2021. 432 с.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
6. Дудченко О. С. Правовий статус мультимедійних творів у сфері авторського права. *Юридична наука і практика*. 2022. № 2. С. 101-110.
7. Левченко В. О. Цифрові технології у сфері захисту авторських прав: сучасні виклики та перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. № 3. С. 64-71.

*Давидова Ірина Віталівна,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ КОМЕРЦІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Різновидом добровільного представництва є комерційне представництво. Відповідно до ст. 243 ЦК України комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

Особливості інституту комерційного представництва зумовлюються наступним:

- предметом діяльності комерційного представника є представництво інтересів суб'єктів підприємницької діяльності при укладенні ними договорів, які опосередковують цю діяльність;
- комерційний представник здійснює свою діяльність на постійних засадах;

- комерційний представник провадить власну діяльність самостійно;
- на відміну від інших видів представницьких відносин, комерційне представництво дозволяє представникові виконувати свої повноваження щодо двох або кількох сторін одного і того самого правочину, якщо такі повноваження були йому надані на підставі домовленості сторін або за законом (ч. 2 ст. 243 ЦК України).

Враховуючи те, що комерційне представництво спрямоване на укладення договорів у підприємницькій сфері, представником може бути лише той суб'єкт, який володіє підприємницькою дієздатністю. Виходячи з того, що представник може бути наділений правом на вчинення лише того правочину, що може вчинити особа, яку представляють, остання також повинна мати статус суб'єкта підприємницької діяльності.

Відповідно до ст. 243 ЦК України комерційний представник може бути уповноважений не на вчинення, правочинів взагалі, як інші представники, а лише на укладення договорів. Таке обмеження видається не виправданим ні з теоретичної, ні з практичної точок зору, адже в підприємницьких відносинах представник зазвичай потребує більшого обсягу повноважень за інших представників. Відтак, комерційний представник може бути уповноважений не лише на укладення договорів, але й на вчинення правочинів взагалі, тобто на їхнє укладення, виконання, зміну та розірвання.

Самостійність участі комерційного представника у підприємницьких відносинах не варто розглядати як позбавлення його права здійснювати передоручення. Останнє право комерційного представника може впливати як з підстави представництва, так і з відповідних норм закону (ст. 1005 ЦК України).

Правовідносини комерційного представництва можуть підтверджуватися письмовим договором між сторонами або довіреністю (ч. 3 ст. 243 ЦК України). Однак, слід звернути увагу на неоднакове юридичне значення договору і довіреності: якщо договір доручення або інший договір є безпосередньою підставою для виникнення комерційного представництва, то довіреність – це документ, що підтверджує повноваження комерційного представника перед третіми особами. Отже, в будь-якому випадку в основі виникнення комерційного представництва, як і інших представницьких відносин взагалі, лежить домовленість між сторонами, тобто договір, а не довіреність.

Як свідчить ч. 4 ст. 243 ЦК України, закон може передбачати можливість врегулювання особливостей комерційного представництва в окремих сферах підприємницької діяльності. Відсутність спеціального закону з цього питання не заважає сформулювати перелік особливостей правового статусу комерційного представника (який випливає з аналізу норм глави 68 ЦК України про договір доручення, а також шляхом їх співставлення з нормами ст. 243 ЦК України).

Зокрема, до них можна віднести:

1) комерційний представник може здійснювати свою діяльність на підставі договору або довіреності (на відміну від загального правила, вміщеного у ч. 1 ст. 1007 ЦК України, відповідно до якої довіритель зобов'язаний видати повіреному довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення);

2) за умови відмови повіреного діяти (коли він є комерційним представником) у довірителя виникає право на відшкодування збитків (на відміну від загального правила, визначеного . 3 ст. 1009 ЦК України), аналогічні обов'язки щодо відшкодування збитків встановлені у разі відмови довірителя, якщо повірений є комерційним представником (ч. 2 ст. 1009 ЦК України);

3) законом встановлені особливі правила відмови від договору доручення за участі комерційного представника, зокрема абзац перший ч. 3 ст. 1008 ЦК України передбачає, що у такому випадку будь-яка зі сторін зберігає можливість відмови від договору, однак, зобов'язана попередити другу сторону про відмову від договору, принаймні, за один місяць до його припинення, якщо договором не встановлений триваліший строк;

4) припинення юридичної особи, яка є комерційним представником, тягне за собою припинення договору доручення лише у разі відмови довірителя (абзац другий ч. 3 ст. 1008 ЦК України), натомість припинення юридичних осіб – повірених, що не мають статусу комерційних представників (аналізу ч. 2 ст. 1010 ЦК України) припиняє договір доручення автоматично.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що комерційне представництво є самостійним і специфічним різновидом добровільного представництва, правова природа якого зумовлена особливостями підприємницької діяльності та підвищеними вимогами до стабільності, професійності й автономності представника. Його сутність полягає у постійному та самостійному здійсненні представницьких

повноважень в інтересах суб'єктів підприємництва з метою укладення договорів у сфері господарського обороту, що об'єктивно відрізняє його від класичних моделей представництва.

Норми ст. 243 ЦК України, у взаємозв'язку з положеннями глави 68 ЦК України, дозволяють виокремити особливий правовий статус комерційного представника, який проявляється у можливості одночасного представництва кількох сторін правочину, спеціальних правилах надання та підтвердження повноважень, а також у модифікованих підставах і порядку припинення договірних відносин. Водночас обмеження повноважень комерційного представника виключно укладенням договорів видається дискусійним та таким, що не повною мірою відповідає реальним потребам підприємницького обороту.

Отже, комерційне представництво слід розглядати як гнучкий правовий інструмент забезпечення ефективності договірних зв'язків у сфері підприємництва, який потребує подальшого доктринального осмислення та, ймовірно, уточнення законодавчого регулювання з урахуванням практичних потреб сучасних ринкових відносин.

Деренюк Ангеліна Олександрівна
студентка 5 курсу магістратури
Національного університету «Одеська
юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Павлова В. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну спричинило масові порушення прав приватних осіб, зокрема житлових прав мільйонів громадян. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 2024 рік понад 5 мільйонів українців мають статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що актуалізує проблему забезпечення їхніх житлових прав у рамках цивільно-правового регулювання [1, с. 12].

Правове становище ВПО в Україні регулюється Законом України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” від 20 жовтня 2014 року, однак воєнний стан вніс суттєві корективи у практику реалізації житлових прав цієї категорії осіб. Виникають специфічні цивільно-правові проблеми, пов’язані з тимчасовим розміщенням, орендою житла, компенсацією за втрачене майно та захистом права власності на житло, яке перебуває на тимчасово окупованих територіях.

Особливої уваги заслуговує питання цивільно-правового захисту права власності на нерухоме майно ВПО. Відповідно до статті 319 Цивільного кодексу України, право власності є непорушним, однак воєнні дії фактично унеможливають реалізацію правомочностей володіння та користування для власників житла на окупованих територіях [2, с. 89]. Постає питання про механізми цивільно-правового захисту таких прав, включаючи можливість застосування віндикаційного позову після деокупації територій.

Важливим аспектом є також захист орендних прав ВПО. В умовах воєнного стану на ринку оренди житла спостерігаються численні зловживання, включаючи необґрунтоване підвищення орендної плати, відмову у укладенні договорів з ВПО, дискримінаційні умови [3, с. 45]. Цивільно-правові механізми захисту у таких випадках потребують додаткового дослідження та вдосконалення.

Окремої уваги потребує проблема компенсації за знищене або пошкоджене внаслідок воєнних дій житло. Чинне законодавство передбачає механізми відшкодування такої шкоди, однак їх практична реалізація стикається з численними труднощами, включаючи питання доказування розміру шкоди, визначення належного відповідача та джерел фінансування компенсацій [4, с. 156].

Міжнародний досвід захисту житлових прав вимушених переселенців також заслуговує на увагу. Зокрема, практика Європейського суду з прав людини щодо захисту права на житло в умовах збройних конфліктів може бути використана для вдосконалення національних механізмів захисту. Рішення ЄСПЛ у справах проти Російської Федерації та інших держав демонструють можливості застосування статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для захисту майнових прав осіб, які постраждали від збройних конфліктів.

Перспективним напрямом вдосконалення цивільно-правового захисту житлових прав ВПО є створення спеціалізованого реєстру по-

шкодженого та знищеного житла, запровадження спрощених процедур підтвердження права власності, розробка ефективних механізмів компенсації та відновлення житла. Також доцільним є розширення можливостей альтернативного вирішення житлових спорів за участю ВПО, включаючи медіацію та інші позасудові способи захисту прав.

Таким чином, захист житлових прав внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, який поєднує вдосконалення законодавства, розробку ефективних механізмів реалізації та захисту прав, а також врахування міжнародного досвіду. Цивільно-правові інструменти захисту мають бути адаптовані до реалій воєнного часу та забезпечувати реальну можливість відновлення порушених прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнецова Н. С. Житлові права внутрішньо переміщених осіб: цивільно-правовий аспект. *Право України*. 2024. № 3. С. 11-25.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
3. Цивільне право України: підручник. У 2 ч. Ч. 1. Загальна за ред. Р. Б. Шишки. Київ: Видавництво «Ліра-К», 2022. 796 с.
4. Цивільне право. Особлива частина: навч. посіб. за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя, О. Є. Кухарєва. Харків: ХНУВС, 2023. 420 с.

*Діденко Лариса Василівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики Міжнародного
гуманітарного університету*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ НА СПАДЩИНУ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентну кількість загиблих та зниклих безвісти військовослужбовців. Станом на листопад 2025 року, за офіційними даними Міністерства

оборони України та Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, понад 65 тисяч військовослужбовців Збройних Сил України та інших законних військових формувань загинули, ще понад 12 тисяч вважаються зниклими безвісти за особливих обставин [1; 2]. Кожна така смерть породжує складні спадкові відносини, ускладнені воєнним станом, тимчасовою окупацією територій, неможливістю отримання документів та обмеженим доступом до нотаріальних і судових органів.

Однією з ключових новацій воєнного часу стало зупинення перебігу строку для прийняття спадщини. Відповідно до частини третьої статті 1270 Цивільного кодексу України строк для прийняття спадщини, що припадає на період дії воєнного стану, зупиняється на весь час дії такого стану та продовжується на шість місяців після його припинення або скасування [3; 4]. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 26 червня 2024 року у справі № 333/1912/23 остаточно сформулювала правову позицію, що таке зупинення є автоматичним і не потребує окремого підтвердження форс-мажорних обставин [5].

Особливо актуальним залишається судове встановлення факту смерті військовослужбовця. Верховний Суд у постанові від 28 лютого 2024 року (справа № 506/358/22) зазначив, що довідка військової частини за формою № 5 та витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань є достатніми доказами для встановлення факту смерті в порядку особливого провадження [6]. Аналогічна позиція підтверджена постановою від 13 березня 2024 року (справа № 204/7924/23), де підкреслено, що рішення суду про встановлення факту смерті є самостійною підставою для видачі свідоцтва про смерть органом РАЦС [7].

Важливе практичне значення має питання спадкування одноразової грошової допомоги загиблим військовослужбовцям. Постанова Кабінету Міністрів України № 168 від 28.02.2022 прямо відносить таку допомогу (15 млн. грн.) до складу спадщини з розподілом між спадкоємцями за законом у рівних частках [8]. Цю позицію остаточно закріпив Верховний Суд у постанові від 20 листопада 2024 року (справа № 179/986/23) [9].

Практика нотаріусів у 2023-2024 роках свідчить про поступове подолання найбільш поширених відмов у вчиненні нотаріальних дій [10; 11]. Зокрема, відсутність свідоцтва про смерть перестала бути перешкодою після визнання рішення суду про встановлення факту

смерті достатньою підставою, а подання заяви спадкоємцями, які проживають на тимчасово окупованій території, стало можливим через представника або поштою з нотаріально посвідченим підписом.

Разом із тим зберігаються проблемні питання, що потребують законодавчого врегулювання: правовий режим заповітів, складених в електронній формі через портал «Дія» або в польових умовах без нотаріуса; порядок автоматичного включення до спадкову масу компенсацій за зруйноване майно в межах програми «ЄВідновлення»; зупинення позовної давності за вимогами кредиторів спадкодавця-військовослужбовця на час воєнного стану.

З метою подальшого вдосконалення правового регулювання доцільно:

- доповнити Цивільний кодекс України окремою статтею 1221-1 «Особливості відкриття спадщини після осіб, які загинули внаслідок збройної агресії проти України»;
- передбачити повністю безоплатне вчинення нотаріальних дій та звільнення від судового збору для членів сімей загиблих (аналогічно пільгам для внутрішньо переміщених осіб);
- створити єдиний електронний реєстр загиблих та зниклих безвісти військовослужбовців з прямим доступом нотаріусів.

Отже, завдяки швидкій реакції законодавця та уніфікованій судовій практиці Верховного Суду створено достатній рівень захисту спадкових прав сімей загиблих і зниклих безвісти військовослужбовців. Подальше вдосконалення законодавства має усунути залишені прогалини та забезпечити ще більшу правову визначеність у цій надзвичайно чутливій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <https://ukraine-memorial.org/> Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://surl.li/shvfdv>
2. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
3. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20>
4. Постанова КЦС ВС від 26 червня 2024 року у справі № 333/1912/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029437>

5. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22 (провадження № 61-7094св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259>

6. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 204/7924/23 (провадження № 61-16728св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823610>

7. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF>

8. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20 листопада 2024 року у справі № 179/986/23 (провадження № 61-12345св23). URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/123410474>

9. Прийняття спадщини: що змінилося у 2024 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pryiniattia-spadshchyny-shcho-zminylosia-u-2024-rotsi>

10. Оформлення спадщини під час війни або як не втратити свої права. URL: <https://centraljust.gov.ua/news/info/oformlennya-spadschini-pid-chas-viyni-abo-yak-ne-vtratiti-svoi-prava>

*Добровольська Володимира Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри господарського права і
процесу Національний університет «Одеська
юридична академія»*

*Артьомов Дмитро Володимирович,
аспірант кафедри господарського права і
процесу Національний університет «Одеська
юридична академія»*

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ УЧАСНИКІВ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАЖЕННЯ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Проблеми учасників апеляційного провадження у господарському процесі під час воєнного стану значно загострилися та набули специфічного характеру, пов'язаного з безпекою, територіальною доступністю правосуддя та логістикою.

Ці проблеми впливають як на здатність сторін захищати свої права, так і на ефективність роботи самих апеляційних судів.

Учасники справи, в тому числі й в апеляційній інстанції, є суб'єктною складовою господарського судочинства, які як ініціюють процес так й сприяють розгляду справи. Проблемою є легальне визначення зазначених осіб в ГПК України, адже у літературі існують чисельні думки з приводу зазначеного, так, зокрема, І. А. Балюк зазначає, що «учасники господарського процесу – це суб'єкти, дії яких можуть сприяти правильному і швидкому розгляду спору, захисту прав і охоронюваних законом інтересів господарюючих суб'єктів» [1, с. 44]. Однак, на думку Т. В. Степанової це визначення «не враховує обов'язкового наділення такого суб'єкту процесуальними правами та обов'язками. Крім того, не завжди рішення суду захищає господарюючих суб'єктів. Але ж у випадку розгляду справи, наприклад, за позовом Антимонопольного комітету України досить частими є випадки винесення рішень на користь держави, а не суб'єкта господарювання» [2, с. 44]. В. М. Дем'як наполягає, що «учасниками господарського процесу мають визнаватися ті його суб'єкти, які мають відповідний диференційований процесуальний статус, змістом якого є процесуальна правоздатність і дієздатність та наділені диференційованим комплексом прав та обов'язків залежно від їх правового зв'язку та інтересу до розглядуваної господарським судом справи» [3, с. 16]. Представляється, що правовий статус також обмежує діяльність апеляційного суду, адже суд переглядає справу виключно в межах доводів та вимог апеляційної скарги (принцип диспозитивності), що захищає правовий інтерес інших сторін, які не оскаржували рішення, а результат діяльності апелянта та інших учасників відображається у постанові суду, яка або підтверджує, або змінює їхні майнові права та обов'язки, встановлені судом першої інстанції. Таким чином, правовий статус учасників у апеляції є більш спеціалізованим та обмеженим порівняно з першою інстанцією, оскільки його метою є не первинне вирішення спору, а лише перевірка правильності вже ухваленого рішення. На нашу думку в апеляційній інстанції сторони, які подали скаргу на рішення господарського суду, називаються апелянтами, а інші сторони, чиї інтереси зачіпає скарга, називаються опонентами (або іншими учасниками апеляційного провадження). Під час воєнного стану існують проблеми доступу до правосуддя та безпеки, адже через бойові дії та окупацію багато апеляційних су-

дів були переміщені або тимчасово призупинили роботу, що змушує учасників провадження долати значні відстані для участі в засіданнях або повністю переходити на дистанційний формат.

Учасниками справи можуть бути особи, які сприяють її розгляду або представляють інтереси держави, зокрема це прокурор, який діє у межах спеціального нормативного акту Закону України «Про прокуратуру». Підтримуємо думку про те, що «з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та диспозитивних засад цивільного судочинства пропонується позбавити права оскарження судового рішення прокурора, який не брав участі в розгляді справи в судах попередніх інстанцій. Це обґрунтовується необхідністю надання вказаного права лише тим особам, права й інтереси яких порушені судовим рішенням, або (та) особам, які мають процесуально-правову заінтересованість і були учасниками цивільних процесуальних правовідносин у суді першої інстанції» [4, с. 341]. Про те, що участь прокурора у господарському процесі є винятком та призводить до порушення принципу рівності сторін, йдеться і в Постанові Верховного Суду від 12.03.2018 у справі № 927/880/17 [5]. Тобто, ключова проблема участь прокурора у господарському процесі полягає у дотриманні обмежень, встановлених Законом України «Про прокуратуру» та ГПК України, а саме: субсидіарність (допоміжна роль), тобто прокурор може вступати у справу в інтересах держави лише тоді, коли компетентний орган, уповноважений державою, не здійснює або неналежним чином здійснює захист цих інтересів. Проблема полягає в тому, що часто суди критикують прокурорів за те, що вони не доводять неналежність дій уповноваженого органу, а просто замінюють його, перетворюючись на «альтернативного позивача». Чітке визначення «інтересу держави», тобто прокурор має обґрунтувати, що інтереси, які він захищає, є публічними і мають загально-національне, економічне чи соціальне значення. Проблема полягає в тому, що суди часто відмовляють у відкритті провадження (чи скасовують рішення), якщо прокурор захищає суто майнові інтереси конкретного державного чи комунального підприємства, які могли б бути захищені його власними штатними юристами.

Деякі проблеми існують й щодо участі у господарському процесі третіх осіб, так, слушною є думка про те, що «треті особи в цивільному (господарському) судочинстві, захищаючи власні права та інтереси, відіграють значну і позитивну роль в об'єктивному розгляді

справи, а також сприяють ухваленню законного та обґрунтованого рішення. Участь третіх осіб у справі дає змогу скоротити час розгляду взаємопов'язаних спорів між усіма учасниками спірних відносин та комплексно їх розв'язати» [7, с. 82]. Водночас, «вступ у справу третіх осіб є важливим тактичним прийомом, тому що залучення третіх осіб з тактичних міркувань змінює розстановку сил в процесі, розширює предмет доказування, ускладнює судовий розгляд» [8, с. 133]. На іншу думку, «зазначаючи в ч. 5 ст. 49 ГПК України, що до позовів третіх осіб з самостійними вимогами застосовуються положення, які регулюють пред'явлення зустрічного позову, законодавець допустив засадничу помилку, оскільки фактично поєднав два окремих механізми участі кількох позивачів в одній справі, кожен з яких має свої особливості, зумовлені правовим статусом та процесуальними правами цих осіб» [9, с. 133]. Взагалі, проблеми участі третіх осіб у господарському процесі в основному пов'язані з необхідністю балансувати між забезпеченням прав усіх заінтересованих сторін та ефективністю та швидкістю судового розгляду, адже вони часто виникають на етапах вступу в процес, реалізації прав та впливу на його тривалість.

Таким чином, правовий статус учасників апеляційного господарського процесу – це сукупність їхніх прав та обов'язків, передбачених ГПК України, що визначає їхнє процесуальне становище, можливості впливу в імперативному та диспозитивному значенні на апеляційне провадження та правовий інтерес у підсумковому документі – постанові суду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балюк І. А. Господарське процесуальне право: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К.: КНЕУ, 2002. 248 с.
2. Степанова Т. В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : монографія; НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. Одеса: Фенікс, 2017. 494 с.
3. Дем'як В. М. Учасники господарського процесу у позовному провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. К., 2012. 19 с.
4. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Х. : Право, 2010. 352 с.
5. Постанова Верховного Суду від 12.03.2018 у справі № 927/880/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

6. Цал-Цалко Ю. До визначення сутності поняття третіх осіб в цивільному процесі. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. С. 80-83.

7. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К.: Істина, 2006. 944 с.

8. Крупник Р. В., Юркевич Ю. М. Участь в господарському процесі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору: проблемні питання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 1. С. 183-189.

Ennan R. E.,

PhD in Law, Associate Professor,

*Associate Professor of the Department of
Intellectual Property Law*

National University «Odesa Law Academy»

**LEGAL PERSONALITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE:
IS ARTIFICIAL INTELLIGENCE A SUBJECT OF LAW?
(ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – СУБ'ЄКТ ПРАВА?)**

Human legal personality is generally accepted as something natural. Since law is a creation of the human mind, it is formed taking into account human abilities and qualities. The system of normative rules developed over centuries and was based on human needs and characteristics, such as the ability to feel, the ability to intend, and the ability to understand events. The main arguments against recognizing artificial intelligence systems (hereinafter referred to as AI) as legal subjects center on their lack of certain critical elements of legal personality inherent in humans. Some authors define such grounds as «the missing something arguments» [1]. The logic of researchers who argue against granting artificial intelligence systems legal personality is simple. AI does not possess the qualities essential for subjectivity (soul, consciousness, feelings, the ability to intend, desires, interests, etc.). If AI exhibits behavior that could be evidence of the listed qualities, this means that the system imitates human behavior, «but a simulation of a thing is not the thing itself.» Such arguments dominate research as evidence against recognizing intelligent systems as subjects

of moral or legal rules [2–4]. Proponents of granting intelligent systems legal personality most often draw an analogy with legal entities, animals, children, or legally incompetent people [5–7]. Legal entities, children, and legally incompetent people may have rights and obligations, but in most modern legal systems, the scope of their rights and obligations is significantly limited. The debate about the legal personality of artificial intelligence is considered, for example, in the recommendations of the Civil Law Commission of the European Parliament, which state: “Ultimately, the autonomy of robots raises the question of their nature in the light of existing legal categories – whether they should be considered as natural persons, legal persons, animals, or other existing legal subjects, or whether a new category should be created with its own characteristics and accepted consequences in the context of the allocation of rights and obligations, including liability for damage” [10].

Although this document is not legally binding, it is a clear indication that the issue of the legal personality of artificial intelligence is on the political agenda of the European Union. Another document that addresses the issue of the legal personality of intelligent systems is the US Department of Defense’s International Humanitarian Law Manual. Its article, «Obligations of Distinction and Proportionality Applicable to Persons and Not to Weapons,» states that «the law of war does not require weapons to determine the lawfulness of their actions, even if they can be characterized as being capable of making legally significant decisions, such as whether to start shooting or to select and engage a target» [11]. Some researchers consider this a sign that «robotic weapons will never become subjects of law» [7], but this manual is only an official interpretation of the rules of international humanitarian law. Like any other interpretation of the rules of international law, it can evolve over time [12–13]. In general, the existing official interpretation does not exclude the possibility of recognizing the legal personality of a “smart machine” in the future.

Regarding AI systems, can they be held liable and punished under criminal law? Proponents of criminal liability for AI believe that they can. In the book «Liability for Crimes Using Artificial Intelligence Systems,» the author draws an analogy with the concept of criminal liability for legal entities. Since such a legal fiction as the legal personality of a legal entity can exist in criminal law, a similar framework should be applied to intelligent systems. According to the researcher, AI can meet all the basic requirements for criminal liability [14].

Furthermore, the author proposes a system of punishments that would be applicable to AI, and even suggests that it would be possible to apply the measure of imprisonment to intelligent software and hardware. The researcher concludes that, “given the nature of punishment through imprisonment, a practical action that could lead to the same consequences as imprisonment when applied to an AI system is to disable the AI system for a certain period. During this period, no actions related to the AI’s freedom are allowed, and therefore its (artificial intelligence’s) freedom is limited” [14]. Despite the harsh criticism of the listed ideas, in almost every article concerning the legal personality of AI, the reader can find at least one incontrovertible statement in the works of the aforementioned author. In fact, if a legal system decides to recognize something or someone as a legal subject, then there is no reason not to allow it.

At least one intellectual system has formally received the status of a legal entity in Saudi Arabia. As one foreign researcher rightly notes, “When a legal system grants legal rights and obligations to a legal entity, it decides to treat that legal entity as if it were a natural person. This is a kind of rule of pretense, according to which legal systems can decide on the legal personality of an object, regardless of whether it is actually a subject” [7]. This does not mean that a declaration alone is sufficient, but it does mean that there is no list of criteria for recognizing or not recognizing something as a legal entity. Moral rules could serve as the basis for recognizing something as a legal entity. Since law and morality are means of social control, they are closely interrelated. This does not mean that the two social regulators must correlate with each other, but at least the legislator must take moral norms into account. An immoral legal norm is likely to be frequently violated. The above analysis of the views of opponents and proponents of AI legal personality shows that the arguments often fall within the moral realm. It appears that the two main moral questions are whether humans have a moral obligation to grant AI legal personality and whether AI can be a subject of moral norms. Some authors prefer to rely on a very broad conception of the range of subjects of moral norms, which could include robots. For example, one researcher believes that excluding robots capable of social communication from the generally accepted concept of moral subjects is analogous to infringing on the rights of any group of people “because of their race, their religiosity, their functionality, or even their gender” [15]. Perhaps this comment

is overly emotional, but it demonstrates that people tend to declare their moral obligations to robots. The problem is that morality, like law, derives from human capabilities, limitations, and characteristics. Ethics and morality are a set of social rules based on the human value system. Moral rules often stem from our needs, fears, etc.

It should be noted that campaigns to recognize certain groups of humans or animals as legal entities are primarily based on the similarity of these groups to entities that already have legal personality. For example, advocates for the legal personality of chimpanzees often appeal to the fact that these animals possess certain human qualities, such as intelligence or autonomy. Some authors believe that this similarity implies that chimpanzees can be recognized as both moral subjects and legal entities [8].

First, because modern AI systems do not share sufficient characteristics with humans, we have no moral obligation to recognize them as legal entities. Second, there is no reason to assume that this will not be possible in the future. As early as 1992, some researchers argued that if AIs behaved superficially correctly, and if cognitive science confirmed that the underlying processes generating such behavior were relatively similar to those of the human mind, we would have compelling reasons to treat AIs as subjects of moral and legal norms. Moreover, in the future, as we interact with such AIs, we will be forced to refine our concept of legal agency. In summary, AIs could potentially be legal subjects. Humans have no moral obligation to grant legal personality to intelligent systems because they have little in common with humans, but some states may formally do so. Experience with granting legal personality to legal entities shows that the appropriate legal frameworks for recognizing AI as legal subjects already exist.

REFERENCES:

1. Solum B. L. Legal Personhood for Artificial Intelligences. North Carolina Law Review. Vol. 70. 4. 1992.
2. Etzioni A. Incorporating Ethics into Artificial Intelligence. Journal of Ethics. 2017. 21(4). P. 403-418.
3. Asaro P. Robots and responsibility from a legal perspective. The IEEE conference on robotics and automation, 2007. URL: <http://www.peterasaro.org/writing/ASARO%20Legal%20Perspective.pdf>
4. Danaher J. The rise of the robots and the crisis of moral patiency. AI & Society, 2017. P. 1–8.

5. Koops B. J. Bridging the accountability gap: rights for new entities in the information society. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*. Vol. 11. 2. 2010. P. 497–561.
6. Solaiman S. M. Legal personality of robots, corporations, idols and chimpanzees: a quest for legitimacy. *Artificial Intelligence and Law*. 25(2). 2017. P. 155–179.
7. Bryson J. J. Of, for, and by the people: the legal lacuna of synthetic persons. *Artificial Intelligence and Law*. 2017. 25(3). P. 273–291.
8. Staker, A. Should Chimpanzees Have Standing, the Case for Pursuing Legal Personhood for Non-Human Animals. *Transnational Environmental Law*. 2017. 6(3). P. 485–507.
9. Schmidt, A. T. Persons or Property – Freedom and the Legal Status of Animals. *Journal of Moral Philosophy*. 2018. 15(1). P. 20–45.
10. Draft Report of Committee on Legal Affairs with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=%2F%2FEP%2F%2FNONSGML%20COMPARL%20PE-582.443%2001%20DOC%20PDF%20V0%2F%2FEN>
11. U. S. Department of Defense, Law of War Manual, 6.5.9.3 (2015). URL: <http://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/Law-of-War-Manual-June2015>
12. Arato J. Subsequent Practice and Evolutive Interpretation: Techniques of Treaty Interpretation over Time and Their Diverse Consequences. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2010. 9. P. 443–494.
13. Eirik Bjorge I. International Court of Justice, Case concerning the dispute regarding navigational and related rights (Costa Rica v Nicaragua) judgment of 13 July 2009. *International and Comparative Law Quarterly*. 2011. 60. P. 271–279.
14. Hallevy G. The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities // SSRN Electronic Journal (February 15, 2010). URL: <https://ssrn.com/abstract=1564096>
15. Foerst A. Artificial sociability: from embodied AI toward new understandings of personhood. *Technology in Society*. 1999. 21.

Журавель Алла Василівна,
кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри державно-правових
дисциплін Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ НЯНЬ В УКРАЇНІ

Однією з визначальних умов ефективного й сталого соціально-економічного розвитку будь-якої країни було, є та залишається здійснення інвестиційної діяльності. Важливою передумовою стимулювання інвестицій є створення більш сприятливих умов інвестиційного клімату в державі. Завдяки створенню привабливого інвестиційного клімату можливе збільшення обсягів залучених іноземних інвестицій, а як наслідок: розвиток виробництва, підвищення рівня життя населення, збільшення кількості робочих місць, обмін досвідом, передача передових технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку і т.д.

В Україні активна робота щодо розвитку інвестиційної діяльності, з перемінним успіхом, але велась протягом всіх років незалежності. У 2021 р. Україна демонструвала вагомі перспективи із залучення коштів іноземних інвесторів у економіку держави.

Але з 2022 року воєнні дії рф призвели до значного відпливу обсягу іноземних інвестицій з української території та спровокували зменшення притоку нових інвесторів. Як наслідок, було істотно дебаланізовано економічну ситуацію в країні та створено умови невизначеності у майбутньому. За нинішніх обставин, в 2025 році, проявилась помітна зацікавленість як міжнародних організацій, так й інших держав в українському протистоянні російській агресії.

Однією з підстав зацікавленості з боку іноземних інвесторів стало впровадження ключових інновацій української інвестиційної політики останнього десятиліття – першочергово, введення Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями» від 17.12.2020 № 1116-IX [1], так званого інституту «інвестиційних нянь» – який став першою повноцінною системою стимулювання інвестицій в Україні – на кшталт схожих систем, що передбачені законодавством більшості країн-сусідів та внесення

істотних прогресивних змін у вказаний нормативно-правовий акт в 2023 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації інвестиційних проєктів із значними інвестиціями» №8138 09.08.2023[2].

Запровадження інституту «*інвестиційних нянь*» було спрямоване на створення сприятливих умов для реалізації великих інвестиційних проєктів, зменшення адміністративних бар'єрів та забезпечення прямої комунікації інвестора з державними органами, шляхом надання великим інвесторам персонального менеджера, що супроводжує проєкт від подання заявки до введення інвестиційного об'єкта в експлуатацію. Слід відмітити, що установлення в чинному законодавстві даного інституту все більше наближає український підхід до практики агентств інвестиційного розвитку в країнах Європейського Союзу, Канади та Південної Кореї.

Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями» № 1116-IX 17.12.2020 встановив, що державну підтримку можуть отримати інвестиційні проєкти, обсяг інвестицій у які перевищує 20 млн євро, створюють не менше 80 робочих місць та реалізуються протягом трьох років [1].

Ці та інші стимули “інвест-няні” допомогли залучити до розробки станом на лютий 2022 року 28 нових інвестиційних проєктів на загальну суму близько 2,29 млрд доларів США. Проте повномасштабне вторгнення стало на заваді запланованому на березень 2022 року підписанню інвестиційних угод: власники прийняли рішення призупинити реалізацію проєктів через російську агресію та фізичну руйнацію деяких об'єктів, а питання напрацювання комплексного рішення для приведення закону у відповідність до нових економічних реалій стало більш гостро.

Вдосконалити систему надання інвестиційних стимулів був покликаний Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації інвестиційних проєктів із значними інвестиціями» №8138 09.08.2023 [2], що розширив доступ до інвестиційної діяльності завдяки зниженню вимог до порогового обсягу інвестицій (12 мільйонів євро замість 20) та кількості робочих місць (від 10 до 50 робочих місць замість 80), наданню дозволу на початок впровадження проєктів до підписання спеціального інвестиційного договору з державою, введенню нових форм державної підтримки (звільнення від окремих податків і зборів

(податок на прибуток, мито)[3]; встановлення пріоритетного права на отримання земельних ділянок у користування або власність[4]; будівництво інфраструктурних об'єктів за рахунок державного бюджету; забезпечення стабільності законодавства на період дії спеціального інвестиційного договору) та багатьом іншим важливим змінам.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення державної установи “Офіс із залучення та підтримки інвестицій” від 21 березня 2018 р. № 174-р функцію інвестиційної няні виконує *Офіс із залучення та підтримки інвестицій* (UkraineInvest) [5]. Саме цей орган забезпечує індивідуальний супровід інвестора та прозорість і підзвітність виконання зобов'язань, шляхом: координації взаємодії з державними органами та органами місцевого самоврядування, відповідними суб'єктами господарювання під час підготовки та реалізації ними інвестиційних проєктів із залученням інвестицій; сприяння у підготовці спеціального інвестиційного договору; моніторингу дотримання строків дозвільних процедур; супровіду у питаннях отримання державної підтримки.

Дослідження Буткевич О. В. [6] підкреслює, що саме комплексність форм підтримки робить механізм «інвестиційних нянь» унікальним у системі українського інвестиційного законодавства.

Таким чином, дія державного супроводу поширюється лише на інвесторів, які відповідають критеріям значного інвестиційного проєкту: обсяг інвестицій – від 12 млн євро; створення не менше 10 робочих місць з рівнем оплати вище середнього в регіоні; реалізація проєкту у сферах промисловості, транспорту, переробки, енергетики, туризму, охорони здоров'я, освіти тощо; строк реалізації – до 5 років. Лише після офіційного схвалення проєкт отримує персонального менеджера – інвестиційну няню.

Отже, офіс із залучення та підтримки інвестицій здійснює комплекс заходів, які за своєю правовою природою належать до сфери адміністративних послуг та державного супроводу інвестицій. Згідно з дослідженнями Марченка М. [7], інвестиційна няня є «посередником між інвестором та державними органами, покликаним компенсувати надмірну складність української дозвільної системи».

Станом на зараз UkraineInvest – *Офіс із залучення та підтримки інвестицій* – супроводжує 10 інвестиційних проєктів на суму 1,25 млрд доларів США у відповідності до закону про “інвест-нянь”.

Попри прогресивність інституту “інвест-нянь”, його реалізація стикається з низкою проблем. Так, наприклад, фрагментарність підзаконної нормативної бази, – відсутність єдиної комплексної процедури, описаної в одному нормативно-правовому акті призводить до значних ускладнень реалізації інвестиційних проєктів та затягування процедури через надмірну зарегульованість місцевих процедур, що уповільнює реалізацію проєктів. Окрім того, відсутність єдиного цифрового порталу, який би об’єднав документообіг, комунікацію та статус-перевірку проєктів. Багато адміністративних сервісів потребують особистої присутності або паперових документів, що уповільнює процеси та знижує ефективність роботи інвестиційної няні. Усе це знижує швидкість реалізації інвестиційних ініціатив і стримує потенціал інституту.

З метою підвищення ефективності механізму інвестиційних нянь в Україні доцільно: прийняти єдиний системний закон про інвестиційний супровід, який би кодифікував усі норми та гармонізувати українське законодавство з правом ЄС, особливо у сфері державної допомоги. Запровадити електронний кабінет інвестора з можливістю онлайн-подання документів і відстеження статусу проєкту. Такі зміни здатні забезпечити вищий рівень передбачуваності та прозорості інвестиційного середовища.

Інститут інвестиційних нянь є важливим стратегічним інструментом державної інвестиційної політики. Він дозволяє Україні: створювати конкурентні умови для залучення великих іноземних інвесторів; мінімізувати бюрократичні бар’єри; забезпечувати інтегровану підтримку проєктів; формувати позитивний інвестиційний бренд держави. Незважаючи на нормативне врегулювання та наявні успіхи, механізм потребує подальшого правового вдосконалення, зокрема у напрямі кодифікації норм правового регулювання діяльності «інвест-нянь», цифровізації та спрощення адміністративних процедур, підвищення ефективності взаємодії між органами влади, що може стати вагомою перевагою для прийняття рішення інвесторами щодо вибору країни для інвестування на користь України, сприятиме підсиленню інвестиційного клімату та економічному розвитку держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17 грудня 2020 р. № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації інвестиційних проектів із значними інвестиціями: Закону України від 09.08.2023 № 3311-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3311-20>

3. Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 р. № 2755 – VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

4. Земельний кодекс України: Закон України від 31.10.2025р. № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

5. Про утворення державної установи “Офіс із залучення та підтримки інвестицій”: розпорядження КМУ від 21 березня 2018 р. № 174-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2018-%D1%80#Text>

6. Буткевич О. В. Державна підтримка інвестиційної діяльності: правові засади та проблеми реалізації. Юридична наука. 2022. №1. С.7-14.

7. Марченко М. Правове забезпечення залучення значних інвестицій: аналіз моделі «інвестиційної няні». Підприємництво, господарство і право. 2021. №5. С. 83-88.

*Заїка Юрій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
приватного права і процесу
Науково-дослідного інституту приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У СФЕРІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У сучасних умовах однією з найактуальніших проблем державної політики є забезпечення життєдіяльності населення. Надання якісних житлово-комунальних послуг (далі – ЖКП) спрямоване на створення нематеріального блага, що полягає у формуванні комфортних умов проживання людини. Таке благо охоплює задоволення базових побутових потреб у теплопостачанні, електроенергії, водопостачанні, газопостачанні, а також забезпечення належного санітарного стану житлових і нежитлових приміщень, прибудинкових територій та інших об’єктів житлової інфраструктури.

У ч. 2. ст. 5 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» під комунальними послугами розуміються – послуги з постачання

та розподілу природного газу, постачання та розподілу електричної енергії, постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання, централізованого водовідведення, управління побутовими відходами [1].

Споживання ЖКП характеризується тривалістю, сталістю та безперервністю, що зумовлює їхню ключову роль у задоволенні основних потреб життєзабезпечення населення. Соціальна політика держави у сфері житлово-комунального господарства має бути орієнтована на широкі верстви населення, зокрема на малозабезпечені групи населення, що потребують доступу до таких послуг і можливості їх оплати.

Основна проблема у демократичному суспільстві полягає у виникненні колізії не лише публічних і приватних права (інтересів), але й у зіткненні прав (інтересів) приватних осіб (суб'єктів цивільних прав (правовідносин) [2, с. 11].

Цей конфлікт інтересів особливо виразно проявляється у житлово-комунальній сфері, де послуги пересічним громадянам надають суб'єкти підприємницької діяльності, що здебільшого є монополістами у сферах теплозабезпечення, енергетики, водопостачання та інших комунальних послуг.

Затвердження тарифів на ЖКП покладається на: центральні органи виконавчої влади; Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; органи місцевого самоврядування. Серед завдань, які покладаються на комісію, передбачено : збалансування інтересів суб'єктів господарювання, споживачів та держави та захист прав споживачів товарів і послуг у частині отримання товарів і послуг належної якості та в достатньому обсязі за економічно обґрунтованими цінами, а також стимулювання підвищення їх якості і задоволення попиту на них [3]. Проте споживачі ЖКП практично усунуті від приймання та оцінки якості наданих послуг та їх своєчасності. Непрозора схема формування тарифів позбавляє споживачів можливості перевірити їх обґрунтованість.

Стандарти якості комунальних послуг визначені відповідними нормативними актами, які встановлюють гранично допустимі показники. Зокрема, для теплопостачання це – строки початку та тривалість опалювального сезону, мінімальна температура в помешканні споживача (включно з кутовими кімнатами). Для водопостачання –

температура води, її хімічний склад, мінімальний тиск та інші параметри. Споживачі мають право вимагати надання послуг належної якості або повернення коштів, сплачених за послуги неналежної якості. Вони також можуть наполягати на зменшенні вартості послуг у разі їх ненадання, надання не в повному обсязі чи зі зниженими показниками якості.

Проте, незважаючи на задекларований принцип рівності сторін у цивільно-правових відносинах, монополісти зневажають споживача як сторону договору надання ЖКП. Таку ж зневагу демонструє і законодавець. Так, виконавець має право нараховувати споживачеві пеню у разі несвоєчасної сплати за надані ЖКП.

І жодної згадки про право споживача на стягнення неустойки з виконавця послуг у разі неякісно наданих послуг. Якщо виконавцем автоматично нараховується пеня і її розрахунок, то споживачу, щоб довести обґрунтованість відмови від оплати треба пройти через цілу процедуру (створення компетентної комісії, складання відповідних актів, обґрунтування розрахунку та ін.).

Доступність правосуддя передбачає наявність у кожної людини реальної можливості звернутися до суду за захистом порушеного права, зокрема, отримати кваліфіковану юридичну допомогу, сплатити всі встановлені законом збори, пов'язані із подачею позову до суду, витрати із залученням експертів, перекладачів, свідків, а також збори, пов'язані із подачею апеляційної чи касаційної скарги та витрати супутні з виконанням судового рішення [4, с. 24].

Звернення споживача до суду – процедура тривала, копітка та витратна. Натомість самостійне застосування оперативних засобів захисту порушених прав може стати надійною гарантією ефективного відновлення прав споживача.

На жаль, більшість споживачів недооцінюють можливості такого способу захисту, як самозахист, або застосовують його неналежним чином – наприклад, просто припиняючи сплачувати обов'язкові платежі без попереднього звернення з претензією до виконавця та без належного документування факту неналежного надання ЖКП. Так, у випадку порушення температурного режиму в житловому приміщенні в акті-претензії обов'язково слід зазначити, що споживач виконав усі необхідні роботи з утеплення квартири, а також що вимірювання температури проводилися в кожній кімнаті, включно з кухнею, ванною та іншими приміщеннями.

Предмет договору про надання житлово-комунальних послуг повинен бути деталізований по групам шляхом зазначення переліку послуг, які виконавець зобов'язується надати замовнику [5, с. 54]. Окрім оплати за фактично спожиті тепло, газ, воду та електроенергію, комунальні монополісти запровадили цілу низку додаткових платежів: плату за абонентське обслуговування ЦО/ГВ, плату за абонентське обслуговування ГВ, внески за обслуговування ВКО, плату за розподіл газу тощо.

В п. 11 ст. 1 Закону України «Про житлово комунальні послуги» зазначено, що плата за абонентське обслуговування – це платіж, який споживач сплачує виконавцю комунальної послуги, що включає витрати виконавця, пов'язані з укладенням договору про надання комунальної послуги, здійсненням розподілу обсягу спожитих послуг між споживачами, нарахуванням та стягненням плати за спожиті комунальні послуги, обслуговуванням та заміною вузлів комерційного обліку води і теплової енергії. Тобто, складовими плати за абонентське обслуговування, серед іншого, це: а) витрати виконавця, пов'язані з укладенням договору; б) нарахування і стягнення плати за послуги.

Оскільки зі споживачами укладаються довгострокові договори, а абонентська плата стягується щомісяця, незрозуміло, про які саме щомісячні витрати, пов'язані з укладенням договору, йдеться та які нібито несе виконавець.

Стосовно стягнення зі споживача додаткової плати «за нарахування і стягнення плати», то подібний «винахід» могли б упровадити й підприємства роздрібної торгівлі. Наприклад, окрім вартості товару, з покупця додатково стягували б «витрати за нарахування оплати за товар і стягнення цієї суми на касі». Обґрунтованість і розмір таких платежів повинні періодично переглядатися незацікавленою комісією за участі представників місцевої влади і громадськості.

Поширені випадки, коли навіть за повного зруйнування житла комунальні компанії продовжують виставляти рахунки за тепло, воду та електроенергію. За відсутності показників, поданих власником, суми нарахувань визначаються на підставі середніх норм споживання на одну особу.

Лише у квітні 2025 р. з'явився законопроект № 13155, «Про внесення змін до деяких законів України щодо нарахування плати за житлово-комунальні послуги та облік збитків у зв'язку з пошкодженням або знищенням об'єктів нерухомого майна», який передбачає

звільнення від нарахування комунальних платежів для власників, чиє житло було пошкоджене або зруйноване через війну [6]. Пошкодження будинку повинно бути заактовано комісійним обстеженням, що надалі може стати підставою для *зупинення* нарахування плати за комунальні послуги та абонентське обслуговування або їх *перерахунок*.

Таким чином, законодавство надає споживачеві можливість заявляти про отримання неякісних послуг або послуг, наданих не в повному обсязі. У системі захисту прав споживачів важливе значення має право звертатися з інформаційними запитами та отримувати повну й достовірну інформацію щодо житлово-комунальних послуг, зокрема їх періодичності та відповідності встановленим вимогам. Це робить вимоги споживача більш обґрунтованими та спрощує процедуру захисту його законних прав і інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про житлово – комунальні послуги : Закон України від 9 листопада 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text>

2. Харитонов Є. О. Війна: конфлікт та солідарність цивільних інтересів: Діяльність в інтересах іншої особи в умовах війни: цивілістичні аспекти : кол. монографія / за ред. проф. Є. О. Харитонova, проф. І. В. Давидової. Оdesa: Фенікс, 2022. № 41. С. 9–38.

3. Про державне регулювання у сфері комунальних послуг : Закон України від 9 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-17#Text>

4. Заїка Ю. О. Доступність до правосуддя : міфи чи реальність/ Міжнародні та європейські стандарти у сфері цивільного та кримінального судочинства : матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Миколаїв, 28 березн. 2024 р.) / за ред. О. Ю. Волкович. МННІП НУ «ОЮА», 2024. С. 24–27.

5. Галянтич М. К., Пижова О. В. Цивільно-правове регулювання відносин із надання житлово-комунальних послуг : Цивільно-правовий механізм регулювання відносин із надання послуг в Україні : монографія / за заг. ред. О. Д. Крупчана, Ю. О. Заїки. Київ: НДІ ПрПіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2021. С. 41-68.

6. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо нарахування плати за житлово-комунальні послуги та облік збитків у зв'язку з пошкодженням або знищенням об'єктів нерухомого від 14 квітня 2025 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56128>

*Здирко Єлизавета Михайлівна,
аспірантка кафедри права інтелектуальної
власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ FAIR USE ДЛЯ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА НА ЗГЕНЕРОВАНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ШІ ТВОРИ

Штучний інтелект (надалі за текстом – ШІ) є однією з найбільш популярних та контраверсійних тем серед наукової спільноти за останню декаду. Не дивлячись на те, що людство користується ШІ останні 30 років, різкий технічний еволюційний виток ми спостерігаємо лише зараз. Стаючи свідками технічної революції та проприву ШІ у всіх сферах життя, наукова спільнота зобов'язана не лише проаналізувати діючі правові механізми захисту авторського права на твір, але й замислитися про нові можливості забезпечення захисту прав інтелектуальної власності.

Ризик порушення авторства та дезінформація зростають набагато швидше під час збройних конфліктів, адже саме в такий період приватні особи не можуть достеменно проконтролювати правомірність використання прав інтелектуальної власності в повній мірі. ШІ в такий період створює значні прогалини у праві інтелектуальної власності, ускладнюючи визначення відсотку оригінальності у створених за його допомоги творах, що є не лише морально-етичною, але й значною правовою проблемою.

У п. 1. ст. 1 Закону України “Про авторське право і суміжні права” зазначено, що автором може бути виключно фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір [1]. Дане твердження демонструє, що національне законодавство у сфері інтелектуальної власності антропоцентричне та, станом на сьогоднішній день, не може визнати автором або співавтором твору ШІ. При цьому, українське законодавство закріплює право особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. Зокрема, 20 вересня 2024 року на офіційному сайті Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновації оприлюднено інформацію, що вперше в Україні зареєстровано авторське право на твори, до яких включені зображення, згенеровані ШІ, а саме, мова йде про

складений твір – збірку зображень “Великодні листівки”, де були використані зображення, згенеровані комп’ютерною програмою [2]. Це означає, що у випадку стовідсоткового створення програмою певного твору, реєстрація авторського права не відбулася б, при цьому, важливо аналізувати відсоток оригінальності такого складеного твору та творчий вклад самої фізичної особи.

Але, ШІ щодня еволюціонує, цей феномен дійно унікальний: він може самостійно навчатися, його обсяг знань розширюються, він може аналізувати та робити власні висновки – і цей факт як захоплює, так і спричиняє пересторогу. ШІ навчається на безлічі інформації в мережі Інтернет, яка часто захищена авторським правом, відтак, згенеровані нові твори будуть такими, що частково можуть копіювати “навчальний матеріал” ШІ, який він використав для генерації іншого твору. Цей процес може бути безкінечним, що означає унеможливлення притягнення до відповідальності як фізичну особа-співавтора такого твору, так і власника програми, яка згенерувала твір. З цього випливає наступне запитання: чи можливо в Україні використати доктрину *fair use* для захисту авторського права на твір, який ШІ може використовувати як для свого навчання, так і для генерації іншого твору?

Історія цієї доктрини бере свій початок із США та закріплена у американському законі про авторське право, зокрема в § 107 Copyright Act. Дана доктрина є захистом від позову щодо порушення прав інтелектуальної власності. Тобто, акцент зміщується із ствердження, що захищений твір не використовувався без дозволу на те, що дозвіл для такого типу твору не потрібен. При цьому, важливо мати на увазі, що для застосування доктрини *fair use* закладаються чотири основні фактори: мета та характер використання (трансформаційність, комерційність чи некомерційність), характер оригінального твору, відсоток використання твору в похідному матеріалі та вплив на потенційний ринок чи вартість оригіналу. Розглянемо більш детально на відомій судовій справі *Authors Guild v. Google*, де Гільдія авторів США подала позов проти компанії Google за оцифрування їхніх творів для демонстрації частини тексту у вигляді короткого прев’ю. З огляду на вищезазначені чотири фактори застосування доктрини *fair use*, суд зробив висновок: оцифрування бази даних із різноманітними книгами – це трансформаційність; суспільна користь присутня та досить висока, адже мільйони користувачів можуть ознайомитися із

творами авторів через прев'ю до них та обрати твір на власний смак; така електронна база даних не має значного впливу на ринок, як, наприклад, великі онлайн-платформи, в яких також продаються книжкові твори (Amazon). Таким чином, рішення у справі Authors Guild v. Google має не лише високий суспільний резонанс, але й серйозний вплив на правове регулювання та застосування доктрини fair use в системі захисту прав інтелектуальної власності.

Головне питання – чи стосується навчання ШІ винятку в доктрині fair use, котра позбавляє компанії-розробників ШІ обов'язку сплачувати компенсацію власникам авторських прав за використання їхніх творів в навчанні ШІ. Це питання лежить в основі численних судових позовів про порушення прав інтелектуальної власності, поданих видавцями, художниками та авторами проти провідних компаній, що займаються ШІ. Наприклад, Getty Images подала позов проти Stability.AI за використання їхніх зображень у навчанні моделей ШІ без дозволу, але важливо підкреслити, що Stability.AI результати навчання комерціалізував та надавав користувачам платформи за кошти [3].

Інший гучний випадок стосувався позову New York Times проти Open AI та Microsoft, в якому газета вимагає мільярди доларів компенсації за нібито порушення авторських прав. Хоча може пройти кілька років, перш ніж американські суди вирішать це питання, провідні компанії, що займаються ШІ, вже стикаються з тиском з метою укладення угод про ліцензування контенту з медіа- та музичними компаніями [4].

Таким чином, можна виділити позитивні та негативні моменти щодо можливості застосування доктрини fair use щодо захисту авторських прав на твори, котрі використовуються ШІ під час навчання. Найголовнішою перевагою цієї доктрини є гнучкість у застосуванні та висока пристосованість до “технологічних” судових справ. Акцент щодо відповідальності може бути зміщений не лише на недобросовісного автора згенерованого твору, але й на автора самої програми ШІ. В такому випадку, автору (розробнику) певного ШІ доведеться довести трансформаційність, вплив на ринок, а також суспільну важливість такого нового твору, вказуючи відсоток оригінальності у ньому. Тобто, така доктрина застосовується ситуативно та слугує у вигляді захисту потенційного відповідача.

Разом з цим, суттєвим недоліком такої доктрини є її непередбачуваність в використанні, оскільки необхідно, в першу чергу, для засто-

сування вищезазначених критеріїв, визначити їх межі: мінімальний рівень відсотку оригінальності, або ж як оцінити вплив на ринок? Чи повинні бути для цього аудиторські дослідження або ж експертні висновки? Європейські країни не можуть застосовувати у повній мірі таку доктрину з огляду на страх непередбачуваності судових рішень та відсутність контролю у використанні чужих творів різними цифровими гігантами бізнесу.

В той же час, для українських реалій дана доктрина може бути поштовхом для нівелювання страху перед застосування інновацій, адже суспільні відносини у сфері застосування ІІІ існують давно, однак, їх правове регулювання залишає бажати кращого. Більше того, доктрина fair use може допомогти створити сильний механізм доказування авторства навіть у воєнний час, коли суспільство стикається з великим обсягом спотворення різноманітної інформації. Попри все, можливість використання доктрини fair use дозволить трансформувати використання творів для навчання ІІІ водночас захищаючи оригінальні твори авторів від протиправного комерційного використання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#top>.
2. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій. В Україні вперше зареєстровано авторське право на твори, до яких включені зображення, згенеровані ІІІ. URL: <https://nipo.gov.ua/ap-zobrazhennia-shi/>. 20.09.2024. URL: <https://nipo.gov.ua/ap-zobrazhennia-shi/>
3. Getty Images v. Stability AI: A Legal Analysis. AI Tech Daily. 09.02.2023. URL: https://www.aitechdaily.com/getty-images-v-stability-ai-a-legal-analysis/?utm_source=chatgpt.com
4. Generative AI and Copyright: A Dynamic Perspective // Economics > Theoretical Economics. arXiv:2402.17801 [econ.TH]. URL: <https://arxiv.org/abs/2402.17801>

*Зубар Володимир Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного права Національного
університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ПЕРІОДИЧНОЇ ВЛАСНОСТІ

Робочою групою науковців на чолі з професором Р. А. Майда-ником навесні 2025р. були підготовлені Модельні правила речевого права. Модельні правила мають на меті, по-перше, – удосконалення цивільного законодавства України, з урахуванням практики його застосування та нормативно-правової бази Європейського Союзу; по-друге, – сприяння поширенню знань у сфері речевого права у всьому правовому середовищі та зближення останнього до європейських стандартів речевого права, а також виробленню єдиного підходу до врегулювання речевих відносин [1, с. 16].

У чинному Цивільному кодексі України не передбачено інституту права періодичної власності, хоча цей правовий феномен активно застосовується у світовій практиці, зокрема в США та країнах Європейського Союзу.

Право періодичної власності, або таймшер, виникло як економічно вигідний механізм володіння майном у сфері туризму. Воно дозволяє кільком особам послідовно користуватися одним і тим самим об'єктом, наприклад номером в готелі, протягом певного періоду часу. При цьому йдеться не просто про користування цим майном, а й про визнання за особою права власності на це майно протягом певного часу (наприклад, кожного року з 1 по 25 липня). Таймшер є прикладом складноструктурної моделі права власності, що застосовується також і в континентальному праві [2, с. 227—229]. Для України питання регулювання таймшеру набуло додаткової актуальності у зв'язку з виконанням зобов'язань перед Європейським Союзом, розвитком внутрішнього та міжнародного туризму, потребою захисту прав споживачів.

Європейський парламент та Рада ЄС прийняли Директиву 2008/122/ЄС від 14 січня 2009 року «Про захист споживачів щодо деяких аспектів договорів про спільне користування (таймшер), довгострокові туристичні продукти, перепродаж та обмін та проведення публічних консультацій щодо таких проєктів». Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2024 р. №133-р затверджено

план заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року. Одним із таких заходів уряд зазначив розроблення проектів нормативно-правових актів щодо імплементації зазначеної Директиви. Хоча більшістю країн ЄС цей інститут врегульовано на рівні закону, Модельними правилами пропонується імплементувати ці норми в ЦК. Право періодичної власності було запроваджено в актах цивільної кодифікації окремих європейських країн, зокрема Румунії та Республіки Молдова.

Ставлення до правової природи таймшера у країнах Європейського Союзу (ЄС) є неоднозначним. Перший підхід наводить до того, що таймшер розглядається як право користуватися послугами, пов'язаними з придбаним активом, отже, це сфера відносних прав. Відповідно до другого підходу, це право визнається речевим, оскільки відповідає принципу абсолютності, а також є обов'язковим для третіх осіб, має безпосереднє відношення до майна, що полягає у здатності задовольняти свої інтереси без звернення до третіх осіб, є постійним (протягом певного періоду часу) та поєднується із допустимістю застосування до цього інституту способів захисту речових прав. Різновидом цієї теорії є теорія про змогу розглядати цю конструкцію в контексті тимчасової власності, яка обмежена у часі, але не обмежена у просторі [3, с.41].

Зважаючи на те, що станом на сьогодні, вітчизняне законодавство не містить положень щодо договорів таймшеру, а їх регулювання є одним із напрямків адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, потребує прискорення цей процес, в тому числі через призму оновлення поглядів на сенс та змісту договору в приватному праві [4, с.29-30].

У проєкті Модельних правил запропоновано закріпити таймшер як різновид права власності, але з обмеженням у часі. Така концепція дозволяє об'єднати переваги речевого права (стабільність, захист від третіх осіб) із гнучкістю тимчасового користування. Термінлогічно запропоновано використовувати термін «право власності на час» замість «таймшер» чи «тимчасова власність». В подальшому розробники оновленої (рекодифікованої) книги третьої ЦК України «Речеве право» запропонували використовувати термін «періодична власність».

Під періодичною власністю розуміється право кількох осіб послідовно і повторно користуватися рухомою або нерухомою річчю у ви-

значені, однакові або неоднакові, періоди часу. При цьому не виникає права періодичної власності у разі, якщо річ належить на праві спільної часткової власності, а співвласники домовилися про спосіб користування спільною річчю у визначені періоди часу. Фактично мова йде про право кількох осіб по черзі користуватися однією річчю у визначені періоди часу. Відмінною ознакою цього права є темпоральний аспект, що не притаманний класичному праву власності. Період часу виражається посиленням на перший та останній день і місяць виключного користування річчю. На відміну від права спільної власності кожен власник права власності на час може відчужувати своє право на конкретний період часу, не отримуючи згоди інших співвласників. Разом з цим правочини не повинні зачіпати прав інших власників.

Кожен власник зобов'язаний вчиняти всі правочини зі збереження речі таким чином, щоб не перешкоджати або не ускладнювати здійснення прав інших власників, як мають виключне право користуватися цією річчю в інший період часу. Власник, який здійснює необхідні витрати на значний ремонт, має право на їх компенсацію пропорційно вартості прав інших власників. Після закінчення визначеного періоду часу власник повинен передати майно іншому власнику, уповноваженому користуватися цією річчю у наступний період часу.

Модельні правила передбачають, що невиконання власником встановлених обов'язків, тягне за собою відшкодування збитків. Якщо один із власників істотно порушує здійснення права періодичної власності, його право власності може бути примусово припинено на підставі рішення суду за вимогою власника, який має виключне право користуватися цією річчю в інший період часу.

Отже, періодична власність характеризується двома істотними ознаками: 1) існують кілька суб'єктів права власності; 2) прерогативи цього права здійснюються носіями послідовно через певні проміжки часу, рівні чи нерівні [5, с.564].

Право періодичної власності припиняється у разі знищення речі, щодо якої встановлено це право власності, у разі придбання однією особою права власності на всі часові частки користування цією річчю. Власник не має права вимагати поділу речі, яке належить йому на праві періодичної власності, якщо власники не погодилися про інше відповідно до договору.

Безумовно, цей вид права власності є інноваційним для українського права, але імплементація цього інституту в українське зако-

нодаство сприятиме захистити права українських та іноземних споживачів, забезпечити прозорість угод у сфері туристичного бізнесу. Слід погодитися з думкою професора Довгерта А. С., про те що підготовлений (24.04.2025) у рамках парламентської Робочої групи з рекодифікації проєкт змін і доповнень до Книги третьої (Порівняльна таблиця) крокує близько до положень Концепції оновлення ЦК України. Правда, окремі нововведення не містяться в Концепції що означає необхідність в організації спеціального їх обговорення [6, с.55].

ЛІТЕРАТУРА

1. Модельні правила речевого права за ред. Професора Р. А. Майданика. Тернопіль.: Підручники і посібники, 2025. 304 с.
2. Майданик Р. А. Речове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 1102 с.
3. Некіт К. Правове регулювання таймшера в європейському законодавстві та перспективи його впровадження в Україні. *Економіка та право*. 2024. № 1. С. 39-45.
4. Черняк О. Ю., Музика М. В. Договір таймшера в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 25-30.
5. Некіт К. Г. Перспективи впровадження інституту тимчасової власності у цивільне законодавство України. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.). Одеса : Фенікс, 2024. С. 564-565.
6. Рекодифікація речевого права : збірник матеріалів XIV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 16 травня 2025 р.). Одеса : Юридика, 2025. 200 с.

*Ігнатенко Сергій Сергійович,
аспірант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»*

ВПЛИВ РЕФОРМУВАННЯ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ОСОБОЮ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кожній приватній особі, яка має повну цивільну відповідальність (ч. 1 ст. 50 Цивільного кодексу України [1]), належить конституційне право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України [2]). Поряд з цим, конституційними нормами передбачено можливість встановлення окремих обмежень права особи на підприємницьку діяльність в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 64 Конституції України [2]).

Під обмеженням конституційних прав слід розуміти офіційне звуження їх змісту та обсягу. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав особи є умови і засоби, які становлять можливості особи, необхідні для задоволення потреб її існування. Обсяг прав особи – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей особи, які відображені відповідними правами (абзац 4 пп. 5.2 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 року № 5-рп/2005 [3]). Поняття «обмеження основоположних прав і свобод» необхідно відрізняти від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (приймів), визнаючи таку практику допустимою, якщо додаткове унормування ставить за мету не звужити обсяг прав і свобод, а уточнити зміст та регламентацію процедурних питань і окреслити загальні межі основоположних прав (абзац 2 п. 10 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 12.06.2007 року № 2-рп/2007 [4]). Відтак, звуження умов та засобів, які становлять зміст права на підприємницьку діяльність, визнається обмеженням конституційних прав. У свою чергу, додаткове унормування процесу здійснення підприємницької діяльності слід розуміти як допустиму практику визначення меж реалізації відповідного конституційного права.

Одним із факторів, що має вплив на можливість реалізації особою конституційного права на підприємницьку діяльність, є податкова політика держави, яка втілюється за допомогою податкових механізмів оподаткування доходів, отриманих від провадження господарської діяльності. В Україні на законодавчому рівні закріплено, що з метою вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, якими регулюється оподаткування суб'єктів господарювання, повинні передбачати, зокрема, оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування [5, с. 84].

З моменту введення на всій території України воєнного стану (24.02.2022 року) податкове законодавство зазнало суттєвих змін, що спрямовані на адаптацію податкової системи України до умов функціонування бізнесу під час війни. Зокрема, такі зміни стосувалися реформування спрощеної системи оподаткування та, на початковому етапі їх запровадження, виконували стимулюючу функцію підтримки суб'єктів господарювання при здійсненні підприємницької діяльності в умовах війни. У своїй роботі Мельник Т. по даному питанню узагальнює, що 15 березня 2022 р. прийнято Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», який передбачав кардинальну податкову реформу на період воєнного стану. Відповідно до зазначеного закону, на період з 1 квітня 2022 р. до припинення / скасування дії воєнного стану право на використання спрощеної системи оподаткування було надано платникам єдиного податку 3 групи, а саме фізичним особам-підприємцям та юридичним особам будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 10 млрд грн, при цьому ставка єдиного податку становила всього 2 % від обороту без ПДВ. 01 серпня 2023 р. набрав чинності Закон України № 3219-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану», яким передбачено «скасування з 1 серпня єдиного податку в 2 % і заборону на перевірки для підакцизних товарів (алкоголь, тютюн, пальне), грального бізнесу та фінансових послуг». Таким чином, після вступу в дію Закону України № 3219-IX податкова пільга була припинена [6], що свідчить про завчасне (до настання дати припинення воєнного стану, як це первинно було передбачено) звуження обсягу прав осіб, які

оподатковують свої доходи від підприємницької діяльності за правилами спрощеної системи оподаткування.

Надалі, законодавець вводить в дію додаткові умови до порядку оподаткування підприємницьких доходів осіб, які обрали для себе цей спеціальний податковий режим. Так, починаючи з 01 січня 2025 року та до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України на платників податку, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, покладено новий обов'язок з нарахування, сплати та подання звітності по платежу «військовий збір» шляхом включення платників єдиного податку до кола платників цього збору [7; 8]. Набрання чинності цих змін має своїм наслідком посилення податкового тиску на платників, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, адже призводить до збільшення сукупної суми їх щомісячних податкових зобов'язань.

Аналіз найсуттєвіших вищеописаних законодавчих змін, які стосувалися реформування спрощеної системи оподаткування за період війни, вказує на те, що початковою метою податкової політики держави було створення умов необхідних для підтримки господарської активності суб'єктів підприємницької діяльності під час війни. Однак наступне припинення первинно наданих для відповідної категорії платників пільг та збільшення податкового навантаження на їх підприємницьку діяльність засвідчують переорієнтацію податкової політики держави на збільшення податкового тягаря осіб, які реалізують своє конституційне право на підприємницьку діяльність перебуваючи на спрощеній системі оподаткування.

Проте, наступне припинення передбачених на початку війни пільг та тимчасове запровадження для осіб, які оподатковують свої підприємницькі доходи обравши спрощену систему оподаткування, обов'язку зі сплати до бюджету додаткового платежу у вигляді «військового збору» не може трактуватися як обмеження конституційного права особи на підприємницьку діяльність, оскільки вказана обставина сама по собі до звуження змісту чи обсягу цього конституційного права не призводить. Реформування спрощеної системи оподаткування у період дії воєнного стану, що спрямоване на збільшення податкового навантаження платників єдиного податку, стосується регламентації процесу оподаткування результатів підприємницької діяльності, а тому повинно розглядатися як допустиме визначення меж та умов реалізації відповідного конституційного права. Такий висновок по-

вною мірою корелюється із приписами статті 67 Конституції України [2], згідно якої для кожної особи встановлено зобов'язання сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

У підсумку слід відзначити, що подальше реформування спрощеної системи оподаткування повинне реалізовуватися з неухильним дотриманням принципів соціальної справедливості, фіскальної достатності, рівномірності та зручності сплати податків. Дотримання цих принципів є запорукою досягнення розумного балансу між фіскальними інтересами держави та інтересами приватних осіб, які здійснюючи підприємницьку діяльність оподатковують свої доходи відповідно до вимог цього спеціального податкового режиму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.11.2025).
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.11.2025).
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X “Перехідні положення” Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI “Заключні положення” Закону України “Про політичні партії в Україні” (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12.06.2007 року № 2-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text>
5. Греца Я. В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування: зарубіжний досвід та українська практика. Дис..докт.юрид.наук.:12:00:07. Ужгород. 2020. , 2020. 471 с.
6. Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. № 7(3), 07. URL: <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07>
7. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» від 31.07.2014 року № 1621-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18/ed20250101#Text>

8. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» від 10.10.2024 року № 4015-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text>

*Калітенко Оксана Михайлівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри цивільного права
Національного університету "Одеська
юридична академія"*

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ.

Воєнний стан як особливий правовий режим, запроваджений у відповідь на збройну агресію ворожої країни, створює для приватного права ситуацію підвищеного нормативного та фактичного навантаження: з одного боку, зростає потреба у швидких і дієвих засобах стабілізації суспільних відносин, а з іншого – не може бути нівельована фундаментальна природа цивільного права як «права свободи», покликаного охороняти автономію волі, приватний інтерес і непопорушність суб'єктивних прав. Законодавче визначення воєнного стану та його інструментарій (зокрема можливість тимчасових обмежень, спеціальних процедур, особливих умов функціонування інституцій) окреслюють рамку, в межах якої приватноправовий механізм захисту має діяти не декларативно, а результативно, зберігаючи людський вимір права й пріоритет гідності особи навіть у період максимальної соціальної вразливості.[1] У цьому аспекті цивілістика стикається з методологічним викликом: як забезпечити безперервність цивільного обороту та дієвість захисту прав особи за умов руйнування інфраструктури, масового переміщення населення, втрати документів, обмеження доступу до реєстрів і судів, а також появи нових форм шкоди у цифровому середовищі.

Класична конструкція захисту цивільних прав та інтересів, втілена у статті 16 Цивільного кодексу України, зберігає універсальний

характер і в умовах війни: визнання права, припинення порушення, відновлення становища, що існувало до порушення, відшкодування збитків і моральної шкоди та інші способи залишаються центральними юридичними «інструментами» у руках приватної особи (ст. 16 ЦК України [2]). Однак зміни зазнає не перелік способів захисту, а їхня практична реалізація: війна впливає на доступність правосуддя, на можливість оперативного збирання та подання доказів, на реальність виконання судових рішень та на критерії «належності» поведінки сторін у зобов'язанні.

Війна, впливаючи на економічну та соціальну тканину суспільства, спричиняє якісне розширення типології шкоди. Поряд із традиційними майновими втратами (знищення житла, пошкодження автомобіля, втрата бізнес-активів) особливої актуальності набувають: по-перше, немайнова шкода, пов'язана з травматичним досвідом, руйнуванням сімейного укладу, порушенням приватності, вимушеним переміщенням та тривалим станом невизначеності; по-друге, «цифрова» шкода як наслідок кібератак, незаконного доступу до облікових записів, викрадення персональних даних, підміни цифрової ідентичності, маніпуляцій інформацією. Ризики інформаційного втручання та інформаційної маніпуляції набувають особливої виразності в умовах гібридної війни, що підтверджується й європейськими аналітичними документами у сфері кібербезпеки, де інформаційна маніпуляція та втручання розглядаються серед релевантних сучасних загроз (ENISA Threat Landscape 2023 [3]). Для цивільного права це означає потребу уточнення деліктних моделей у частині цифрових посягань та більш чіткого осмислення охоронюваних немайнових благ у цифровому вимірі (приватність, репутація, недоторканність персональних даних), щоб забезпечити ефективність способів захисту, передбачених ст. 16 ЦК України, у нових технологічних реаліях.

Окремий блок сучасних проблем становить трансформація договірних відносин. Воєнні обставини водночас є і фактом реальності, і юридичним фактом, який може впливати на виконання зобов'язань, відповідальність за порушення та можливість перегляду умов договору. Українське цивільне право розрізняє, щонайменше, дві різні правові ситуації: звільнення від відповідальності у разі непереборної сили (форс-мажору) та зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин (статті 617 і 652 ЦК України у системному зв'язку з загальними положеннями про зобов'язання). Для правозас-

тосування принципово важливо не підміняти одну ситуацію іншою. Власне, на цьому наголошує Верховний Суд у спеціальних узагальненнях (дайджестах) судової практики: форс-мажор не «переписує» договір, а впливає на відповідальність; істотна зміна обставин, навпаки, орієнтована на відновлення порушеного балансу інтересів шляхом зміни або розірвання договору. [4] У практичній площині це має прямі наслідки для сторін: сам факт війни як загального соціального явища не є «автоматичним» індульгенційним аргументом; необхідно довести причинний зв'язок між воєнними подіями та неможливістю виконання або надмірною обтяжливістю виконання, а також дотриматися договірних процедур повідомлення контрагента. Тут покажемо й підхід Торгово-промислової палати України: лист від 28.02.2022, яким засвідчено факт військової агресії як форс-мажорної обставини, функціонує як загальний орієнтир, однак не замінює індивідуальної оцінки впливу обставин на конкретне зобов'язання, що має підтверджуватися у кожній справі належними доказами. [5] Звідси випливає модернізаційний висновок: українська договірна практика потребує ширшого використання адаптаційних механізмів – застережень про зміну обставин, процедур переговорів, планів безперервності виконання, – а доктрина має посилити розробку критеріїв добросовісної поведінки сторін у ситуації воєнного ризику, орієнтуючись і на загальноєвропейські підходи до збереження договору та відновлення еквівалентності.

Надзвичайно гострою є проблема відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, – як у майновому, так і в немайновому вимірі. Власне цивільно-правовий інструментарій стикається з типовою для війни складністю: встановлення конкретного заподіювача шкоди та причинного зв'язку між його діями і результатом. Ця обставина не означає «беззахисність» приватної особи, але об'єктивно зумовлює посилення ролі публічних (компенсаційних) механізмів як додаткового, а інколи – основного, способу відновлення прав. Закон України про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна та створення відповідного реєстру інституціоналізує державну модель первинної компенсації й доказової фіксації втрат.[6] Підзаконні акти деталізують процедури надання компенсації за пошкоджене майно через електронну послугу «Відновлення» та за знищене майно). Таким чином, формується гібридна модель захисту: приватноправові вимоги (де можливо встановити

суб'єкта відповідальності) співіснують із публічними компенсаційними програмами, які у спрощеному порядку реагують на масовий характер збитків. Водночас для цивілістики принципово важливо зберегти приватноправову оптику: держава, компенсуючи шкоду, не «скасовує» приватноправових вимог, а лише забезпечує мінімальний стандарт відновлення, не позбавляючи особу права на повніший захист у відповідних правових процедурах.

Цифровізація цивільного обороту у воєнний період постає не як «модний» тренд, а як інституційна відповідь на обмеження фізичної мобільності, руйнування інфраструктури та дефіцит часу. Водночас цифровізація неминує породжує додаткові загрози: ризики компрометації електронного підпису, підміни особи, витоку персональних даних, атак на інформаційні системи. Отже, модернізація цивільно-правових механізмів захисту має включати не лише розширення цифрових сервісів, а й формування приватноправових запобіжників: цивільно-правову відповідальність за кібершкоду, доктринально визначені стандарти «цифрової добросовісності», а також процесуальні гарантії цілісності електронних доказів. Загалом трансформація механізмів цивільно-правового захисту приватної особи в умовах воєнного стану проявляється у трьох взаємопов'язаних вимірах. Перший – інтерпретаційний: суд і доктрина мають уточнити застосування традиційних норм (про захист, відповідальність, зміну або розірвання договору), щоб уникати формалізму та забезпечувати справедливий баланс інтересів з урахуванням воєнних ризиків. Другий – інституційний: поряд із приватноправовими позовними та договірними засобами працюють публічні механізми компенсації та реєстрації шкоди, що не замінюють цивільно-правового захисту, але суттєво його підсилюють. Третій – технологічний: цифрові інструменти підтримують безперервність правового життя, водночас потребуючи нових гарантій безпеки та доказової надійності.

У підсумку можна стверджувати: війна не руйнує приватне право, але змушує його виявляти здатність до модернізації без втрати ідентичності. Цивільне право залишається правом людини – і саме тому в умовах війни воно має бути не лише системним і послідовним, а й емпатійно точним, орієнтованим на реальні потреби приватної особи, яка захищає власне житло, честь, приватність, економічну свободу та життєву стійкість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII (зі змін. і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (зі змін. і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. ENISA Threat Landscape 2023. European Union Agency for Cybersecurity. Heraklion, 2023.
4. Практика Верховного Суду щодо застосування форс-мажорних обставин та істотної зміни обставин (статті 617, 652 ЦК України) : узагальнення судової практики. *Офіційний вебсайт Верховного Суду*. Київ, 2023-2024.
5. Лист Торгово-промислової палати України від 28 лют. 2022 р. № 2024/02.0-7.1 «Щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили)». Офіційний вебсайт Торгово-промислової палати України.
6. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій : Закон України від 23 лют. 2023 р. № 2923-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 28. Ст. 1501.

Калтишев Антон Олександрович,
*студент 2 курсу факультету судового та
міжнародного права
Національного університету “Одеська
юридична академія”*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Мінченко Д. А.

ПРАВО НА ОСОБИСТИЙ ГЕРБ ЯК НОВЕ ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ ПРАВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Розвиток сучасного цивільного законодавства України характеризується стійкою тенденцією до розширення спектра особистих немайнових прав фізичних осіб. В умовах глобалізації та цифровізації суспільства виникає об'єктивна потреба у нових, додаткових засобах індивідуалізації особи, які б виходили за межі традиційних елементів, таких як ім'я чи місце проживання. У цьому контексті значної

актуальності набуває законодавча ініціатива щодо нормативного закріплення права на особистий герб.

Водночас інтеграція нового особистого немайнового права в тіло Цивільного кодексу України потребує ґрунтовного теоретичного осмислення. Необхідно чітко визначити місце права на герб у системі особистих прав, з'ясувати його правову природу, межі здійснення, а також механізми захисту від неправомірного використання третіми особами.

Сучасний етап розвитку цивілістики характеризується антропоцентричною спрямованістю, де в центрі правового регулювання знаходиться фізична особа та її інтереси. Відповідно до пункту 1 проєкту Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України (Далі – ЦК України) у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої (проєкт №14057), Цивільний Кодекс України пропонується доповнити статтею 294-7 «Право на особистий, родовий герб» [4]. Ця законодавча новела потребує детального аналізу в контексті системи особистих немайнових прав.

По-перше, слід визначити місце цього права серед інших інститутів цивільного права. Чинний ЦК України у статті 269 визначає особисті немайнові права як такі, що тісно пов'язані з фізичною особою. Право на особистий герб органічно імплементується в цю систему як додатковий засіб індивідуалізації, доповнюючи ЦК України [1]. Якщо ім'я забезпечує вербальну ідентифікацію особи, то герб виконує функцію візуальної ідентифікації. В умовах сучасного інформаційного суспільства, де візуальні образи часто сприймаються швидше та ефективніше за текст, закріплення права на візуальний ідентифікатор є логічним кроком у розвитку законодавства [5].

По-друге, важливим аспектом є момент виникнення права та його легітимізація. Законопроєктами передбачено створення Єдиного реєстру особових гербів. Тут виникає цікаве теоретичне питання щодо значення реєстрації. З одного боку, особисте немайнове право зазвичай виникає з моменту народження або створення об'єкта. З іншого боку, для того, щоб герб отримав публічне визнання та захист від неправомірного використання третіми особами, необхідна процедура державної реєстрації. Внесення відомостей до Реєстру перетворює фактичне володіння зображенням на юридично захищене право, дія якого поширюється на невизначене коло осіб [6].

По-третє, правова природа особистого герба є дуалістичною, оскільки вона знаходиться на стику особистих немайнових прав та

права інтелектуальної власності. Герб як зображення є об'єктом авторського права. Якщо фізична особа створює герб самостійно, вона поєднує в собі і власника герба, і автора твору. Однак, якщо герб створюється художником на замовлення, виникає необхідність чіткого врегулювання передачі майнових прав. Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», замовник стає власником примірника твору, але майнові права інтелектуальної власності переходять до нього лише на підставі відповідного договору [2]. Відсутність такого договору може призвести до правових колізій, коли власник герба не зможе повноцінно використовувати його без згоди художника.

Отже, законодавча ініціатива щодо доповнення Цивільного кодексу України – це своєчасний та прогресивний крок. Ініціатива трансформує геральдику з історико-культурного явища у повноцінний інститут цивільного права, надаючи фізичним особам сучасний інструмент для візуальної самоідентифікації. Водночас, успішна реалізація цього права на практиці залежатиме від гармонізації норм цивільного законодавства з правом інтелектуальної власності. Оскільки створення герба неминуче пов'язане з творчою діяльністю, правозастосовна практика повинна чітко розмежовувати право особи на власний символ та авторські права художника-виконавця. Вважаємо, що подальше наукове дослідження цієї тематики має зосередитися саме на процедурних аспектах реєстрації та способах захисту цього нового особистого немайнового права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01 груд. 2022 р. № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
3. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої : проєкт Закону України від 21 вер. 2025 р. № 14056. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>
4. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої : проєкт Закону України від 21 вер. 2025 р. № 14057. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57355>
5. Цивільне право України: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, червень 2024 р.). Київ : ГО «Київський

науково-дослідний центр», 2024. 120 с. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf-_TSyvilne-pravo-Ukrayiny_cherven_2024.pdf

6. Кожен українець зможе мати свій власний герб: в Цивільний кодекс введуть новий інструмент ідентичності. *Судово-юридична газета : веб-сайт*. 2024. 18 лист. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/346971-kazhdyy-ukrainets-smozhet-imet-svoy-sobstvennyy-gerb-v-grazhdanskiy-kodeks-vvedut-novyy-instrument-identichnosti>

*Кірсанов Олексій Володимирович,
аспірант 4 курсу, кафедри цивільно-
правових дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ*

ШАХРАЙСТВО ТА ПІДРОБКА ОСОБИСТИХ ДАНИХ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Дослідження питань кредитування та управління кредитними ризиками займає важливе місце в працях як українських, так і зарубіжних науковців. Втім, переважна частина цих робіт зосереджується на вивченні окремих аспектів керування ризиками чи певних інструментів для їх мінімізації. Натомість сьогодні особливої актуальності набуває аналіз ризиків, пов'язаних із укладанням кредитних договорів в онлайн-форматі під час воєнного стану.

«Деякі фахівці вважають кредитним ризиком ризик несплати основного боргу і відсотків за ним. При цьому, привертає до себе увагу тавтологічність такого звернення та, зважаючи на поширений підхід до трактування ризику як можливості втрат, акцентується увага на негативному, небажаному результаті його прояву. Проте з практичного погляду, акцент повинен ставитись саме на прибутковості, оскільки здійснюючи ту чи іншу операцію, особливо кредитну, суб'єкт, який приймає рішення щодо її здійснення, ставить за мету отримати прибуток, а не уникнути втрат»

Тобто ризиком є невизначеність у майбутньому наслідку прийнятого управлінського рішення, що виражається в упущенні можливості використати сприятливу ситуацію на ринку. [1]

Почнемо з найпопулярнішого ризику, який все частіше зустрічається на практиці. Шахрайство та підробка особистих даних є сер-

йозною проблемою, що має значні юридичні та фінансові наслідки як для фізичних, так і для юридичних осіб.

Шахрайство у контексті кредитних договорів – це навмисне введення в оману фінансової установи з метою отримання фінансової вигоди (кредиту), на яку особа не має права. Це може включати: підrobку документів: створення фальшивих документів (паспортів, довідок про доходи, трудових книжок) або внесення неправдивих даних у справжні документи; використання викрадених або чужих даних, тобто отримання кредиту за допомогою особистих даних іншої особи без її згоди; надання неправдивої інформації: зазначення неіснуючих місць роботи, завищених доходів, неправдивих контактних даних або приховування існуючих кредитних зобов'язань, а також участь кількох осіб у шахрайській схемі для отримання кредиту.

Для того, щоб уникнути шахрайства та захистити свої дані, пропонується:

- проводити ретельну перевірку документів. Фінансові установи повинні здійснювати комплексну перевірку поданих відомостей: місця проживання, контактних даних, платоспроможності, джерел доходів. Недостатня перевірка створює умови для укладення фіктивних кредитних договорів на третіх осіб. Перед підписанням будь-яких документів уважно читати їх, особливо дрібний шрифт.
- не надавати конфіденційну інформацію щодо особистих даних. Одним із ключових ризиків шахрайства є використання підrobлених або викрадених персональних даних. Тому при укладанні кредитного договору першочергового значення набуває ретельна ідентифікація особи позичальника, зокрема перевірка документів, біометричних даних, електронного підпису та використання процедур KYC (Know Your Customer). Зокрема, ніколи не можна надавати свої особисті дані (паспортні дані, ПІН, кодові слова, CVV-код картки) підозрілим особам або на ненадійних сайтах.
- перевіряти кредитну історію. Позичальнику бажано регулярно перевіряти кредитну історію в бюро кредитних історій, щоб виявити будь-які несанкціоновані запити або кредити. Особлива увага має приділятися дотриманню законодавства про захист персональних даних. Неналежне зберігання або передача ін-

формації третім особам підвищує ризик витоку даних та подальших шахрайських операцій.

- уважно проводити онлайн-операції, використовуючи лише захищені сайти (з HTTPS-протоколом) для фінансових операцій.
- зберігати надійно документи, що посвідчують особу для того, щоб уникнути оформлення кредиту третіми особами за викраденими паспортними чи банківськими даними на особу позичальника. Кредитні договори повинні супроводжуватися внутрішніми процедурами моніторингу, що дозволяють своєчасно виявляти підозрілі операції, блокувати незаконно оформлені кредити та оперативно взаємодіяти з правоохоронними органами.
- негайно звернутися до банку та правоохоронних органів (поліції) із заявою про шахрайство у випадку його виявлення.

У контексті поширення дистанційного кредитування особливого значення набуває використання електронних кредитних договорів. Хоча такі договори спрощують доступ до фінансових послуг, вони одночасно підвищують ризики підробки особистих даних. У зв'язку з цим необхідним є впровадження ефективних механізмів електронної автентифікації, двофакторного захисту та надійних засобів електронного підпису.

Боротьба з шахрайством у кредитних договорах вимагає спільних зусиль як з боку громадян, так і з боку фінансових установ та правоохоронних органів. Фінансові установи зобов'язані належним чином інформувати клієнтів про їхні права, зокрема право на відмову від договору, порядок дострокового погашення кредиту та способи захисту у разі незаконного використання персональних даних.

Підсумовуючи, слід зазначити, що укладання кредитних договорів у сучасних умовах потребує комплексного підходу, який поєднує правові, організаційні та технічні заходи. Посилення контролю за ідентифікацією позичальників, забезпечення прозорості договірних умов та належний захист персональних даних є ключовими чинниками протидії шахрайству та підробці особистих даних у сфері кредитних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку: монографія. О. В. Дзюблюк, Л. М. Прийдун. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2015. 295 с. URL: <https://salo.li/69F04f8>

2. Кірсанов О. В. Деякі особливості укладання кредитних договорів : міжнародний досвід. *Часопис цивілістики*. 2024. № 55. С. 77-81.

3. Шевчук С. В. Фінансові злочини в умовах цифровізації економіки. *Юридична Україна*. 2022. № 3. URL: <https://yur-ukraine.com/nomer-3-2022/>

Кліменко Віра Вадимівна,
*студентка 1 курсу факультету
адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету “Одеська
юридична академія”*

*Науковий керівник: д.ю.н., проф.,
Харитонов Є. О.*

ПРАВО ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Право власності традиційно вважається одним із найважливіших інститутів приватного права, адже забезпечує стабільність цивільного обороту, економічний розвиток і соціальну безпеку[1, с. 23]. У період війни цей інститут зазнає особливої трансформації, оскільки майно приватних осіб стає вразливим до знищення, переміщення, тимчасового вилучення або неправомірного заволодіння. Для ґрунтовного аналізу сучасних механізмів охорони майна важливо звернутися до римського приватного права, яке сформувало фундаментальні поняття та структури, актуальні й сьогодні.

У римській цивілістиці власність (*dominium*) усвідомлювалася як найповніше речове право, що надавало власнику триєдині правомочності – володіння, користування та розпорядження річчю[4, с. 76]. Її характер визначався як абсолютний, що означало можливість протиставлення права власності будь-якій іншій особі. Задля забезпечення такої абсолютності римське право створило ефективні позовні механізми: виндикаційний позов для повернення речі з чужого незаконного володіння та негаторний позов для усунення перешкод у здійсненні правомочностей власника. Ці інструменти формували основу системи правового захисту й заклали традицію сучасних способів охорони приватної власності[2, с. 44].

В умовах війни особливо відчутним стає розмежування власності та володіння, притаманне римському праву. Власник може бути по-

збавлений фактичної можливості користуватися річчю, однак його титул не зникає, якщо немає юридичних підстав для припинення права.[2, с. 56] Ця логіка дозволяє пояснити сучасний підхід, за яким навіть за умов окупації або руйнування майна приватна особа продовжує залишатися його власником і має право на відшкодування завданої шкоди або відновлення порушеного становища.

Римські юристи приділяли значну увагу проблемі втрати, пошкодження чи знищення речей через події, які особа не могла передбачити чи запобігти. Війна у багатьох випадках розглядалася як непереборна сила (*vis maior*), яка звільняла від відповідальності осіб, що не могли протидіяти обставинам. Однак одночасно римське право забезпечувало захист від дій тих, хто використовував воєнний хаос для привласнення чужого майна. Добросовісність утримувача відігравала ключову роль: *bona fide possessor* мав більше захисту, тоді як *mala fide possessor* підлягав більш суворій відповідальності[3, с. 64]. Це правило дає можливість сучасному праву визначати, як саме повинні вирішуватися спори щодо майна, яке змінило утримувача в умовах безпорядку.

Війна зумовлює також втрату документів, неможливість підтвердити право власності чи безперервне володіння. У римському праві для таких випадків існувала система інтердиктів, що дозволяла захищати фактичне володіння навіть за відсутності доказів титулу. Ця ідея тимчасового захисту фактичного стану стала прототипом сучасних механізмів запобіжного захисту, які використовуються у ситуаціях, коли остаточний розгляд спору є ускладненим або відкладеним через воєнні дії.

Суттєвим у римській традиції є також розуміння співвідношення приватного та публічного інтересу. Держава могла вилучати майно приватних осіб у разі крайньої потреби, проте таке втручання мало бути виправданим і пропорційним. Найважливішим елементом цього процесу була компенсація – формальний або фактичний механізм відшкодування за вилучене майно. Саме ця концепція стала логічною основою сучасних інститутів реквізиції, компенсаційних програм та державних реєстрів пошкодженого майна.

Значну проблему становить також питання визначеності речового статусу майна, яке тимчасово знаходиться поза контролем власника. Римська класифікація речей на *res in commercium* та *res extra commercium* дає можливість осмислити сучасний статус майна, що

стало об'єктом військових дій: воно може тимчасово бути вилученим з обороту, але право власності зберігається, доки не виникають юридичні підстави для його припинення[4, с. 85]. Такий підхід забезпечує правову тяглість і передбачуваність майнового режиму після завершення конфлікту.

Римське право підкреслює, що власність є опорою соціальної стабільності. У воєнних умовах її захист набуває особливого значення не лише для окремих осіб, але й для суспільства в цілому. Збереження прав власників, створення ефективних способів фіксації завданої шкоди, формування механізмів компенсації та відновлення порушених прав – ці елементи є невід'ємною умовою післявоєнної реконструкції та відновлення довіри до правопорядку.

Отже, римська цивілістична традиція не лише окреслює історичний контекст розвитку права власності, а й формує методологічну основу сучасних механізмів його захисту у період війни. Римські принципи непорушності права власності, пропорційності втручання, добросовісності та справедливого відшкодування зберігають актуальність і дозволяють формувати комплексну модель охорони приватних прав у надзвичайних умовах. Саме завдяки цим засадам забезпечується правова визначеність, необхідна для подолання наслідків війни та відновлення правової системи у мирний період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисова В. І., Баранова Л. М. Основи римського приватного права: підруч. Харків: Право, 2008. 224 с.
2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: підруч. для вищ. навч. закл. Київ: МП «Леся», 2014. 240 с.
3. Майданик Р. А., Рябоконь Є. О. (відп. ред.) Римське приватне право: підручник. Київ: Алерта, 2023. 386 с.
4. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 528 с.

*Коваленко Сергій Олегович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій літературі звертається увага на те, що у якості виконання спадкового договору визнається процес, де набувач спадку зобов'язується виконувати відповідні розпорядження відчужувача (власника майна, спадкодавця) і натомість отримує майно останнього після його смерті, стаючи власником, тобто набуваючи право власності на спадкове майно [1, С. 140-149].

Указаний двосторонній договір укладається у письмовій формі, нотаріально засвідчується та реєструється, а його виконання контролює нотаріус, який може бути як свідком, так і контролером, а розірвання спадкового договору можливе судом при невиконанні зобов'язань або неможливості їх виконання набувачем [2, С. 86-87].

Ключовими моментами виконання зобов'язань за договором спадкування, як зазначається у літературі, виступають: по-перше, зобов'язання набувача за спадковим договором можуть бути майнового (наприклад, виплати, догляд, утримування) або немайнового характеру (наприклад, надання відповідних послуг), що виконуються набувачем спадку за свій рахунок до або після смерті відчужувача; по-друге, контроль та забезпечення виконання зобов'язань за спадковим договором здійснюється нотаріусом, а сам договір може містити умови про відшкодування витрат набувача та його винагороду; по-третє, предметом спадкового договору може бути будь-яке майно відчужувача (спадкодавця), включаючи майно спільно нажите подружжям.

Багато в чому вирішити проблеми спадкування допомогла форма передачі майна, яка набула права на існування з прийняттям ЦК України. Цією формою є спадковий договір (стаття 1304 ЦК України).

Спадковий договір включає елементи заповіту і дарування, при цьому доповнює їх деякими абсолютно новими положеннями. Спадкодавець, укладаючи з потенційним спадкоємцем спадковий договір, може покласти ним додаткові обов'язки майнового чи немайнового характеру. Ці обов'язки можуть бути як на користь спадкодавця, так і на користь інших осіб, зазначених спадкодавцем.

Право власності на нерухоме майно за спадковим договором переходить до набувача безпосередньо після смерті відчужувача. При цьому від набувача не потрібно вчинення будь-яких додаткових дій, які закон пов'язує із прийняттям спадщини. Цим зазначений договір відрізняється від успадкування за заповітом чи законом.

На відміну від договору дарування право власності на майно, зазначене у спадковому договорі, не переходить до спадкоємця відразу після підписання договору, а зберігається за спадкодавцем до його смерті. У цьому випадку захищений і власник нерухомого майна, який після підписання договору дарування може виявитися без житла, та спадкоємець, якому гарантується отримання цього нерухомого майна після смерті власника.

Спадкодавець може прописати у договорі обов'язок спадкоємців щодо надання йому будь-яких матеріальних благ за його життя, наприклад: догляд, матеріальне забезпечення (утримання). У цьому подібність даного договору з договором довічного утримання з утриманням, однак, між ними є істотна відмінність. Після підписання спадкового договору право власності на нерухоме майно зберігається за його власником, а не переходить до набувача.

Лютий місяць 2022 року, коли військова агресія РФ перетворилась у повномасштабне вторгнення на територію України, що призвело до введення у дію воєнного стану [4; 5], ведення бойових дій, тимчасової окупації окремих територій, знищення об'єктів нерухомого і рухомого майна, загибелі українців та їх тимчасового переміщення на інші території України, де не ведуться бойові зіткнення, привніс деякі корективи до нормативного регулювання та забезпечення цивільних відносин фізичних осіб. Так, виконання спадкового договору під час воєнного стану в Україні було спрощено, зокрема: сторони договору можуть звернутися до будь-кого нотаріуса в Україні для відкриття спадкової справи (незалежно від місця відкриття спадщини). Водночас, є окремі нюанси щодо спадкового укладення договору в умовах воєнного стану, зокрема, наприклад: нотаріальні дії продовжуються, але можуть бути перебої з електрикою, повітряні тривоги, що впливає на роботу нотаріусів; втрачені документи потрібно відновлювати через державні органи (РАГС, міграційна служба, тощо); в умовах воєнного стану підтвердження факту смерті відчужувача може бути складнішим, але договір має пріоритет над звичайним заповітом, оскільки він засвідчується за життя сторін.

Головною відмінністю щодо укладення спадкового договору під час дії воєнного стану, виступає можливість звернутись до нотаріуса не за місцем проживання спадкодавця (що було раніше), а за місцем проживання спадкоємця, якщо дістатися до попереднього місця складно або неможливо.

Виконання спадкового договору в умовах воєнного стану регулюється ЦК України (статті 1302-1308) з урахуванням особливостей, встановлених Постановою Кабінету міністрів України від 28 лютого 2022 року №164 «Про деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [3].

Принагідно звернути увагу на те, що для військовослужбовців Збройних Сил України, які брали та беруть участь у бойових діях та вживають заходів щодо протидії агресії РФ, звільнення тимчасово-окупованих територій, а також і для осіб, які зазнали каліцтва, важких поранень, та отримали інвалідність, тобто стали особами з обмеженими можливостями у наслідок військових дій, спадковий договір виступає і як механізм передачі приватного майна (рухомого або нерухомого), і як інструмент морального і юридичного визнання вкладу осіб, які надають підтримку військовослужбовцям, особам з обмеженими можливостями, а також здійснюють догляд за ними, їх утримання у складний період життя. У більшості випадків, такі особи не є членами сім'ї вказаних вище осіб (так би мовити відчужувачів) у юридичному розумінні, однак відіграють ключову роль у повсякденному житті відчужувача майна, а отже й можуть бути потенційними набувачами за спадковим договором, якщо такий було або буде укладено, і його умови буде виконано. Спадковий договір дозволяє зафіксувати довіру відчужувача до набувача, та, таким чином віддячити останньому у правовій формі [6].

Отже, цивільні відносини щодо укладення та виконання умов спадкового договору в умовах дії воєнного стану в Україні, регулюються положеннями ЦК України, Постанови КМУ № 146, Закону України «Про нотаріат» тощо.

Положеннями нормативних актів визначено, що спадкові договори засвідчують державні або приватні нотаріуси, які включені до Переліку нотаріусів, що працюють в умовах воєнного стану.

Набувач (потенційний спадкоємець) зобов'язаний виконувати передбачені договором дії (догляд, оплата послуг, утримання тощо), навіть якщо він або відчужувач є внутрішньо переміщеними особами.

На майно, що є предметом спадкового договору, нотаріус обов'язково накладає заборону відчуження у Державному реєстрі речових прав, яка діє до смерті відчужувача.

У разі неможливості виконання умов спадкового договору, та відповідних зобов'язань за цим договором через бойові дії чи/або руйнування, знищення рухомого та нерухомого майна, договір може бути розірваний у судовому порядку або за згодою сторін через формальні обставини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кухарев О. Виконання спадкового договору: нотаріальна та судова практика. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 5 (89). С. 140-149.
2. Майборода Ю. В. Забезпечення виконання спадкового договору після смерті відчужувача. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. Харків. 2021. С. 86-87
3. Про деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>;
5. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-prozaprovadzhennya-voyennogo-stanu-73109>
6. Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 8 грудня, 2022 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 104 с.

Кривенко Юлія Василівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВОЛОНТЕРІВ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Волонтерська діяльність в Україні набула особливого значення в умовах воєнного стану, коли мільйони громадян долучилися до підтримки Збройних Сил та громадян, які постраждали внаслідок російської агресії.

Дослідження чинного законодавства у сфері захисту населення в умовах воєнного стану дає змогу виявити низку прогалин, що не відповідають вимогам та стандартам вітчизняного й міжнародного права. Однією з таких прогалин є недостатнє врегулювання питань цивільно-правового захисту волонтерів в Україні.

Відсутність комплексного законодавчого регулювання призводить до ситуацій, коли волонтери стикаються з порушеннями цивільних, трудових та інших прав без можливості ефективного правового захисту.

Особливої актуальності набуває питання цивільно-правового захисту волонтерів, оскільки значна частина волонтерської діяльності здійснюється на основі договірних відносин та у взаємодії з громадськими, волонтерськими та благодійними організаціями. Дослідження правових засобів захисту прав волонтерів є необхідним для формування ефективної системи гарантій та стимулювання подальшого розвитку волонтерського руху в Україні.

Конституція України гарантує державний захист прав і свобод людини і громадянина.[1] Цивільно-правовий захист конкретизує цю конституційну норму: кожен, чиє суб'єктивне право порушено або оспорується, має право звернутися за захистом до компетентних органів. [2] Держава бере на себе зобов'язання за допомогою своїх органів сприяти відновленню порушеного правового стану громадянина чи іншого суб'єкта, зокрема волонтера. [3]

Для належного врегулювання визначених питань, на нашу думку, необхідно:

- врегулювати правові відносини між суб'єктами у сфері розвитку волонтерської діяльності в умовах воєнного стану;

- сформувати єдину базу нормативних актів, у якій належну увагу буде приділено правовому регулюванню захисту, соціальних гарантій та пільг для волонтерів.

Норми цього правового інституту мають передбачити процедуру відшкодування завданої шкоди та надання матеріальної допомоги тим з них, хто частково або повністю втратили працездатність під час виконання обов'язку і при цьому не укладали з організацією будь-яких договорів;

- розробити низку соціальних гарантій для сімей волонтерів, які втратили годувальника під час виконання ним волонтерських обов'язків.

Правовою підставою для захисту своїх прав та законних інтересів є виключно цивільно-правовий договір або конкретний нормативно-правовий акт. Судова практика свідчить про те, що волонтери, як правило, через правову неграмотність не укладають цивільно-правових договорів зі своєю волонтерською організацією.

На нашу думку, під механізмом цивільно-правової охорони прав волонтерів слід розуміти закріплену в законі узгоджену систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація юридичних гарантій прав зазначеної категорії громадян, а за необхідності – правовий вплив на суспільні відносини, що виражається у припиненні та попередженні порушень прав волонтерів, а також у відновленні порушених прав.

Елементами механізму цивільно-правової охорони прав волонтерів є: юридичні норми, що закріплюють в абстрактному вигляді їхні загальногромадянські та статусні права; юридичні факти, що лежать в основі виникнення суб'єктивних цивільних прав волонтерів; акти реалізації цих прав; форми та способи їх захисту.

Кожен спосіб захисту цивільного права може застосовуватися в певному процесуальному чи процедурному порядку, який називається формою захисту цивільного права.

Форми захисту встановлені нормами міжнародного права та закріплені у чинному національному законодавстві. Вивчення форм захисту, їх співвідношення, зв'язку із суб'єктивними правами, які потребують захисту, сприяє вирішенню питання про підвідомчість юридичних справ, розмежування компетенції юрисдикційних органів.

Способи захисту цивільних прав волонтерів можна класифікувати за такими підставами:

1. за формою реалізації способу захисту (за суб'єктом, уповноваженим на реалізацію способу захисту): неюрисдикційні або способи самозахисту; змішані; юрисдикційні;

2. за результатом (метою), на який спрямоване застосування того чи іншого способу захисту: припиняючі, відновлювальні, компенсаційні та забезпечувальні;

3. за сферою застосування (законодавчого закріплення): загальні (універсальні) та спеціальні.

Наведена класифікація способів захисту прав волонтерів видається нам найбільш вдалою та повною, оскільки має практичне значення.

Отже, на наш погляд, цивільно-правовий захист волонтерів необхідно уніфікувати з урахуванням особливостей цивільно-правового статусу зазначеної категорії осіб, з наявного інструментарію охоронних заходів визначити найбільш дієві та доцільні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 1.Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.

3. Про волонтерську діяльність. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст.435.

*Ксьондзик Юрій Юрійович,
здобувач вищої освіти ступеня доктора
філософії Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДОБРОСОВІСНІСТЬ І ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Добросовісність є однією з фундаментальних засад цивільного права, яка визначає загальну спрямованість поведінки учасників цивільних правовідносин та виконує роль нормативного орієнтира при здійсненні суб'єктивних цивільних прав і виконанні цивільних обов'язків. Як слушно зазначає О. О. Бакалінська, побудова всієї системи приватного права заснована на принципах моральності та до-

бросовісності поведінки учасників правовідносин, що свідчить про системоутворюючий характер цієї категорії [1, с. 203].

Найбільш тісний функціональний зв'язок простежується між добросовісністю та заборонаю зловживання правом. Як зазначає М. О. Стефанчук, зловживання суб'єктивним цивільним правом – це передбачена нормами права поведінка уповноваженої особи по здійсненню свого суб'єктивного цивільного права, якою може бути завдано шкоди іншим особам [2, с. 134]. Вчений виділив ознаки наявності яких зловживання правом стає можливим: 1) закріплення в законі суб'єктивного цивільного права (наявність уповноважуючої норми); 2) реальної можливості здійснення суб'єктивного цивільного права; 3) реального здійснення свого суб'єктивного цивільного права, відповідно до якого особа власним волевиявленням здійснює його (фактичним чи юридичним способом); 4) уповноважена особа своєю поведінкою по здійсненню суб'єктивного цивільного права завдає шкоду; 4) уповноважена особа діє винно [2, с. 134]. Таким чином, у цивільному праві зловживання правом розглядається як негативне відображення принципу добросовісності, тобто як його антипод.

Аналіз положень ст. 13 ЦК України дає підстави для висновку, що недобросовісна поведінка особи, яка проявляється у здійсненні суб'єктивного цивільного права всупереч його цільовому призначенню або з наміром завдання шкоди іншій особі, становить одну з форм зловживання правом [3; 4]. Тобто сутність зловживання правом полягає в тому, що уповноважений суб'єкт формально діє в межах наданого йому суб'єктивного права, однак використовує його правову форму недобросовісно, зокрема всупереч соціальному призначенню відповідного права.

Саме відсутність добросовісності виступає визначальним критерієм, який дозволяє відмежувати правомірне здійснення суб'єктивного права від його зловживання. З огляду на це, добросовісність постає не лише як оціночна категорія поведінки учасника цивільних правовідносин, а й як фундаментальний орієнтир, що визначає допустимі межі реалізації суб'єктивних прав у приватноправовій сфері. Усвідомлення її системоутворюючого значення знаходить відображення і в доктринальних підходах до розуміння природи приватного права. Як зауважує І. М. Шаркова, добросовісність належить до граничних засад приватного права, які окреслюють систему права та принципово розмежовують право й неправу [5, с. 36]. Отже, добросовісність

служує ключовим критерієм правомірності здійснення суб'єктивних цивільних прав, визначаючи межу між допустимою реалізацією права та його зловживанням, а також виконує системну функцію в структурі приватного права загалом.

При цьому зловживання правом охоплює виключно сферу здійснення суб'єктивних цивільних прав і не поширюється на виконання юридичних обов'язків. На це вказує й сама категорія «зловживання правом», яка за своєю природою стосується активних дій щодо здійснення суб'єктивного права.

Обов'язковою умовою кваліфікації поведінки особи як зловживання правом є встановлення факту вчинення дій, спрямованих саме на здійснення належного їй суб'єктивного цивільного права. Зазначений підхід знайшов своє підтвердження і в судовій практиці, зокрема у постанові Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року у справі № 311/2121/19, у якій акцентовано увагу на тому, що зловживання правом можливе виключно у процесі здійснення суб'єктивних цивільних прав та пов'язується з недобросовісною поведінкою їх носія [4, с. 7].

Отже, як у доктринальних підходах, так і в судовій практиці добросовісність розглядається як визначальний критерій відмежування правомірного здійснення суб'єктивного цивільного права від його зловживання. Розвитком цього положення є також правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, викладена у постанові від 4 вересня 2020 року у справі № 311/2145/19 щодо визнання недійсними договорів оренди та суборенди земельної ділянки [6, с. 12].

Аналіз частини другої ст. 13 ЦК України, здійснений Верховним Судом, дає підстави для висновку, що недобросовісна поведінка особи, яка полягає у вчиненні дій, здатних у майбутньому призвести до порушення прав та законних інтересів інших осіб, має кваліфікуватися як форма зловживання правом. При цьому Суд звертає увагу на певну концептуальну суперечність терміна «зловживання правом», оскільки користування суб'єктивним правом за своєю суттю є дозволеною поведінкою. Водночас у разі використання права поза його межами або всупереч його соціальному та цільовому призначенню така поведінка втрачає ознаки правомірності [6, с. 12].

У цьому контексті сутність зловживання правом розкривається як недобросовісне здійснення уповноваженою особою дій, що

формально становлять зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, але фактично спрямовані на досягнення цілей, несумісних із призначенням такого права. Логічно продовжуючи попередні висновки, Верховний Суд підкреслює, що категорія зловживання правом охоплює виключно сферу здійснення суб'єктивних цивільних прав і не поширюється на виконання юридичних обов'язків [6, с. 12].

Показовою у цьому аспекті є правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, викладена у постанові від 15 вересня 2021 року у справі № 310/2529/20 про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди. Суд дійшов висновку, що дарувальник, який після виникнення грошового зобов'язання відчужує майно на підставі безвідплатного договору, діє очевидно недобросовісно та зловживає своїми правами стосовно потерпілої сторони, оскільки укладення договору дарування у такій ситуації порушує майнові інтереси кредитора та спрямоване на недопущення звернення стягнення на майно боржника [6, с. 46].

Верховний Суд також підкреслив, що правопорядок не може залишати без реагування дії, які формально не порушують імперативних норм права, однак є очевидно недобросовісними та за своєю суттю зводяться до зловживання правом. У зв'язку з цим не виключається можливість визнання недійсним договору, укладеного з метою уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та принципу недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) [6, с. 46].

У зазначеному контексті принцип добросовісності виконує обмежувальну та коригуючу функції, встановлюючи межі здійснення суб'єктивних цивільних прав і надаючи судам можливість виявляти та припиняти зловживання правом навіть за відсутності прямої законодавчої чи договірної заборони відповідних дій.

Отже, у правових позиціях Верховного Суду зловживання правом послідовно розглядається як недобросовісне здійснення суб'єктивного цивільного права всупереч його меті або з потенційною загрозою порушення прав інших осіб. Визначальним критерієм відмежування правомірної поведінки від зловживання є не формальне дотримання меж права, а наявність або відсутність добросовісності. Таким чином, принцип добросовісності виконує системоутворюючу функцію у механізмі реалізації суб'єктивних цивільних прав.

У судовій практиці одним із ефективних механізмів захисту добросовісної сторони визнається принцип естопелю, сутність якого полягає у позбавленні особи права посилається на певні фактичні обставини чи правові аргументи на обґрунтування своїх вимог у разі, якщо її попередня поведінка об'єктивно свідчила про дотримання протилежної правової позиції. Зокрема, недобросовісною визнається така поведінка сторони договору, яка, прийнявши належне виконання зобов'язань від контрагента, у подальшому заявляє вимоги про недійсність або неукладеність відповідного договору. Якщо дії сторони створювали для іншої сторони обґрунтовані підстави вважати договір чинним, зокрема за умов його тривалого та належного виконання обома сторонами, подальше оспорування його дійсності або факту укладення розцінюється як зловживання суб'єктивним правом [6, с. 17]. Водночас ключове призначення принципу добросовісності полягає у недопущенні отримання стороною неправомірних переваг унаслідок її непослідовної поведінки на шкоду іншій стороні, яка добросовісно покладалася на сформовану юридичну ситуацію [6, с. 18].

Таким чином, принцип естопелю у поєднанні з принципом добросовісності спрямований на забезпечення стабільності цивільного обороту шляхом запобігання зловживанню правом і захисту обґрунтованих очікувань добросовісної сторони.

Водночас важливо підкреслити, що не кожне порушення інтересів контрагента є зловживанням правом. Вирішальне значення має саме оцінка поведінки сторони крізь призму добросовісності, з урахуванням мети права, характеру правовідносин та балансу інтересів.

Отже, принцип добросовісності відіграє визначальну роль у механізмі реалізації суб'єктивних цивільних прав, забезпечуючи відмежування правомірної поведінки від зловживання правом та виконуючи системоутворюючу функцію в приватному праві. Співвідношення добросовісності та зловживання правом у цивільному праві виявляється у таких положеннях.

1. Добросовісність є фундаментальною засадою цивільного права, яка визначає загальну спрямованість поведінки учасників цивільних правовідносин і слугує нормативним орієнтиром при здійсненні суб'єктивних цивільних прав.

2. Зловживання правом у цивільному праві постає як антипод принципу добросовісності та проявляється у недобросовісному здійсненні суб'єктивного цивільного права формально в межах закону,

але всупереч його соціальному та цільовому призначенню або з наміром завдання шкоди іншим особам.

3. Визначальним критерієм відмежування правомірного здійснення суб'єктивного цивільного права від його зловживання є не формальне дотримання меж права, а наявність або відсутність добросовісності у поведінці уповноваженого суб'єкта.

4. Зловживання правом охоплює виключно сферу здійснення суб'єктивних цивільних прав і не поширюється на виконання юридичних обов'язків, що підтверджується як доктринальними підходами, так і усталеною судовою практикою Верховного Суду.

5. Правові позиції Верховного Суду послідовно підтверджують можливість кваліфікації недобросовісних дій як зловживання правом навіть за відсутності прямого порушення імперативних норм, що свідчить про обмежувальну та коригуючу функції принципу добросовісності.

Таким чином, принцип добросовісності виступає ефективним інструментом забезпечення справедливості та балансу інтересів у цивільних правовідносинах, надаючи судам можливість реагувати на зловживання правом і захищати порушені права та законні інтереси інших осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакалінська О. О. Категорія добросовісності у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. Випуск 4. С. 200-204.
2. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2006. 202с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Сакара Н. Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. Верховний Суд. Київ, 2022. 28 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobrosov.pdf
5. Шаркова І. М. Принцип добросовісності в римському приватному праві: історія та сучасність : монографія; за наук. ред. В. Ф. Опришка. Київ : КНЕУ, 2011. 246 с.
6. Бурлаков С. Ю. Застосування принципу добросовісності при вирішенні цивільних спорів: Спеціально для підтримання кваліфікації суддів у цивільних справах апеляційних судів. Київ, 2022. 94 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_zastos_prun_dobrosov.pdf

*Левківський Богдан Казимирович,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник, провідний
науковий співробітник відділу методології
євроінтеграції приватного права Науково-
дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ СУДОМ СПОРІВ ЩОДО УЧАСТІ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

З початком повномасштабного вторгнення в Україну, жінки, діти та люди поважного віку були вимушені виїхати за межі України рятуючись від війни, а чоловіки, здебільшого, лишилися в Україні.

Окреме проживання членів сім'ї, зокрема подружжя безумовно призводить до розладів відносин і як наслідок розірвання шлюбу. Так, протягом 2023 року в Україні зареєстрували на 6 тисяч більше розлучень, ніж у 2022-му. Водночас кількість шлюбів зменшилася. Про це повідомили у Міністерстві юстиції.

За даними Мін'юсту, у 2023 році українці вклали понад 186 тисяч шлюбів. Водночас кількість розлучень сягнула 24,1 тисячі.[1].

Чинне законодавство України закріплює в своїх нормах гарантії прав батьків, котрі проживають окремо від дітей та права самих дітей на спілкування, на підтримання постійних (систематичних) родинних зв'язків між собою та іншими родичами. Однак, проживання одного з батьків в Україні (мова про чоловіків), а дитини за її межами, в умовах воєнного стану, ускладнює реалізацію цього права. Слід зазначити, що як правило, ускладнення або неможливість особистого спілкування відбувається через незалежні від обох батьків, об'єктивні обставини. Разом з тим, останні три календарні роки, на фоні соціальної кризи та кризи сімейних відносин, батьки все більше звертаються до суду з позовами про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та встановленні графіку (регламенту) участі у вихованні дитини. Розглядаючи справи такої категорії, ухвалюючи рішення в такій категорії справ, суди підходять формально і як правило припускаються двох суттєвих помилок.

Першою помилкою є те, що за відсутності будь-яких ознак створення перешкод у спілкуванні, за цілковитої відсутності доказів іс-

нування такого роду перешкод, суди задовольняють позовні вимоги в цій частині, зобов'язуючи усунути перешкоди та не створювати їх того, хто їх і не створював. Отже рішення суду в цій частині буде порушувати права особи, яку було визнано винною за відсутності вини. Для ухвалення рішення про усунення перешкод необхідно в першу чергу встановити причинно наслідковий зв'язок, дослідивши обставини та проаналізувавши докази об'єктивно та неупереджено вирішити спір, а не формально підійти до його вирішення.

З огляду на кількість таких рішень, нещодавно ВС зазначив, що у справах такої категорії узагальнений та формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність спору з цього приводу є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім (фактичним) подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників.

Ще однією судовою помилкою в такій категорії справ є ухвалення рішення, яким встановлено графік особистого спілкування з дитиною того з батьків, котрий проживає в Україні без відстрочення виконання рішення у цій частині.

Судова практика у справах такої категорії швидко змінюється з урахуванням не тільки обставин, а і з урахуванням практики виконання судового рішення в такій категорії справ, однак і на сьогодні зустрічаються рішення які задовольняють в повному обсязі, що є неприпустимо з точки зору принципів цивільного судочинства та головним чином принципу Верховенства права.

Для подальшого правильного вирішення спорів такої категорії, для удосконалення судової практики, позитивним зрушенням є позиція висловлена у Постанові КЦС ВС від 30 липня 2025 року № 753/2281/23 (провадження № 61-4052св25). В цій справі Колегія суддів підтвердила правильну позицію судів попередніх інстанцій про відсутність підстав для задоволення вимоги щодо зобов'язання відповідачки не перешкоджати позивачу брати участь у вихованні дочки та у вільному спілкуванні з нею, оскільки належних і допустимих доказів того, що відповідачка фактично перешкоджає цьому, позивач не надав [2].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Павлюк А. Минулого року в Україні розлучилися на 6 тисяч пар більше, ніж у 2022-му *Мін'юст. Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com>.

ua/society/torik-v-ukrajini-zareyestruvali-bilshe-rozluchen-nizh-u-2022-roci-min-yust-300367/.

2. Постанова КЦС ВС від 30 липня 2025 року № 753/2281/23 (провадження № 61-4052св25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129244767>

*Майданик Роман Андрійович,
доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри цивільного процесу Навчально-
наукового інституту права Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка*

ПРИНЦИПИ РЕЧОВОГО ПРАВА В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ (РЕКОДИФІКАЦІЇ) ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Процес оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства вийшов на важливий етап обговорення проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Однією з ключових частин оновленого ЦК є Проект книги 3 Цивільного кодексу України (надалі – Проект книги 3 ЦК, Проект), підготовлений експертною групою з речового права та робочою групою з оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України та оприлюднений 10 листопада 2025 для громадського обговорення на сайті Верховної Ради України [1] та зареєстрований 22 січня 2026 року для розгляду у Верховній Раді України [2].

Проект книги 3 ЦК має концептуальне значення для модернізації національного речового права в контексті наближення до загальноєвропейських стандартів приватного права.

У цьому Проекті системно відображено властиві країнам права ЄС основні складові речового права, у тому числі вперше в національній історії кодифікації пропонуються положення про принципи речового права.

Цим зумовлена актуальність питань доктринального визначення поняття та системи принципів речового права.

Мета дослідження. Мета цього дослідження полягає у висвітленні поняття та системи принципів речового права в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України.

Для цього (1) висвітлено поняття принципів речового права, потім (2) розглянуто принципи речового права у проекті Книги 3 ЦК та (3) проведено характеристику окремих видів принципів речового права.

1. Поняття принципів речового права

Розвиток технологій у цифрову еру, виникнення нових об'єктів цивільних прав зумовлюють необхідність оновлення загальних положень речового права на підставі сформованої на єдиній методології системи принципів речового права, які забезпечать учасникам цивільного обороту ефективні та юридично безпечні можливості використання майна, яке є об'єктом речових прав.

Термін «принципи» допускає різне тлумачення, зокрема як синонім вираження норм, що не мають юридичної сили закону, або як норми, що мають більш загальну правову природу[3]. Як синонім вираження норм, що не мають юридичної сили закону, цей термін використовується, наприклад, у Принципах європейського договірного права (PECL), які визначають це поняття в статті 1:101(1) таким чином: «Принципи підлягають застосуванню як загальні норми договірного права Європейського Союзу» [4].

Терміном «принципи» можна описати ті норми, які мають більш загальну правову природу. Із цієї точки зору можна стверджувати, що проект Книги 3 ЦК містить у собі принципи-норми більш загальної правової природи, такі як абсолютність, слідування, закритий перелік, добросовісність речових прав.

Необхідно розмежовувати ознаки (властивості) речових прав і принципи речового права.

Принципи речового права відображають правову природу речових прав, яка полягає в можливості правового панування (володарювання) над об'єктом речових прав без сприяння третіх осіб, що зумовлює необхідність надання речовим правам абсолютного характеру та виявляється у принципах слідування, індивідуалізації, закритого переліку речових прав, переваги, публічності й інших принципах, які відображають суть конкретного виду речових прав.

В умовах суспільства цифрової ери сучасні технології зумовлюють зміну характеру і змісту суспільних відносин у контексті їх не-

матеріальної природи та складності. Цим зумовлена необхідність перегляду системи принципів речового права, які сприятимуть впровадженню широкого розуміння речі до віртуальних й інших нових об'єктів речового права, з огляду на властиві їм атрибути речей, зокрема майнову цінність, індивідуальну визначеність, приналежність певному суб'єкту, який має доступ до них.

Для формування системних положень речового права на ці нові об'єкти необхідно розширювати розуміння речі доповненням її категорією «безтілесної речі», що, зокрема, знайшло відображення в положеннях ст. 372 проекту Книги 3 ЦК про тілесні і безтілесні речі (*res corporales* та *res incorporales*) [2].

Такий підхід передбачає можливість розглядати право вимоги як об'єкт права (*res incorporales*) та застосовувати до цих прав положення закону про речові права, вважаючи їх речами.

Наведене свідчить, що об'єктами речових прав мають бути як блага внаслідок їх речової природи, так і нематеріальні блага, з урахуванням властивостей яких учасники беруть участь у відносинах з приводу таких об'єктів як товарів. Встановлення щодо таких нематеріальних об'єктів права слідування, переваги перед іншими кредиторами, абсолютного захисту є принципами речового права, а не ознаками речових прав. Цивільне законодавство не містить нормативного визначення принципів і властивостей (ознак) речового права. Проект книги 3 ЦК пропонує перелік принципів речових прав (засадничі приписи речових прав).

У теорії цивільного права переважає підхід, згідно з яким принципи речового права покликані відмежувати речові права від зобов'язальних прав з метою розмежування правового регулювання речових і зобов'язальних відносин. Такий підхід щодо розмежування речових і зобов'язальних прав ґрунтується на системі підгалузевих принципів регулювання та здійснення цих прав. Водночас, у нормотворчій практиці спостерігається тенденція щодо поєднання дії принципів і властивостей речових прав.

Однак, ці правові категорії є різними проявами речових прав, які не можна ототожнювати. Принципи речового права є визначеними законодавцем особливими правовими нормами, що виражають закономірності речових прав. Ознаки (властивості) речових прав дають можливість виявити характеристики цих суб'єктивних цивільних прав.

Функціональне призначення принципів речового права полягає у визначенні правового режиму та усуненні правової невизначеності щодо виникнення, переходу, захисту та припинення речових прав. Приналежність суб'єктивних прав до речових прав та їх участь у цивільному обороті має визначатися наданням їм абсолютного характеру, що реалізується в принципах слідування, індивідуалізації, закритого переліку, абсолютного захисту та публічності. Ці принципи доцільно нормативно закріплювати у книзі 3 ЦК України.

2. Принципи речового права у проекті книги 3 ЦК

В умовах оновлення (рекодифікації) цільного законодавства додаткової актуальності набули питання нормативного впровадження положень про принципи речового права. Загальне розуміння і перелік принципів речового права стали предметом дискусії в експертній групі з речового права та робочій групі з рекодифікації цивільного законодавства, що знайшло відображення у відмінностях окремих модельних норм проектів книги 3 ЦК, представлених на громадське обговорення та зареєстрованого у Верховній Раді України для розгляду в першому читанні.

Порівняно із законопроектом, зареєстрованим у Верховній Раді України на перше читання, проектом Книги 3 ЦК, яка представлена на громадське обговорення [1], у ст. 315-67 (Принципи речового права) передбачено більш широке коло принципів речового права:

«Стаття 315-67. Принципи речового права

1. Речеве право обтяжує річ, забезпечує володарювання над річчю і слідує за нею, якщо інше не встановлено цим Кодексом та/або законом.

2. Речеві права встановлюються щодо окремих речей та з їх загибеллю припиняються, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

3. Речеві права є безстроковими, якщо інше не встановлено цим Кодексом. 4. Втрата володіння річчю не припиняє речового права на неї.

5. Речеве право захищається від його порушення будь-якою особою.

6. Види речевих прав встановлюються цим Кодексом та/або законом. Законом встановлюються види речевих прав на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації. До державного реєстру речевих прав на нерухоме майно можуть вноситися інші права на

нерухоме майно, набуті за договором або рішенням суду, які законом не визначені як речеві, однак відповідають поняттю речевого права відповідно до ст. 315-66 цього Кодексу.

7. Об'єкти і зміст речевих прав, підстави їх набуття, передання та припинення, а також правила їх захисту встановлюються цим Кодексом.

8. Речеві права мають перевагу перед іншими майновими правами на відповідну річ.

9. Співвідношення повноважень власника та володільця обмеженого речевого права визначається положеннями цього Кодексу про відповідне речеве право.

10. Речеві права на нерухоме майно підлягають державній реєстрації відповідно до цього Кодексу та/або закону і виникають, змінюються, зупиняються, поновлюються та припиняються з моменту такої реєстрації. У випадку відсутності державної реєстрації речевих прав на нерухоме майно або рухоме майно, до якого законом поширений режим нерухомого майна, що підлягають державній реєстрації відповідно до цього Кодексу та/або закону, ці права можуть визнаватися за тим суб'єктом права, за яким вони закріплені на підставі закону.

Зазначені речеві права визнаються на підставі рішення органу державної реєстрації речевих прав на нерухоме майно та їх обтяжень відповідно до порядку, встановленого законом, або на підставі рішення суду відповідно положень цього Кодексу про визнання речевого права. Дані державного реєстру вважаються достовірними, якщо інше не встановлено судом або самим органом державної реєстрації прав.»

Аналіз положень ст. 315-67 (Принципи речевого права) проекту книги 3 ЦК свідчить, що до нормативно визначених принципів речового права може бути віднесено абсолютність, обмежений перелік речових прав, відносно відкритий перелік речових прав на нерухоме майно, перевага речових прав перед іншими майновими правами та публічність.

Проект книги 3 ЦК у ст. 357 передбачає положення про засадничі приписи речових прав.

Положеннями ст. 357 проекту Книги 3 ЦК, зареєстрованого у Верховній Раді України на перше читання, передбачено такі засадничі приписи речових прав:

«Стаття 357 Зasadничі приписи речових прав

- 1. Речове право обтяжує річ і слідує за ним, якщо іншого не встановлено цим Кодексом та/або іншим законом.*
- 2. Речові права встановлюють щодо окремих речей та з їх загибеллю припиняють, якщо іншого не встановлено цим Кодексом.*
- 3. Речові права є безстроковими, якщо іншого не встановлено цим Кодексом.*
- 4. Втрата посідання річчю не припиняє речового права на неї.*
- 5. Перехід права власності на річ від власника до інших осіб не припиняє обмежених речових прав на неї інших посідачів, якщо іншого не визначено законом або договором.*
- 6. Речове право захищають від його порушення будь-якою особою.*
- 7. Речові права мають перевагу перед іншими майновими правами на відповідну річ.»*

Із змісту ст. 357 проекту Книги 3 ЦК випливає, що нормативно визначеними принципами речового права є слідування, абсолютний захист, індивідуалізація та перевага. Інші принципи речового права, зокрема такі як закритий перелік речових прав, публічність і добросовісність, не знайшли відображення в зазначеній нормі проекту Книги 3 ЦК.

3. Характеристика окремих видів принципів речового права

У доктрині права до принципів речового права зазвичай відносять абсолютність, слідування, закритий перелік речових прав, індивідуалізація, публічність, перевага речових прав перед іншими майновими правами, добросовісність [5]. Зазначений перелік у літературі пропонується доповнити принципами відносно відкритого переліку речових прав на нерухоме майно, розділення та абстрактності [3], внесення речових прав та матеріальної згоди.

Абсолютність

Одним із визначальних принципів речового права є принцип абсолютності речових прав.

Речові права є абсолютними майновими правами, існування (виникнення, зміна, припинення) та здійснення яких відбувається виключно за волею власника або володільця обмеженого речового права та не залежить від волі інших осіб – іншої сторони договору або будь-яких третіх осіб. Внаслідок абсолютного характеру речові права

діють щодо всіх третіх осіб і повинні ними дотримуватися, а власник, суб'єкт іншого речового права мають право усувати будь-яке втручання на належне їм майно з боку третіх осіб.

Принцип абсолютності означає слідування речового права за річчю, юридичну протиставність речових прав для третіх осіб, а не лише сторонам договору або іншого правочину, та абсолютний захист речових прав на підставі речових позовів.

Слідування речового права за річчю означає нерозривний юридичний зв'язок речового права за його об'єктом: у разі; переходу речового права до іншої особи речове право слідує за річчю; загибель речі тягне за собою припинення речового права на неї; речове право вважається дійсним незалежно від втрати володіння річчю. зберігається за його набувачем у разі втрати останнім володіння річчю; обмежене речове право за його набувачем у разі зміни власника обтяженої речі.

Положення про принцип абсолютності речових прав відображено в ст. 315-67 проекту Книги 3 ЦК:

«1. Речеве право обтяжує річ і слідує за нею, є обов'язковим для кожного (протиставність речевого права).

Втрата володіння річчю не припиняє речевого права на неї.

Обмежене речеве право на обтяжену річ не припиняється у разі зміни її власника.

Речеве право захищається від його порушення будь-якою особою.»

Індивідуалізація

Принцип індивідуалізації речового права означає, що об'єктом речового права може бути окрема річ та з її загибеллю речове право припиняється, якщо інше не встановлено законом.

Положення про індивідуалізацію речових прав відображено в ст. 315-67 проекту Книги 3 ЦК:

«Речеві права встановлюються щодо окремих речей та з їх загибеллю припиняються, якщо інше не встановлено ЦК.»

Безстроковість

Правило про безстроковість речового права означає, що тривалість речового права не обмежується певним строком і має довічний характер, якщо інше не встановлено законом.

Положення про безстроковість речового права передбачено в ст. 315-67 Проекту:

«Речеві права є безстроковими, їх тривалість не обмежується визначеним строком, якщо інше не встановлено цим Кодексом.»

Закритий перелік речових прав vs відкритий перелік речових прав на нерухоме майно

Традиційним принципом речового права є правило про закритий перелік речових прав (*numerus clausus ius in rem*). Сучасною тенденцією окремих країн права ЄС (зокрема, Іспанії) є формування принципу відносно відкритого переліку речових прав на нерухоме майно (*numerus apertus ius in immobiles*).

Принцип закритого переліку (*numerus clausus*) речових прав означає, що сторони договору можуть використовувати лише передбачені законом види і зміст речового права, а також підстави його встановлення, переходу та припинення.

Принцип закритого переліку речових прав, який передбачає обмеження права сторін встановлювати не передбачені законом види речових прав, як і змінювати їх зміст, не поширюється на розвиток речового права як такого, у тому числі й судовою практикою.

Принцип відкритого переліку (*numerus apertus*; *open catalogue*) речових прав на нерухоме майно визнаються визначені законом речові права, а також інші права на нерухоме майно тієї самої природи, встановлені договором або рішенням суду, навіть якщо вони не зазначені як речові права.

Робоча група з рекодифікації дійшла висновку про недоцільність впровадження принципу *numerus apertus* речових прав, оскільки відсутній чіткий й недвозначно трактований критерій тлумачення таких непоіменованих у законі речових прав на нерухоме майно, що може сприяти ризику зловживання та формування судової практики «розмивання» єдиного підходу у розмежуванні речових і зобов'язальних прав.

Зокрема, такий підхід може сприяти визнанню речовими правами права оренди, інших майнових прав, які закон (ЦК тощо) не зазначає як речові, але вони підлягають державній реєстрації в державному реєстрі речових прав на нерухоме майно,

Положення про закритий перелік речових прав і відносно відкритий перелік речових прав на нерухоме майно відображено в ст. 315-67:

«Види речевих прав встановлюються цим Кодексом та/або законом.»

Законом встановлюються види речевих прав на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації.

До державного реєстру речевих прав на нерухоме майно можуть вноситися за правилами внесення відмітки права на нерухоме майно, набуті за договором або рішенням суду, які законом не визначені як речеві, однак відповідають поняттю речевого права відповідно до цього Кодексу.

Об'єкти і зміст речевих прав, підстави їх набуття, передання та припинення, а також правила їх захисту встановлюються ЦК.»

Перевага та співвідношення речових прав

Принцип переваги речових прав означає, що у разі конфлікту майнових прав речове право має перевагу перед іншими майновими правами. У разі конфлікту кількох речових прав на відповідну річ перевагу має речове право на річ, яке виникло раніше (для рухомих речей) або яке раніше внесено до державного реєстру речових прав на нерухоме майно, якщо інше не встановлено законом. Співвідношення повноважень власника та володільця обмеженого речевого права визначається положеннями ЦК про відповідне речове право.

Положення про перевагу речових прав, їх співвідношення з іншими майновими правами відображено в ст. 315-67 проекту Книги 3 ЦК:

«Речеві права мають перевагу перед іншими майновими правами на відповідну річ.

Співвідношення повноважень власника та володільця обмеженого речевого права визначається положеннями цього Кодексу про відповідне речеве право.»

Публічність

Германська модель речевого права, яка ґрунтується на принципі визначеності права, виділяє окремий принцип речевого права на нерухоме майно, згідно з яким треті особи мають бути повідомлені про існування речевого права. Цей принцип називається принципом публічності (Publizitätsprinzip). Це один із найбільш важливих принципів німецького законодавства, який забезпечує можливість для учасників цивільного обороту визначити наявність речових прав на нерухоме майно [6]. У правовому регулюванні обороту нерухомості реалізація цього принципу здійснюється шляхом внесення записів

до поземельної книги (реєстр прав на нерухоме майно, Grundbuch). Отже, принцип публічності знаходить своє вираження у формі реєстрації нерухомого майна.

Принцип публічності речових прав забезпечує для учасників цивільного обороту можливість визначити наявність речових прав. Принцип публічності означає, що речове право на рухому річ підтверджується її володінням. Речове право на нерухому річ підтверджується записом про її реєстрацію в державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Положення про публічність речових прав передбачено ст. 315-67 проекту Книги 3 ЦК:

«Речеві права на рухому річ підтверджуються її володінням.

Речеві права на нерухоме майно підлягають державній реєстрації відповідно до цього Кодексу та/або закону і виникають, змінюються, зупиняються, поновлюються та припиняються з моменту такої реєстрації.

У випадку відсутності державної реєстрації речевих прав на нерухоме майно або рухоме майно, до якого законом поширений режим нерухомого майна, що підлягають державній реєстрації відповідно до цього Кодексу та/або закону, ці права можуть визнаватися за тим суб'єктом права, за яким вони закріплені на підставі закону.

Зазначені речові права визнаються на підставі рішення органу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно відповідно до порядку, встановленого законом, або на підставі рішення суду відповідно положень цього Кодексу про визнання речевого права.

Дані державного реєстру вважаються достовірними, якщо інше не встановлено судом або самим органом державної реєстрації прав.»

Добросовісність

Принцип добросовісності набуття речових прав означає, що набуття добросовісним набувачем речового права на річ за відплатним договором вважається правомірним незалежно від неправомірності дій іншої сторони, що уклала договір. Витребування речі від добросовісного набувача можливо лише у випадках, прямо встановлених законом.

Якщо річ набута добросовісним набувачем безвідплатно, у разі конфлікту прав добросовісного набувача та володільця речового права, перевага у захисті має надаватися володільцю речового права.

Якщо річ на оплатних засадах набути в особи, яка не мала права її відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати цю річ від набувача у випадку, коли вона була втрачена власником або особою, якій річ була передана у володіння, або викрадена в тієї чи іншої особи, або вибула з їх володіння не з їхньої волі іншим шляхом.

Якщо річ набута відповідачем безоплатно в особи, яка не мала права її відчужувати, власник має право витребувати цю річ у всіх випадках.

Законом встановлюються винятки із принципу добросовісності для нерухомих речей, речей, визначених родовими ознаками, й інших випадків, встановлених законом.

Положення про добросовісність речових прав передбачено, зокрема, в статтях 315-86 (Витребування речі у добросовісного набувача), 315-87 (Розрахунки при витребуванні майна із чужого незаконного володіння), 327-9 (Багаторазовий перехід права власності), 331-1 (Недобросовісне набуття новоствореної нерухомої речі), 334-4 (Добросовісне набуття права, зареєстрованого на підставі правочину), 334-5 (Добросовісний набувач зареєстрованого права), 334-6 (Добросовісне набуття права власності на рухому річ), 334-7 (Добросовісне набуття права власності на річ, яка не обтяжена обмеженням речовим правом), 334-8 (Вплив добросовісного набуття або набувальної давності на право власності та його обтяження), 388 (Право власника на витребування майна від добросовісного набувача), 389 (Витребування грошей та цінних паперів), 390 (Розрахунки при витребуванні майна із чужого незаконного володіння) ЦК України.

Розділення та абстрактність

Проектом книги 3 ЦК, переданої на громадське обговорення, передбачено положення про речовий договір (ст. 315-73), що ґрунтується на принципах розділення та абстрактності.

Принцип розділення означає, що договірні відносини відчуження речі оформлюються двома договорами – договором, що породжує зобов'язання і речовим (розпорядчим) договором.

Принцип абстрактності доповнює його та передбачає, що правова дійсність переходу речового права не залежить від набрання чинності договору, що породжує зобов'язання (наприклад, договору купівлі-продажу), а також від його правової дійсності та подальшої дії (поведінки).

Договір, що породжує зобов'язання, при цьому є каузою (правовою підставою) речового договору.

У випадку недійсності договору, що породжує зобов'язання, перехід речового права залишається дійсним, однак вважається таким, що відбувся без правової підстави. У цьому випадку береться до уваги саме абстрактний правочин сторін або одноосібне волевиявлення уповноваженої особи.

Цей принцип забезпечує умови для максимально швидкого та передбачуваного цивільного обороту, за якого ризик оспорування набутого речового права зведено до мінімуму. Законом або судовою практикою можуть встановлюватися винятки із принципу абстрактності.

Чинним ЦК не передбачено положень про принципи абстракції та розділення. Згідно з вітчизняним законодавством речове право переходить на підставі єдиного договору, що не передбачає розрізнення зобов'язальної та речової частин договору відчуження речі. Недійсність договору відчуження речі тягне за собою наслідки недійсності зобов'язання та переходу речового права, що означає застосування реституції (зворотного повернення сторін недійсного договору до первинного стану) як щодо грошових розрахунків, так і щодо переходу права власності, обмежених речових прав на річ, яка є предметом недійсного договору.

Заслугує уваги ідея впровадження в право України принципів роз'єднання та абстракції, покликаних сприяти більшій правовій визначеності та ефективному захисту речових прав добросовісних набувачів. Такий ефект досягається завдяки визнанню існування в договорі відчуження речі двох правочинів – договору, що породжує зобов'язання, та речового договору; кожен із цих договорів має певну автономію щодо один одного, у тому числі й щодо дійсності та недійсності кожної частини договору відчуження речі.

З огляду на каузальну модель переходу речових прав, право України потребує подальшого вивчення ідея можливого впровадження модифікованої, порівняно з германською моделлю речового правочину, моделі принципів розділення та абстрактності, яка передбачатиме розмежування речового договору та зобов'язального договору (тобто, договору, що породжує зобов'язання) на підставі договору відчуження речі, а чинність цих договорів не залежатиме один від одного, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті вимог, дотримання яких є необхідним для чинності договору.

Внесення речових прав та матеріальна згода

У німецькому праві спеціальними принципами речових прав на нерухоме майно є принципи внесення речових прав та матеріальної згоди.

Принцип внесення речових прав передбачає, що речовий договір породжує, змінює або припиняє речові права за умови внесення запису до поземельної книги.

Матеріальний принцип згоди означає, що речове право на нерухоме майно переходить до набувача, якщо запис до поземельної книги проведено на підставі речового договору.

Висновки

1. Принципи речового права відображають правову природу речових прав, яка полягає в можливості правового панування (володарювання) над об'єктом речових прав без сприяння третіх осіб, що зумовлює необхідність надання речовим правам абсолютного характеру та виявляється у принципах слідування, індивідуалізації, закритого переліку речових прав, переваги, публічності й інших принципах, які відображають суть конкретного виду речових прав.

2. Необхідно відрізнити принципи речового права від ознак (властивостей) речових прав. Принципи речового права є визначеними законодавцем особливими правовими нормами, що виражають законмірності речових прав. Ознаки (властивості) речових прав дають можливість виявити характеристики цих суб'єктивних цивільних прав. Функціональне призначення принципів речового права полягає у визначенні правового режиму та усуненні правової невизначеності щодо виникнення, переходу, захисту та припинення речових прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Книга 3 ЦК України (2025). Громадське обговорення. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga3.pdf>
2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) Реєстр. № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>
3. Модельні правила речового права / за ред. професора Р. А. Майданика. Тернопіль : Підручники і посібники, 2025. 304 с. С. 29.
4. Principles of European Contract Law – PECL. URL: https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/
5. Майданик Р., Майданик Н., Попова Н. Переосмислення загальної частини речового права в умовах європеїзації та кодифікації. Підприємництво господарство і право. 2021. № 6. (С. 39–54). С. 47.

6. Гавва А. А. Право собственности на недвижимое имущество в гражданском праве Германии. *Правовое государство: теория и практика*. 2025. № 4 (42) . С. 148–151.

*Маковій Віктор Петрович,
кандидат юридичних наук/професор,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ*

ЕКСТРАОРДИНАРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТЕМПОРАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Глобалізація, інтеграція, урбанізація є супутніми явищами сучасного суспільного буття людства. Наведені тенденції створюють передумови до детермінації фізичної моделі броунівського руху у соціумі, де збільшується вірогідність зіткнення інтересів різної етимології, як наслідок, постає питання визначення сутності та прояву різних екзистенціальних явищ природного та антропогенного характеру.

Безумовно, екзистенціальність буття людства в цілому чи окремого етносу, групи людей підвищує в геометричній прогресії ймовірність настання негативних наслідків для суспільства та особи, а отже й створює передумови до збільшення кількісних та якісних ознак ризиковості відповідної діяльності. Тому події екстраординарного характеру природного чи антропогенного походження створюють підґрунтя для розвитку релевантного негативного у соціальній площині явища.

Дослідження чинного законодавства під кутом зору викладених міркувань свідчить про створення публічною адміністрацією компенсаторних механізмів в усуненні наслідків настання негативних обставин різного генезу, які формують певну невизначеність. В умовах введення правового режиму воєнного стану вказані процеси загострюються й потребують релевантної реакції держави, у тому числі в межах трансформації правового поля, що слугує підґрунтям до виникнення та реалізації суспільних відносин.

Темпоральні обмеження цивільних прав за звичайних обставин, не обтяжених певними екстраординарними явищами, відіграють

важливе значення, а в умовах екзистенціальних викликів – потреба їх врахування у змісті механізму правового регулювання суспільних відносин неабияк загострюється. Саме вказане віднайшло відображення у нормотворчій діяльності, наслідком якої було внесення низки змін до цивільного законодавства в частині трансформації темпоральних обмежень різноманітних цивільних прав як в загальних правових інститутах, так і спеціальних нормах.

Зокрема, такі зміни стосувалися права на пред'явлення вимоги до суду про захист цивільного права або інтересу (позовна давність) в межах її загального та спеціального різновидів, права переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності, права зі змісту відносин поруки.

Суперечливими виявилися зміни цивільного законодавства щодо темпоральних величин в межах здійснення права на спадкування згідно постанови від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», де був спотворений зміст додаткового строку на прийняття спадщини й використаний термін «подовження» цього строку [1, с. 95].

Доречно була дотримана в наукових дослідженнях позиція з цього питання Верховного суду України (п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 “Про судову практику у справах про спадкування”) та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13 “Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування”), згідно якої справа за позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини відкривається за умови: 1) відсутності згоди спадкоємців, які прийняли спадщину (ч. 2 ст. 1272 ЦК України), 2) пропуску шестимісячного строку подання заяви про прийняття спадщини при відсутності інших спадкоємців, що прийняли спадщину й могли б дати письмову згоду на подання заяви нотаріусу про прийняття спадщини. Останній варіант є розширенням тлумаченням положень ч. 2 ст. 1272 ЦК України [2, с. 74].

Вказані новели цивільного законодавства в межах темпоральних обмежень змісту цивільних правовідносин стали недосить вдалою реакцією законодавця на введення воєнного стану, що в питомій вазі має аргументуватись на потребі оперативних заходів з вирішення нагальних проблем охорони приватних прав та інтересів за даних

екстраординарних умов. При цьому автором підкреслено несистемний, винятковий та епізодичний характер вказаної нормотворчості. Більше того, наявність у змісті цивільного законодавства на прикладі ЦК України положень про воєнний стан (ст.ст. 46, 263, 312, 353), як надзвичайний юридичний факт, й до введення правового режиму воєнного стану у зв'язку з відкритою збройною агресією свідчить про певну дефектність в частині відсутності системного підходу до законодавчої ініціативи з трансформації цивільно-правових норм через несення змін саме до Прикінцевих та перехідних положень Кодексу.

Підсумком вказаних умовиводів стали пропозиції авторської редакції змін до ЦК України в частині загальних положень про темпоральні обмеження змісту цивільних правовідносин у зв'язку з введенням правового режиму воєнного стану, зокрема до ст. 254, яку запропоновано доповнити положеннями щодо зупинення перебігу строків щодо: невикористання сервітуту як підстави його припинення (ст. 406); невикористання права користування чужою земельною ділянкою для забудови як підстави його припинення (ст. 416); виконання рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання (ст. 597⁶); договору (ст. 631); попередження сторони договору найму про відмову від договору, укладеного на невідзначений строк (ст. 763); оренди житла з викупом (ст. 810¹); ухилення замовника від прийняття виконаної підрядником роботи (ст. 853); щодо вимоги про безоплатне усунення недоліків роботи, виконаної за договором побутового підряду, які можуть становити небезпеку для життя або здоров'я замовника та інших осіб (ст. 872); нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи (ст. 874); розпорядження комітентом своїм майном у випадку відмови комісіонера від договору комісії (ст. 1026); щодо пред'явлення вимог банку про розірвання договору банківського рахунка (ст. 1072); реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності спадкоємця для переходу до нього прав та обов'язків праволодільця за договором комерційної концесії (ст. 1127) [3, с. 275-276].

Викладені новації у правовому регулюванні темпоральних меж здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків, які безпосередньо відображені у законодавстві, так і запропоновані за наслідками наукового пошуку, під час воєнного стану відобразили загальний підхід – на період дії наведених екзистенціальних обставин фактично припиняється перебіг строків, що цілком релевантне

правовому механізму, який сформований ще в змісті ЦК України до введення воєнного стану, пов'язаного з відкритою збройною агресією щодо України. Дійсно, на прикладі положень ст. 263 ЦК України щодо дії на суспільні відносини, у змісті яких проявляється вплив темпоральних меж реалізації їх змісту у формі позовної давності, непереборної сили або ж перебування однієї із сторін таких відносин у тих чи інших військових формуваннях, створених відповідно до закону та переведених на воєнний стан, маємо зупинення позовної давності. Така конструкція є сталою для наведених обставин й була імплементована у цивільне законодавство в цілому при створенні правової конструкції охорони інтересів учасників цивільних правовідносин під час введення карантинних заходів, пов'язаних з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19).

Водночас, наведений підхід в умовах воєнного стану не завжди мав логічне пояснення. Так у проаналізованих положеннях ст. 263 ЦК України щодо позовної давності серед суб'єктів, щодо вимог яких зупинялась позовна давність були визначені лише представники військових формувань. У зв'язку з чим пропонувались також і зміни до статті 263 ЦК України в частині доповнення окремими підставами щодо зупинення перебігу строку позовної давності для осіб, які є позивачами або відповідачами із числа суб'єктів, що проходять службу у невійськових формуваннях та здійснюють відсіч та стримування збройної агресії проти України у період дії воєнного стану, а також щодо зупинення перебігу строку позовної давності у разі введення на території України або в окремих її місцевостях правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Оскільки тривалий період перебування в умовах дії екзистенціальних обставин негативно впливає на розвиток суспільних взаємин та основні засади динаміки цивільного обороту, то законодавцем було трансформовано обмежувальні конструкції реалізації змісту темпоральних меж в тій чи іншій мірі. Як наслідок, з ЦК України було виключено положення щодо зупинення перебігу низки строків на період дії умов воєнного стану, окрім положень щодо застосування мораторію до темпоральних меж здійснення прав та виконання обов'язків в межах договорів кредиту та лізингу, а також особливостей використання відкладальної умови для детермінації часових рамок здійснення права на прийняття спадщини за особливих обставин. Такий підхід з одного боку свідчить про тимчасовий характер попе-

редніх законотворчих заходів на початку збройної агресії, а з іншого не формує однозначну та зрозумілу позицію в цій частині законодавця. При цьому вирішення питання врахування екзистенціальності тих чи інших обставин при визначенні темпоральних меж здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків покладається на правозастосувача, зокрема судову практику.

Підсумовуючи висловлені міркування, необхідно вказати, що при рекодифікації цивільного законодавства варто в загальних положеннях щодо унормування строків та термінів, а також спеціальних інститутів забезпечити універсальний підхід, який би передбачив екзистенціальні обставини реалізації змісту релевантних суспільних відносин з огляду на встановлені темпоральні межі здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маковій В. П., Якимець О. І., Книш З. І. Правове регулювання спадкових відносин під час воєнного стану. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 4 (99). С. 93-107.
2. Маковій В. П. Строки прийняття спадщини в цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 72-75.
3. Маковій В. П. Особливості обмеження приватних прав в умовах воєнного стану. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції: Колективна монографія*. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. 260-277 с.

Матійко Микола Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри цивільного права Національного
університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

При зверненні до функціональних аспектів цивільного права варто також враховувати, що «термін цивільне право вживається в науковій і навчальній літературі, а також у юридичній практиці в декількох значеннях: 1) суб'єктивне право особливого роду; 2) галузь національного права; 3) система законодавства; 4) частина науки про право; навчальна дисципліна»[1,с.25].

Суб'єктивне цивільне право є важливим компонентом правового регулювання. Суб'єктивне право визначається як «міра дозволеної поведінки уповноваженої особи, що забезпечується юридичними обов'язками інших осіб та належить їй для задоволення її інтересів»[2,с.347-353]. Суб'єктивне право є складним явищем, котре має свою структуру, може ділитися на частини, складатися з певних правомочностей, тобто окремих юридичних можливостей, що визначають у сукупності міру дозволеної поведінки особи. Суб'єктивне право певним чином демонструє соціальний стан людини та по суті слугує юридичним способом задоволення приватних та суспільних інтересів у їх взаємозв'язку та єдності. Завдяки суб'єктивним правам формується потенціал активності суб'єктів, створюються передумови розвитку волі суб'єктів. Таким чином суб'єктивне право є важливим чинником правового розвитку. Суб'єктивне право – це базисний елемент структури цивільного права, воно посідає визначальне місце в сучасних правових системах. Суб'єктивним цивільним правом опосередковується диспозитивна сутність правового регулювання, забезпечується воля та ініціатива учасників цивільного обігу.

Сама назва права, що належить конкретній особі, – «суб'єктивне», відмежовує його від права об'єктивного як сукупності правових норм. При цьому вживання терміна «суб'єктивне» не означає існування права у сфері ідеального (суб'єктивне право не менш реально, чим право об'єктивне), але має за свою мету зазначити належність цього права конкретному суб'єкту. Суб'єктивне цивільне право відрізняється від об'єктивного тим, що воно індивідуально, тоді як система цивільно-правових норм є позаособистісне утворення. Суб'єктивне право спирається на право об'єктивне. Саме об'єктивне право визнає за суб'єктом певні юридичні можливості, що становлять зміст його суб'єктивного права, і забезпечує їх своєю охороною. Крім того, об'єктивне право встановлює обмеження тих або інших юридичних можливостей особи для того, щоб гарантувати дотримання прав і інтересів інших осіб і суспільства в цілому. При цьому важливим чинником правового регулювання виступають норми цивільного права. Саме норма права містить загальну (абстрактну) програму (модель) поведінки суб'єктів, розраховану на невизначене коло осіб і невизначене число випадків реалізації. Також важливим фактором виступають правовідносини, в яких втілюється конкретна модель поведінки, програма дій у певній ситуації. Юридичні факти

забезпечують перехід від загальної моделі прав та обов'язків до конкретної. Виникнення суб'єктивного цивільного права пов'язується цивільно-правовою нормою з наявністю або відсутністю передбачених у ній обставин (юридичних фактів). Отже, крім правової норми для виникнення суб'єктивного права потрібна також наявність певного юридичного факту або сукупності фактів (юридичного складу). Разом з тим існування в особи суб'єктивного права неможливо за відсутності в неї правосуб'єктності. Забезпеченість суб'єктивного цивільного права багато в чому залежить від зв'язку права та обов'язку, який йому кореспондується. Таким чином відсутність такого зв'язку позбавляє суб'єктивне цивільне право забезпеченості. Отже з цього приводу в юридичній літературі висловлювалася думка про неможливість реалізації суб'єктивного цивільного права поза правовідносинами. Таким чином будь-які правовідносини виникають «лише за наявності необхідних передумов (умов)»[3,с.436]. Виникнення будь-якого суб'єктивного цивільного права є результатом взаємодії цивільно-правової норми, цивільної правоздатності і юридичного факту. Від чого серед іншого можуть залежати функціональні аспекти суб'єктивного цивільного права. Так, наприклад, саме про наявність цивільно-правової норми, цивільної правоздатності і юридичного факту «інформує суб'єктивне цивільне право»[4,с.73].

Серед факторів суб'єктивного права в юридичній літературі серед іншого розглядаються воля та інтерес. Воля закладає базис не тільки для власних дій носія суб'єктивного права, а й для встановлення зв'язку в правовідносинах, формуючи передумови реалізації інтересу. Інтерес – антропологічний фактор суб'єктивного права, оскільки він починається в природі людини та визначається її основними потребами. Через категорію суб'єктивного права конкуруючі інтереси набувають базис, що нормує, який створює не тільки свободу дій, але й можливості їх здійснення. Від зазначеного також можуть залежати функціональні аспекти суб'єктивного цивільного права. Так, наприклад, «завдяки отриманню інформації щодо суб'єктивних прав одних суб'єктів можна скласти уяву про їхню волю та інтереси, результатом чого може стати вплив на діяльність інших суб'єктів»[4,с.78], який може виявитися в корекції поведінки.

Також сутнісні властивості суб'єктивного цивільного права можуть знаходити свій прояв і в структурних елементах суб'єктивного цивільного права (правомочностях (певних конкретизованих можли-

востях поведінки)). При цьому співвідношення суб'єктивного права з елементами системи юридичних засобів цивільно-правового регулювання багато в чому може визначатися його структурою, яка включає в себе право на власні дії, право вимоги, право на захист. Саме правомочності, що входять у структуру того або іншого суб'єктивного права, визначають можливість конкретних варіантів поведінки в рамках як абсолютних, так і відносних цивільних правовідносин. Тому функції суб'єктивного цивільного права багато в чому залежить від ступеня визначеності та договірної інтерпретації правомочностей основних майнових і особистих немайнових прав.

Суб'єктивне цивільне право серед іншого надає можливість позитивної поведінки уповноваженим суб'єктам, дозволяє вимагати необхідних дій, забезпечує можливість користуватися соціальними благами, дозволяє звертатися до державних органів за захистом. При цьому суб'єктивне цивільне право виступає як ефективний стимулятор поведінки людей, завдяки якому виникає зацікавленість суб'єктів у відповідних діях, використанні можливостей, набуває розвитку активність та ініціатива суб'єктів.

Функціонування суб'єктивного цивільного права проявляється і в тому, що воно є юридичним засобом розподілу соціальних благ та задоволення потреб суб'єктів.

Суб'єктивне цивільне право є одним з юридичних засобів реалізації регулятивної та охоронної функцій об'єктивного права. В цьому аспекті воно забезпечує прояв індивідуальної волі та самостійності суб'єктів у формуванні та реалізації правомірної поведінки учасників правовідносин, механізму охорони інтересів уповноваженого суб'єкта. Регулятивна функція суб'єктивного цивільного права спрямована на вдосконалення, упорядкування суспільних відносин, координацію поведінки суб'єктів. Її зміст включає закріплення правоздатності, дієздатності та правового статусу суб'єктів відносин, закріплення юридичних фактів, встановлення оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних видів суспільних відносин. В юридичній літературі підкреслювалася важливість прояву регулятивної функції суб'єктивного цивільного права по відношенню до зобов'язаних суб'єктів. Поведінка зобов'язаних суб'єктів регулюється не тільки об'єктивним правом, а й суб'єктивним, здійснення якого забезпечується нормами об'єктивного права. Коли регулювання здійснюється за допомогою суб'єктивного права, то право вимоги відпо-

відної поведінки від зобов'язаних осіб належить насамперед управомоченій особі. Таким чином суб'єктивне право виступає юридичним засобом забезпечення відповідної поведінки зобов'язаних осіб, яка потрібна уповноваженого суб'єкту, яка визнається обов'язковою нормами об'єктивного права. Суб'єктивне право здійснює регулятивну функцію серед іншого шляхом забезпечення відповідної поведінки зобов'язаних осіб, що обумовлює для управомоченої особи можливість задоволення її інтересів. Охоронна функція суб'єктивного цивільного права полягає для уповноваженого суб'єкта у попередженні несприятливих наслідків та протидії їм. Зміст охоронної функції суб'єктивного цивільного права виявляється у забезпеченні уповноваженому можливості на свій розсуд використовувати різноманітні превентивні та захисні юридичні засоби.

Суб'єктивне цивільне право має своє соціальне призначення. Воно являє собою специфічний ракурс права. Воно може проявлятися в певній сфері соціальних відносин (наприклад, у сфері економіки, культури). Суб'єктивне цивільне право наділяє його носія владою, яка надає можливість усувати втручання у його користування певними благами з боку інших суб'єктів. Суб'єктивне право відображає сферу інтересів його носія та змушує інших суб'єктів дотримуватися певної дистанції. Цим воно надає своєму носію свободу самовизначення (економічного, культурного та іншого) в суспільстві.

Соціальне призначення цивільного права проявляється серед іншого в забезпеченні переведення юридичних можливостей суб'єкта у сферу соціальної реальності. Воно знаходить прояв у забезпеченні задоволення потреб суб'єктів у використанні соціальних благ (цінностей), наслідком чого має бути всебічний розвиток, підвищення її соціальної активності суб'єктів.

Соціальне призначення суб'єктивного цивільного права проявляється також в забезпеченні поєднання особистих і суспільних інтересів. В цьому аспекті воно являє собою юридичне втілення відносин особистості та суспільства.

Суб'єктивне цивільне право виконує свої функції разом з іншими юридичними засобами, зокрема з юридичними обов'язками, цивільно-правовою відповідальністю, правоздатністю, дієздатністю.

Функції суб'єктивного цивільного права мають статичний та динамічний компоненти. Статичний проявляється в підтриманні стійкості його якісних характеристик, які обумовлені відповідністю його

регулятивних можливостей потребам суспільства, що має підтримуватися державою. Динамічний відображає інтенсивність змін відповідних якісних характеристик, структурних елементів та зв'язків за певний період часу у відповідь на потреби соціальної дійсності.

Отже, суб'єктивне цивільне право виконує цілу низку важливих функцій. При цьому функція суб'єктивного цивільного права може бути визначена як вплив суб'єктивного цивільного права в певному напрямку та соціальне призначення суб'єктивного цивільного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право України: Підручник: у 3 кн.. Кн.1. За ред. Є. О. Харитонова, А. І. Дришлюка. Одеса: Юридична література, 2005. 528с.
2. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Реалізація та захист суб'єктивних прав через призму класифікації правовідносин. *Актуальні проблеми політики*. 2002. Вип. 13-14. С. 347-353.
3. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 436.
4. Матійко М. В. Інформаційна функція суб'єктивного цивільного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 41. С. 71-80, С. 73.

Менджук Марія Василівна

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та
процесу ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»*

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАНСКОРДОННІ РИНКИ ПРАЦІ

Результати аналізу ринків праці та безробіття за період з 1995 по 2000 рік в ЄС показали доволі значну просторову сегментацію ринків праці між країнами-членами вздовж національних кордонів. Прикордонні регіони відіграють вирішальну роль у просторовій динаміці, започаткованій розширенням ЄС, зі вступом 10 нових держав-членів частка прикордонних регіонів у загальній площі ЄС зросла з 22% у ЄС-15 до понад 35% у ЄС-25. Прикордонні регіони зазвичай розглядаються як маргінальні простори, що знаходяться в не вигідному становищі через їх периферійне розташування та розділені ринко-

ві зони, що призводить до обмежених можливостей. Близькість до кордону втрапить свою актуальність як недолік розташування, якщо перешкоди на кордоні зменшуються в процесі економічної інтеграції. Тому нові економічні центри можуть виникнути в середині зони інтеграції, тоді як традиційні виробничі майданчики можуть втратити значення. Загалом, прикордонні регіони в ЄС характеризуються нижчим ступенем інтеграції ринку праці із сусідніми регіонами, ніж не прикордонні райони, через значні перешкоди, які не допускають збалансування сил між ринками праці по обидва боки національних кордонів[1]. У перспективі євроінтеграції України до ЄС, так само прикордонні зони можуть стати більш інвестиційно привабливими та сприяти розвитку громад, розширенню ринку пропозицій робочої сили.

У 2023 році було опубліковано заключний звіт щодо аналізу транскордонного регіонального ринку праці, у якому представлено результати дослідження із червня 2023 року до листопада 2024 року транскордонних регіонів Європейського Союзу. Рекомендації у звіті зосереджені на чотирьох ключових сферах: підтримка створення транскордонного аналізу ринку праці, забезпечення безперервності та довгострокової стійкості ініціатив шляхом підписання офіційних угод та фінансування, покращення доступності та збору даних шляхом узгодження методологій та використання інноваційних джерел та покращення координації політики для сприяння транскордонній зайнятості[2].

Розвиток транскордонної інтеграції ринку праці зумовлений відмінностями на самому ринку праці (наприклад, з точки зору заробітної плати, пропозицій роботи, податкового регулювання, систем соціального страхування, рівня зайнятості та безробіття). Регіони внутрішнього кордону становлять 40% території ЄС та генерують 30% валового внутрішнього продукту (ВВП) ЄС. У прикордонних регіонах проживає приблизно 150 мільйонів людей, що становить 30% від загальної чисельності населення ЄС. У внутрішніх прикордонних регіонах проживає 2 мільйони прикордонних мешканців, з яких 1,3 мільйона є прикордонними працівниками, що становить 0,6% від усіх зайнятих у ЄС. Найбільш привабливою державою для транскордонних працівників є Німеччина (400 000 працівників, що прибули) та Швейцарія (370 000 працівників), за якою йдуть Люксембург (200 000), Австрія (170 000), Нідерланди (100 000), Бельгія (75 000) та Іта-

лія (60 000). Франція є країною з найбільшою кількістю прикордонних працівників, що виїжджають (400 000), за нею йдуть Німеччина (220 000) та Польща (200 000). Іншими країнами зі значною кількістю прикордонних працівників, що виїжджають за кордон, є Румунія (130 000), Словаччина (120 000), Бельгія (100 000), Угорщина (100 000), Італія (90 000) та Чехія (60 000). Загалом, у ЄС спостерігається зростаюча тенденція, а кількість прикордонних працівників зросла за останні десятиліття[2].

На думку європейських дослідників транскордонна праця гарантує кількісне і якісне регулювання між потребами підприємств та наявністю робочої сили, а також кваліфікації у прикордонних громадах. Вказані потреби різняться від регіону до регіону, при цьому не всі транскордонні працівники мають однакові профілі, а транскордонна робота може розширювати межі, зони набору для роботодавців (географічне розширення пропозиції та попиту). Щодо інституційних питань, включаючи організацію навчання чи транскордонну співпрацю профспілок, кордон залишається перешкодою. Для співпраці профспілок кордон також створює бар'єри у поєднанні із інституційними, організаційними та культурними відмінностями у національній профспілковій практиці. У питанні професійної підготовки та системи освіти, відсутність спільної та інтегрованої системи навчання у прикордонних громадах є можливістю для диверсифікацій пропозицій навчання. Проведений аналіз показує, що географічно прикордонне положення є певною перевагою, так як ринок праці поповнюється робочою силою, навичками та компетентностями із сусідніх країн. З методологічної точки зору, міждисциплінарна орієнтація досліджень (соціологічних, політологічних, економічних, географічних та управлінських) сприяє кращому розумінню складності транскордонних ринків праці. Наприклад, необхідним є внесок просторово-часових підходів до розуміння динаміки розвитку ринку праці та методів картографування для фіксації та просторової оцінки цієї динаміки в транскордонному масштабі. З емпіричної точки зору, існує потреба в розробці досліджень для прогнозування майбутнього розвитку транскордонного ринку праці. Технологічні інновації, старіння населення, необхідність інтеграції нових екологічних стандартів – це фактори, які впливатимуть як на пропозицію, так і на попит на транскордонних ринках[3]. З вказаним підходом ми погоджуємося, водночас міждисциплінарна орієнтація досліджень буде більш по-

вна, якщо буде доповнена також правовими аспектами аналізу ринків праці у прикордонних територіях. У прикордонних громадах будуть відмінності у правових засадах регулювання ринків праці, водночас загальні стандарти у багатьох ключових позиціях є спільними, завдяки діяльності Міжнародної організації праці, виданим нею численним рекомендаціям та конвенціям. Проте відмінності будуть щодо процедури відбору персоналу, правових засадах регулювання порядку укладення та видів трудових договорів, відпусток, нормування робочого часу, соціальних гарантій, відповідальності працівників та роботодавців, підставах розірвання трудового договору, а також порядку розгляду трудових спорів.

Для покращення транскордонного ринку праці були створені контактні пункти EURES, а також агентства зайнятості надають консультації роботодавцям та працівникам. Хоча загальну обізнаність про вільне пересування людей та робочої сили можна вважати доброю, знання працівників про їх конкретні права досить обмежені. Наприклад, люди недостатньо обізнані щодо права на соціальне забезпечення, трудові договори, податкове законодавство тощо. Загалом у рамках ЄС запроваджено систему EURES, що є мережевим партнерством задля сприяння вільному пересуванню працівників у межах 28 країн членів-ЄС, а також Швейцарії, Ісландії, Ліхтенштейну та Норвегії. Мережа складається з: Європейського координаційного бюро (ЕКО), Національних координаційних бюро (НКО), партнерів та асоційованих партнерів EURES. Партнерами мережі можуть бути державні та приватні служби зайнятості, профспілки, організації роботодавців та інші відповідні суб'єкти ринку праці. Партнери надають інформаційні та рекрутингові послуги роботодавцям та шукачам роботи, тоді як Європейське та національне координаційні бюро контролюють організацію діяльності на європейському та національному рівнях відповідно. Крім того, EURES відіграє важливу роль у наданні конкретної інформації та сприянні працевлаштуванню на користь роботодавців та прикордонних працівників у європейських транскордонних регіонах. На практиці EURES надає свої послуги через портал та через мережу з близько 1000 консультантів EURES, які щодня контактують з шукачами роботи та роботодавцями по всій Європі[4].

Трохи відмінна ситуація у тих громадах України, які прилегли до кордонів ЄС, зокрема у Закарпатті, що межує із Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. З одного боку більші заробітні плати у

державо-членах ЄС стимулюють працівників виїжджати у пошуках роботи до сусідніх країн, а з іншого боку наявні реальні кордони, перетин яких може займати від двох до 4-5 годин змушує людей переїздити на більш тривалий час, унеможлиблює так звану «прикордонну маятникову трудову міграцію».

ЛІТЕРАТУРА:

1. AnnekatrinNiebuhr, SilviaStiller. Integration and Labour Markets in European Border Regions. 2004. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/19256/1/284.pdf>
2. Cross-Border RegionalLabourMarket Analysis. Final report. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/reports/2024/cross-border-regional-labour-market-analysis_en
3. Isabelle PIGERON-PIROTH. Borders and cross-border labor markets : opportunities and challenges. 2020. URL: <https://cbs.uni-gr.eu/en/resources/knowledge-and-documentation-center/resources-list/borders-and-cross-border-labor-markets>
4. Cross-borderlabourmarket. URL: <https://www.euregiochambers.eu/cross-border-labour-market.html>

*Мошинська Яна Степанівна,
аспірантка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Питання позбавлення батьківських прав належить до найбільш делікатних у сімейному праві, оскільки стосується фундаментальних прав дитини та має виражені соціально-правові наслідки для членів сім'ї. Воєнний стан вносить додаткові фактори, які змінюють як життєві обставини сімей, так і практику правозастосування: евакуація, розлука, поранення, загибель, руйнування житла, обмежений доступ до адміністративних та судових сервісів, зміни у доказовій базі. Тому завдання юриспруденції та соціальної політики – забезпечити баланс між інтересами дитини (пріоритет) та захистом прав батьків при врахуванні об'єктивних обставин воєнного часу [1].

Стаття 164 СК України визначає підстави позбавлення батьківських прав: грубе та систематичне невиконання обов'язків, ухилення від виховання, жорстоке поводження, залежності, експлуатація дитини, вчинення умисного злочину проти дитини тощо. Стаття 166 СК України фіксує правові наслідки, як то втрата особистих немайнових прав, звільнення від обов'язків, припинення статусу законного представника, втрата пільг тощо. [2]

Законодавством також передбачено й судовий порядок розгляду справ із забезпеченням права на оборону та доказування обґрунтованості підстав для такого крайнього заходу [3]. Верховний Суд у своїх оглядах та рішеннях підкреслює, що позбавлення батьківських прав – крайній захід і основою для нього має бути належне, переконливе доведення обставин, передбачених ст. 164 СК України. Одне лише подання клопотання або наявність розлуки не звільняє позивача від обов'язку надавати належні докази.

Воєнний стан чинить суттєвий вплив на фактичні підстави та механізми позбавлення батьківських прав. Виділимо наступні ключові аспекти.

Об'єктивні причини невиконання обов'язків. Воєнні обставини (евакуація, інтернування, поранення, перебування в місцях, не підконтрольних державі територіях) можуть створювати видимі прояви «ухилення» від виконання батьківських обов'язків, які фактично обумовлені форс-мажором [4]. Тому при кваліфікації поведінки батьків суди повинні враховувати форс-мажорні причини та встановлювати причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю батька і шкодою для дитини. Інакше існує ризик невиправданого обмеження батьківських прав осіб, чії дії були викликані об'єктивною загрозою життю й здоров'ю.

Доказова проблематика. Воєнний стан ускладнює збір документальних доказів (медичні довідки, висновки служб опіки й піклування, свідчення). Це вимагає від судів більш гнучкого підходу до оцінки доказів, водночас зберігаючи принцип суворой доказової бази – тобто суд повинен збирати комплекс доказів: матеріали соціальних служб, довідки лікувальних установ, свідчення третіх осіб, висновки психологів тощо. Верховний Суд наголошує: навіть в умовах воєнного стану форма подання позову не звільняє зі збирання доказів.

Пріоритет інтересів дитини. Найкращі інтереси дитини залишаються головним критерієм. Воєнні обставини не змінюють цього

принципу, але змінюють зміст його реалізації: наприклад, необхідність тимчасового влаштування дитини в прийомну сім'ю чи заклад – не обов'язково повинна вести до позбавлення батьківських прав, якщо батьки мають об'єктивну неможливість доглядати, але зберігається потенціал реабілітації батьківського статусу після стабілізації умов.[5]

Питання міжнародного гуманітарного права та захисту дітей. Під час воєнних дій особливо важливо враховувати міжнародні стандарти захисту дитини (Конвенція ООН про права дитини та рекомендації відповідних організацій) у питаннях влаштування, опіки і втручання держави в сімейні права [4]. Належна взаємодія служб у справах дітей, органів опіки та судів повинна забезпечити захист як дитини, так і законних інтересів батьків.

Під час воєнного стану питання територіальної підсудності та доступності суду набувають особливого значення. Судова практика свідчить про необхідність організації дистанційних/спрощених процедур (за наявності технічних можливостей) або тимчасової зміни підсудності, щоб не порушувати право на судовий захист [6]. Водночас таке адаптування не має підміняти повноту розгляду справи та право на захист батьків.

Також суд повинен ініціювати і залучати висновки служб у справах дітей, психологів, медиків; їхні матеріали часто вирішальні при встановленні факту зневажання обов'язків чи жорстокого поводження. У воєнний час такі служби можуть бути перенавантажені, отже важливо встановити процедури пріоритизації і стандарти оформлення висновків для цілей судочинства.

У ході провадження може застосовуватись й тимчасові заходи (тимчасове влаштування дитини, обмеження контактів, визначення місця проживання) до вирішення основного спору. Важливо, щоб тимчасові заходи були пропорційними і переглядалися з урахуванням зміни обставин після завершення воєнних дій. Верховний Суд наголошує на необхідності обґрунтування кожного такого заходу [3].

Отже бачимо, що огляди практики касаційних інстанцій вказують на такі тенденції як: утвердження підходу, що позбавлення батьківських прав, то крайній захід; необхідність належного доведення причин; врахування інтересів усіх сторін, зокрема можливості відновлення батьківських прав у майбутньому. Проте практика також фіксує диспропорції: у частині судів може бути слабка уніфікація підходів до

оцінки обставин воєнного характеру, що призводить до різночитань у прийнятті рішень. Судові огляди та аналітичні матеріали радять розробити методичні рекомендації для суддів щодо оцінки форс-мажору при розгляді справ щодо позбавлення батьківських прав.

Позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану залишається правовим інструментом крайнього характеру; застосування його повинно базуватися на ретельному доведенні обставин, передбачених ст. 164 СК України, з урахуванням форс-мажорних обставин війни.

Воєнний стан ускладнює доказування та може створювати ризик необґрунтованих рішень – це вимагає від судів гнучкості, але не поступок щодо якості доказової перевірки. Судова практика вже містить вказівки про крайність заходу і необхідність доказування, але потрібні додаткові методичні роз'яснення. У зв'язку з цим необхідні інституційні заходи (методичні рекомендації, стандарти для соціальних служб, алгоритми міжвідомчої взаємодії), які б допомогли зберегти баланс між захистом найкращих інтересів дитини та захистом прав батьків у кризових обставинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

3. Вирішення сімейних спорів, що виникли в умовах воєнного стану. Верховний Суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezentatsiia_Olha_Stupak_20_02_2024.pdf?utm_source

4. Війна, розлука і діти: як суди вирішують спори про батьківські права. Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/news/10261-vijna-rozluka-i-diti-yak-sudi-virishuyut-spori-pro-bat-kivs-ki-prava.html?utm_source

5. Дайджест правових позицій Верховного Суду щодо правомірності позбавлення батьківських прав. Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/daidzest-pravovix-pozicij-verhovnogo-sudu-shhodo-pravomirnosti-pozbavlennia-batkivskix-prav?utm_source

6. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів щодо позбавлення / поновлення батьківських

прав, оспоровання батьківства. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2019 рік – липень 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KCS_batkivstvo.pdf?utm_source

Nekit K.

*Doctor of Law, Professor,
Research Fellow and Lecturer of the University
of Mannheim (Germany),
Professor of the Civil Law Department,
National University “Odesa Law Academy”*

EXTENTION OF CONSTITUTIONAL PRINCIPLES AND FUNCTIONS TO DIGITAL ASSETS

The concept of property serves not only as a central institution of private law but also as a constitutional guarantee that mediates the relationship between individual autonomy and collective regulation. Introduction of the concept of digital property raises questions about whether, and how, constitutional understandings of property should evolve to address digital transformations.

Historically, the private law approach prevails in the digital sphere, i.e. most relations between digital actors are regulated by contracts. However, this approach is increasingly showing its inefficiency from the perspective of users' (humans') rights protection. Having no clear mechanisms for the protection of fundamental human rights, digital platforms providing digital services regulate them in their terms pursuing own economic interests [1]. Digital platforms act as private regulators with the ability to grant, restrict, or revoke users' rights, including those related to digital possessions. As Lynner and others observe, digital values are often provided in terms of a license agreement, with users stripped of core rights (e.g. inheritance) unless traditional property law is applied. This corporate control over digital goods risks a new “digital feudalism” [2].

Suzor in his paper on digital constitutionalism adherently reveals, how social media platforms violate core values of the Rule of Law, such as consent, equality and predictability, and procedural fairness. He argues, that although these values have historically been limited to the public

sphere, they still provide “a useful guide to understanding the role that private online platforms play in governing social life” [3].

Such power asymmetry prompts researchers to raise the issue of violations of human rights by private regulations developed and implemented by online intermediaries [1, 4]. Therefore, the need to introduce public-law principles for regulating relations between digital actors and the need for state intervention to ensure fundamental human rights in the digital environment is becoming more and more clear. Regulation of technologies and new relations in the digital environment should be based on fundamental human rights and constitutional principles. A significant step in this direction within the EU was taken by adopting Digital Services Act (2022), which aims to limit the power of digital platforms. However, its scope remains largely centered on content moderation, systemic risk mitigation, and user-rights procedures, making it insufficient for ensuring meaningful protection of users’ digital possessions in their relationships with platforms.

From this perspective, recognition of digital property as a potential institutional mechanism may offer a valuable framework for addressing the dilemmas of “digital force” or “digital feudalism” [2], providing effective protection of users’ rights. Constitutional principles, such as proportionality, due process and equality, can serve as counterbalances to private domination, ensuring users’ digital possessions are not arbitrarily withdrawn. Application of constitutional principles designed to protect property to digital assets could guarantee that individuals may not be arbitrarily deprived of digital values without fair procedure or proportionality review and that any interference in digital possession (e.g., seizure of cryptocurrency) will require justification and possibly compensation.

Therefore, in light of the structural transformations of the digital environment, a rethinking of the constitutional meaning of property is required. The constitutional guarantee of property must now mediate not only between state and citizen, but also between individuals and digital platforms that control access to and use of digital values. Extension of constitutional guarantees to digital property would, *inter alia*, permit the application of the doctrine of indirect horizontal effect [5] to the relations regarding digital values. Thus, constitutional law may shape the normative boundaries of digital property.

Recognition of digital property would mean extension of the constitutional functions of property (such as social function and foundation

for economic activity) to the emerging forms of digital objects. The social function of digital property would mean digital owners also owe duties. Constitutional law balances individual and community interests, and that principle should be applied to digital sphere too (it can be already traced in obligations to prevent hate speech or provide access to data needed for research). With regard to digital wealth, this might translate into social welfare measures like taxing digital transactions for public benefit, or allowing user-friendly inheritance of digital estates so that digital property also “serves the public” by securing families’ livelihoods. Treating digital goods as secure property would also provide a stable foundation for economic activities, which may, inter alia, foster economic innovation and stability in new markets. Digital property rights will encourage individuals to invest in digital ventures, knowing their “digital capital” won’t be arbitrarily taken, and therefore foster digital economy. These constitutional ideals can be mapped onto digital assets to guide law and policy.

SOURCES:

1. Belli, L., & Venturini, J. (2016). Private ordering and the rise of terms of service as cyber-regulation. *International Politics Review*, 5(4), 1–17.
2. Banta, N. (2017). Property interests in digital assets: The rise of digital feudalism. *Cardozo Law Review*, 38, 1099–1152. <https://ssrn.com/abstract=3000026>
3. Suzor, N. (2018). Digital constitutionalism: Using the rule of law to evaluate the legitimacy of governance by platforms. *Social media + Society*, 4(3), 1–11. <https://doi.org/10.1177/2056305118787812>
4. DeNardis, L. (2013). The emerging field of Internet governance. In W. H. Dutton (Ed.), *The Oxford handbook of Internet studies* (pp. 555–575). Oxford University Press.
5. Robin-Olivier, S. (2014). The evolution of direct effect in the EU: stocktaking, problems, projections. *International Journal of Constitutional Law*, 12(1), 165–188. <https://doi.org/10.1093/icon/mou007>

Orzikh Yurii Hennadiiovych

*National University «Odesa Law Academy»
Associate Professor of the Department of Civil
Law, PhD in Law, Associate Professor, Senior
Lecturer at the University of Örebro (Sweden)*

SUCCESSION UNDER SWEDISH LAW AND ITS RELATIONSHIP WITH SUCCESSION UNDER UKRAINIAN LAW: CONFLICTS OF LAWS IN CROSS-BORDER SUCCESSION

Migration processes in recent years have led to a significant increase in the number of cross-border successions involving Ukrainian nationals who reside abroad but retain assets in Ukraine. Iryna Dikovska rightly notes that the growing international mobility of Ukrainians has stimulated the development of cross-border succession and has increased the importance of correctly determining the applicable law to such relations[1]. Although the question of the applicable law is usually the second of the main issues arising in situations with a foreign element, where the rules of private international law come into play. The first question concerns jurisdiction, or the competent court in a broad sense. The second concerns the applicable law. The third and fourth issues relate to the recognition and enforcement of foreign judgments and other official documents, including authentic instruments issued by public authorities, typically notaries, which enjoy evidential and enforceable force[2].

Swedish law represents a modern European model, closely linked to Regulation EU 650/2012 on succession, whereas Ukrainian law retains a dualistic approach to the conflict-of-laws regulation of succession[3], which leads to a splitting of the estate (the principle of scission of succession[4]). A comparison of these systems, supplemented by the analysis of a specific hypothetical scenario, makes it possible to demonstrate the typical conflicts of laws that arise in succession cases involving these two jurisdictions. The Swedish legal system as a whole, and Swedish succession law, accordingly, is regarded by Swedish lawyers as belonging to the civil law tradition[5]. The principal legislative instrument governing succession is the statute traditionally translated into English as the Inheritance Code – Ärvdabalk[6], supplemented by provisions of family law contained in separate acts. A coherent conflict-of-laws framework for succession in Sweden is provided through its participation in Regulation EU 650/2012

on succession, which designates the habitual residence of the deceased as the general connecting factor.

Swedish law proceeds from a broad freedom of testation, but it provides protection for certain categories of heirs where their succession rights are restricted by a will, through a compulsory share mechanism analogous to that under Ukrainian law. The compulsory share corresponds to one half of the estate that accrues to the direct descendants as their lawful portion, pursuant to 7 kap. 1 § Ärvdabalk[6]. This half is divided among all direct descendants in equal shares. For example, if the deceased has one child, that child is entitled to one half of the entire estate; if there are five children, each is entitled to one tenth of the estate[5]. The compulsory share cannot be excluded by a will. The heir must bring into account, against his or her compulsory share, any property received from the estate during the deceased's lifetime as an advancement on inheritance, in accordance with 7 kap. 2 § Ärvdabalk[6]. In parallel, the interests of the surviving spouse are protected. Under the so-called price base amount rule (*prisbasbeloppsregeln*, 3 kap. 2 § Ärvdabalk) the surviving spouse is always entitled to receive from the deceased's estate such a share that, together with the property received on the division of matrimonial property and with his or her separate property, amounts to not less than four price base amounts under the Social Insurance Act[6]. It is significant that direct descendants from previous marriages are entitled to claim their compulsory share without having to await the death of the surviving spouse, whereas joint children will, as a rule, receive their share only upon the death of the surviving spouse, since the latter takes the remaining estate with a right of *usufruct* and without the power to dispose of it by will or other acts of disposition[5].

Under the current Civil Code of Ukraine, persons entitled to a compulsory share inherit one half of the share which would have accrued to them on intestacy. It is important to note that the categories of persons entitled to a compulsory share under Swedish law and under Ukrainian law differ. Pursuant to Article 1241 of the Civil Code of Ukraine, the following are entitled to a compulsory share in the estate: minor children, underage children, adult disabled children of the deceased, the disabled surviving spouse and disabled parents, each of whom is entitled to one half of the share that would have fallen to him or her in the case of intestate succession [7].

For a better illustration, let's look at a specific example. A man, a Ukrainian national with his habitual residence in Sweden, dies in Sweden

in 2025. In 2020 he married a Swedish national in Sweden, and in 2023 he made a will in Sweden, without making any *professioiuris*, by which he bequeathed all his property to this wife, a Swedish citizen. The estate comprises: a residential house and plot of land in Sweden, and a residential house and plot of land in Ukraine. The potential heirs on intestacy include his disabled parents (a mother aged 75 and a father aged 80) and two minor children (aged 10 and 10) from his first marriage, who both reside in Ukraine.

Since the deceased had his habitual residence in Sweden at the time of death, and Sweden applies Regulation (EU) No 650/2012, the general rule is that Swedish succession law applies to the estate as a whole, unless he had made a choice of law in favour of Ukrainian law[8]. Accordingly, from the perspective of Swedish law the situation is as follows: the wife, as heir under the will, receives the estate subject to deduction of the compulsory shares due to the children. The children are direct descendants from the first marriage and are entitled to claim their compulsory shares, which together amount to one half of the estate, divided between them in equal parts, that is one quarter each. Under Swedish law, the parents do not belong to the category of persons entitled to a compulsory share and their position is not protected in the same way as under Ukrainian law.

For the Swedish authorities the succession is treated as a whole: they do not split the estate, since they are required to apply Article 4 of Regulation EU 650/2012[8], which forms part of Swedish domestic law. At the same time, pursuant to Article 12 of Regulation EU 650/2012, a Swedish court may decide not to rule on one or more assets located in the territory of a third State, if it may be expected that its decision in respect of those assets will not be recognised where immovable property is included in the estate. However, it is important to bear in mind that this provision may be invoked only at the request of one of the parties to the proceedings, and not at the court's own initiative or as a matter of obligation[8].

Thus it can be seen that different items of estate property will be governed by different substantive laws: immovable property situated in Sweden will be governed by Swedish law, whereas immovable property situated in Ukraine will be governed by Ukrainian law, in accordance with Article 71 of the Law of Ukraine on Private International Law, which is based on the principle of *lex rei sitae*[3]. In light of this, it is important clearly to determine the legal consequences of such a scission of the estate. Pursuant to Article 71, succession to immovable property

is governed by the law of the State in whose territory that property is located, and succession to property that is subject to State registration in Ukraine is governed by Ukrainian law. Having regard to the wording of Article 71, the following legal question arises: What exact scope of law of the state is meant in the phrase “*is governed by the law of the State in whose territory that property is located*”? Three possible answers may be envisaged. The first one, which is the broadest, would be the application of the entire body of Ukrainian substantive law, which in Ukrainian judicial practice has led courts, on that basis, to declare foreign wills concerning immovable property located in Ukraine invalid[1]. The second option is to apply only the substantive rules on succession, which leads to different treatment of the same heirs in different legal systems. The third option is to apply only the substantive rules of property law. The latter appears to be the most justifiable, since the *lex rei sitae* principle was formulated in order to preserve equal treatment of immovable property that is territorially attached to the State over which its sovereignty and single jurisdiction extend and exercised. A solution to this problem, particularly in the light of the ongoing recodification and European integration, would be to implement a provision analogous to Article 23 of Regulation (EU) No 650/2012, which defines the scope of the applicable foreign law with a specific focus on those aspects of the foreign State’s substantive law that govern succession as such, rather than the entirety of the substantive law of the State in which the immovable property is situated. In this way, immovable property located in Ukraine would be succeeded to in accordance with Swedish substantive rules on succession and Ukrainian substantive rules on property law. This would make it possible to preserve uniform treatment of immovable property situated in a given State, while allowing the substantive rules on succession of a single country to apply irrespective of the State in which particular estate assets are located.

LITERATURE:

1. Dikovska, I. (2018). Laws Applicable to Succession Relations Under Ukrainian Private International Law: Current State and Perspectives. *Harmonius: J. Legal & Soc. Stud. Se. Eur.*, 362.
2. Court of Justice of the European Union. (1999). *Unibank A/S v. Flemming G. Christensen*, Case C-260/97, ECLI:EU:C:1999:312. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 17 June 1999. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0260>.

3. *On Private International Law*. (2005). Official Website of the Parliament of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15?lang=en#Text>
4. Grahl-Madsen, A. (1979). Conflict between the Principle of Unitary Succession and the System of Scission. *The International and Comparative Law Quarterly*, 28(4), 598–643. <http://www.jstor.org/stable/758814>
5. Laible, Cecilia, ‘Sweden’, in Louis Garb, and Richard Norridge (eds), *International Succession*, 5th edn (Oxford, 2022; online edn, Oxford Law Pro, 23 June 2022), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198870463.003.0051>
6. Ärvdabalk (1958:637)<https://lagen.nu/1958:637>
7. *The Civil Code of Ukraine*. (2003). Official Website of the Parliament of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?lang=en#Text>
8. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions, and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession, and on the creation of a European Certificate of Succession, *OJ L* 201, 27 July 2012. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/650/oj/eng>

Оскілко Олексій Олегович,
доктор філософії, доцент кафедри
цивільного права Національного
університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Внаслідок свого регулятивного характеру договірні зобов’язання визначають правомірну поведінку суб’єктів цивільних правовідносин, а також забезпечують її дотримання усіма учасниками цивільних правовідносин, а в разі порушення правил цієї поведінки – створюють можливість для застосування відповідних заходів цивільно-правової відповідальності. Усі договори відрізняються спеціальними ознаками, обумовленими специфікою регулюючої їх галузі.

Зобов’язання є встановлене в межах певної юридичної конструкції (договірною або позадоговірною) правовідносини, засновані на особистого зв’язку між певними учасниками цивільних відносин (сторонами). Основний зв’язок у зобов’язанні посилюється додатковим, що дає потенційну можливість вдатися до примусу правопоруш-

ника для того, щоб він виконав обов'язок відповідно до норм чинного законодавства.

Аналіз правових ситуацій зобов'язального типу показує, що сама ідея зобов'язання породжується у момент, коли на одну із сторін договору покладається забезпечений нормами права обов'язок виконати умови договору та договірні зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання той з учасників договірних відносин, який не виконав договірні зобов'язання несе цивільно-правову відповідальність. Ці два аспекти – обов'язок та відповідальність утворюють структуру зобов'язання як особливої правової ситуації.

Обов'язок як зобов'язання особи – учасника договірних відносин, дотримуватись конкретної поведінки виникає в останньої внаслідок відносного покращення свого становища, спочатку внаслідок отримання з іншого боку певного блага, та виконання визначених договором умов та зобов'язань. У свою чергу, відповідальність є феноменом, що перебуває в можливості одного учасника договірних відносин примусово висувати вимоги, які передбачають можливість примусового виконання визначених зобов'язань другим учасником договірних відносин в інтересах першого у разі відшкодування завданих йому збитків (шкоди). Насамперед, зобов'язання як цивільні правовідносини характеризуються наявністю таких елементів, як: суб'єкти, об'єкти, зміст.

Суб'єктом правовідносин прийнято вважати учасника правових відносин, у якого наявні суб'єктивні права та здатність виконувати юридичні обов'язки, особу, що володіє конкретним правом, і перебуває в правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) цивільних відносин, на яких, у свою чергу, покладено обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи [3].

Для того, щоб стати суб'єктом зобов'язання, вказані учасники повинні володіти правосуб'єктністю. Саме тому у зв'язку із стрімким реформуванням військової сфери, а також введенням у повсякденність військовослужбовців новацій, нагальним питанням постає визначення участі останніх у цивільних правовідносинах.

За загальним розумінням, цивільним правом регулюються майнові і пов'язані з ними немайнові відносини в суспільстві. У вказаних правовідносинах беруть участь військовослужбовці в якості фізичних осіб та військові частини в якості юридичних осіб.

Також, зазначається, що «майнові та немайнові (особисті) відносини, засновуються на вільному волевиявленні учасників – носіїв суб'єктивних цивільних прав, та які між собою рівні юридично» [4].

Так, військовослужбовці під час несення та проходження військової служби, або навчальних зборів, відносяться до повноправних учасників цивільних правовідносин. Звідси, у разі настання негативних наслідків, або завдання військовослужбовцем шкоди, останні будуть нести юридичну відповідальність згідно до положень чинного законодавства.

Необхідно звернути увагу і на практичні проблеми участі військовослужбовців в договірних зобов'язаннях. Так, на практиці дуже складним, з практичної точки зору, є участь військовослужбовців у договірних зобов'язаннях у сфері найму (оренди) житла. Складність та проблемність зазначеного виду зобов'язань полягає в наступному: 1) порядку укладання договору найму (оренди) житла; 2) цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у разі неналежного виконання зобов'язань; 3) врахування суб'єктного складу; 4) проведення розрахунків за вказаним договором тощо.

Слід зазначити, що в окремих випадках для укладання деяких договорів законодавець встановлює спеціальні вимоги до сторін (спеціальна правоздатність, наявність ліцензії тощо). Відповідно до статті 1054 ЦК України: «кредитором може бути тільки банк або інша фінансова установа» [6]; стаття 984 ЦК України встановлює, що: «страховиком є юридична особа, яка спеціально створена для здійснення страхової діяльності та одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності»[7]; договори на біржі можуть укладати тільки члени біржі або брокери (наприклад, стаття 15 Закону України «Про товарну біржу» тощо).

Відповідно до положень статті 92 ЦК України: «військова частина, яка є юридичною особою, набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону» [6].

Як зазначається в науковій літературі: «цивільну правоздатність, разом з юридичними особами, тобто військовими частинами, має також кожен військовослужбовець як фізична особа і громадянин України, при цьому вона виникає з моменту його народження і полягає у праві мати в особистій власності майно, заповідати його, одержувати авторські права тощо; разом з тим, правоздатність фізичної особи

(військовослужбовця) припиняється зі смертю людини, при цьому законодавство України не робить у цьому відношенні для військовослужбовців ніяких винятків» [2, С. 105-113].

Згідно до положень частини 1 статті 510 ЦК України: «сторонами у зобов'язаннях виступають кредитор та боржник, при цьому, кредитор виступає активною стороною у зобов'язаннях, так-як він має право вимагати від контрагента – боржника виконання його обов'язку; в свою чергу, боржник виступає у якості пасивного учасника зобов'язальних правовідносин, тобто останній зобов'язаний здійснювати на користь контрагента – кредитора, певні дії»[7].

У науковій літературі відмічається, що: «термін «особа» загальному розумінні має універсальний характер, так-як направлений на визначення певного кола учасників цивільних правовідносин (речових, зобов'язальних тощо)». Також визначається, що «у цивільних правовідносинах учасником виступає особа (за формою фізична або юридична), що наділяється цивільною правосуб'єктністю» [9]. Разом з тим, «особи (фізичні або юридичні) наділяються правовим статусом, який включає суб'єктивні права, юридичні обов'язки, а також гарантії їх дотримання» [1, С. 79-86].

Договірні зобов'язання, як різновид відносних правовідносин, встановлюють правовий зв'язок лише між сторонами зобов'язання. Що ж стосується третьої особи, то зобов'язання не можуть створювати для неї обов'язків, оскільки воно може породжувати для такої особи тільки право щодо боржника та (або) кредитора, і то лише у випадках, встановлених виключно договором [5, С. 52-55].

Таким чином, договірні зобов'язання військовослужбовців передбачають здійснення останніми активних дій, спрямованих на виконання покладених на них обов'язків. Таким чином, договірні зобов'язання військовослужбовців можна визначити як зобов'язання з позитивним змістом [8].

Договірні зобов'язання визначають права та обов'язки кожної із сторін укладених договорів. Розуміння загальної характеристики договірних зобов'язань є важливим для фізичних і юридичних осіб, у тому числі й військовослужбовців, які укладають договори. Незалежно від типу договору, загальна характеристика договірних зобов'язань надає основні принципи, які допомагають забезпечити їх ефективність та виконання.

У процесі укладання договору сторони домовляються про свої права та обов'язки, встановлюють умови, терміни, ціну та інші деталі, які регулюють відносини між ними.

Якщо виникають спори щодо виконання договірних зобов'язань, сторони можуть використовувати різні механізми для їх вирішення. Це можуть бути переговори, медіація або судове вирішення спорів. Зазначені механізми допомагають знайти компроміс та забезпечити роз'яснення чи відшкодування, у разі необхідності, порушених зобов'язань.

Узагальнюючи, загальна характеристика договірних зобов'язань дає загальне розуміння їх сутності та важливості. Вони визначають права та обов'язки сторін, у тому числі військовослужбовців, а також умови та механізми виконання військовослужбовцями договору, а також способи вирішення спорів. Розуміння цих характеристик є необхідним для успішного укладання, виконання та захисту зобов'язань у договірних відносинах за участі військовослужбовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анікіна Г. В., Якимчук С. О. Умови виникнення деліктного зобов'язання у праві зарубіжних країн та України. *Економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 79-86.
2. Бескоровайний С. Я. Участь військових частин і військовослужбовців у цивільних правовідносинах. *Юридична наука*. 2013. №12. С. 105-113.
3. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. О. : Фенікс, 2013. 642 с.
4. Левицький М. О. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав військовослужбовців : дис. ... д-ра філософії : 081. Хмельницький, 2021. 259 с.
5. Луць В. В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку. *Юридичний вісник*. 2009. № 2. С. 52-55.
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р. : наук.-практ. коментар. За заг. ред. Харитоновна Є. О., Калітенко О. М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.
8. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. К. : Юрінком-Інтер, 2017. 976 с.
9. Цивільне право України. Частина 2 : навч.-метод. посібник. 2-ге вид. / за ред. О. І. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2023. 206 с.

Павлова Вікторія Георгіївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»

ПОДВІЙНА ПРИРОДА ВЕНДИНГОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Систематизація договірної права надає можливість застосовувати норми цивільного права якісно, з мінімізацією ризиків для контрагентів різноманітних договірних конструкцій, оскільки визначає їх чітке місце та правову регламентацію. Класична модель системи договірної права класифікує договори за видами, типами, протиставляючи їх за правовою природою на протилежні моделі. Наприклад, консенсуальні та реальні, оплатні та безоплатні, строкові та безстрокові, поіменовані та непоіменовані договори. Поіменованим договором можна вважати угоду між кредитором та боржником, дефініція якої закріплена на законодавчому рівні, з вказівкою на предмет та інші істотні умови. Непоіменованим договором є угода, закріплення якої відсутнє в законодавстві, при цьому сторони, керуючись основоположним принципом цивільного права – свободою договору, спираються на існуючі законодавчі вимоги, не порушуючи їх. Частина 1 ст. 6 Цивільного кодексу України легалізує укладення сторонами нової договірної конструкції, яка задовольняє їх права та інтереси, здійснюється на засадах аналогії права та аналогії закону. Поява новітніх договірних конструкцій пояснюється швидким розвитком науково-технічного прогресу, ІТ-сфери та оцифрування.

Як було зазначено вище, система договірної права розподіляє договірні конструкції на різні типи. За даним критерієм договори класифікуються на: договори про передачу майна у власність контрагенту, договори про передачу майна у тимчасове користування, договори про надання послуг, де предметом виступає конкретний результат, договори про надання послуг, в яких предметом вважається безпосередньо процес надання послуги, договори про спільну діяльність тощо. В рамках даного дослідження, представляє інтерес договори про передачу майна у власність на оплатній та безоплатній основі, як договірний тип цивільно-правового договору до якого належать дві групи. До першої відносяться: класичний договір купівлі-продажу, роздрібна купівля-продаж, договір поставки, договір міні,

договір контрактації сільськогосподарської продукції тощо; до другої – договір ренти, договір довічного утримання (догляду) та договір дарування. Слід зазначити, що в даному переліку є договори, які розподіляються на специфічні види. Наприклад, різновидом договору дарування є пожертва (ст. 729 ЦК України), договір дарування з умовою, договір дарування з відкладальною обставиною (ст. 723 ЦК України) [1]. В свою чергу, видами договору роздрібної купівлі-продажу відповідно до чинного законодавства є: 1) договір роздрібної купівлі-продажу з умовою про отримання товару покупцем в обумовлений строк, який зазначається в договорі. В рамках встановленого періоду, продавець не має права продажу товару іншому контрагенту (ст. 701 ЦК України); 2) договір роздрібної купівлі-продажу за зразками (ст. 702 ЦК України); 3) договір роздрібної купівлі-продажу з використанням торгових автоматів (ст. 703 ЦК України); 4) договір роздрібної купівлі-продажу з умовою про доставку товару продавцем (ст. 704 ЦК України); договір найму-продажу (ст. 705 ЦК України). Договором роздрібної купівлі-продажу з використанням торгових автоматів є вендинговий договір, який, в свою чергу, є складовою більш широкого процесу, а саме вендингових правовідносин.

Вендинг – це автоматизована купівля-продаж товарів з використанням торгових автоматів. Феномен вендингу з’явився та швидко набув широкого використання, оскільки це простий та зручний спосіб придбання речей без особистої участі продавця – вендора, що забезпечується мобільністю, автономією та попитом на різноманітні товари та послуги. Іншими словами, це сучасна форма автоматизованої торгівлі, яка здійснюється шляхом конклюдентних дій без контакту з продавцем. Вендингові правовідносини з’явилися тисячі років тому, коли в старовинних храмах за допомогою відповідних пристроїв можна було придбати святу воду, опускаючи монети у спеціальну ємкість. Сучасним вендинговим автоматизованим апаратам передували механічні апарати, які називалися вендорами. Сьогодні дивує споживачів різноманіттям товарів та послуг, які можна придбати використовуючи вендингові апарати, які майже захопили сферу роздрібної торгівлі. За статистичними даними найбільша кількість вендингових апаратів зафіксована у США, Японія вражає кількістю видів товарів та послуг, які надаються вендинговими апаратами [2]. Навіть, гуляючи вулицями Токіо та потрапивши під дощ, в одну мить можна придбати парасольку, яка пропонується вендинговим апаратом.

Юридичною характеристикою вендингового договору, як різновиду договору роздрібної купівлі-продажу є те, що він вважається публічним договором, а також договором приєднання, який укладається шляхом конклюдентних дій. Українське законодавство, незважаючи на популяризацію вендингових правовідносин, не закріплює нормативного визначення та правил розміщення, обслуговування, закупівлі товарів, а також самих вендингових апаратів. Крім того, відсутні норми щодо позадоговірної відповідальності між виробником та третьою особою. Цивільний кодекс України не надає законодавчого визначення вендингу, при цьому, захищає споживача як слабку сторону договору шляхом обов'язкового розміщення на апараті інформації про продавця, його місцезнаходження та режим роботи. Крім того, обов'язковим є розміщення на автоматі інструкції по його використанню. Формою укладення даного виду договору роздрібної торгівлі законодавець визначає конклюдентні дії. Основним правом покупця за умови оплати товару є вимога про негайне надання йому товару або повернення коштів, в разі неотримання продукції. Враховуючи, що покупцем товарів виступає споживач, за допомогою слід звертатися до Закону України «Про захист прав споживачів».

Слід зазначити, що розглядати вендингові правовідносини в межах договору роздрібної купівлі-продажу з використанням торгових автоматів (ст. 703 ЦК України) неможливо, оскільки вони охоплюють договірні правовідносини між власником вендингового апарату на особу, що реалізує продукцію; виробником та покупцем вендингових апаратів; особою, що реалізує продукцію та юридичною особою, на території якої розміщені автомати; особою, що реалізує продукцію та споживачем; власником апарату та особою, що спричинила шкоду апарату чи якої спричинено шкоди апаратом тощо. Враховуючи вищевикладене, є нагальна потреба в розробці єдиного нормативного акту, регламентуючого правила здійснення вендингової торгівлі для встановлення суб'єкта відповідальності перед кінцевим учасником – споживачем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Микитенко Л. Вендинг: питання теорії і практики. *Господарське право і процес*. 2019. № 6. С.89-93.

*Петров Володимир Володимирович,
аспірант кафедри господарського права і
процесу Національний університет «Одеська
юридична академія»*

ЩОДО РОЛІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ СТИМУЛЮЮЧОЇ ФУНКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Стимулююча функція господарського права тісно пов'язана та впливає на засади господарсько-правової відповідальності, адже саме ефективне застосування санкцій за порушення правил здійснення господарської діяльності дозволяє забезпечити єдиний, цілісний механізм правового регулювання, де один елемент обумовлює та посилює дію іншого. Разом із тим, заходи відповідальності не можуть перетворюватися лише на спосіб покарання, коли несправедливі та надмірні санкції призводять до тінізації господарських операцій. Заходи відповідальності мають стимулювати до законослухняної поведінки без зайвого репресуючого ефекту. У цьому контексті важливо встановити природу господарсько-правової відповідальності та стимулюючої функції господарського права.

У юридичній літературі, зокрема, у працях О. Зайчука та Н. Оніщенко, присвячених загальній теорії держави і права, обґрунтовано, що юридична відповідальність виконує не лише охоронну чи каральну функцію, а й побічно бере участь у реалізації всіх інших функцій права, зокрема: регулятивної, тобто загроза відповідальності стимулює суб'єктів права до правомірної поведінки, забезпечуючи нормальне функціонування суспільних відносин та виховної, тобто відповідальність формує правосвідомість громадян, демонструючи неминучість покарання за протиправні дії [1, с. 118]. Тому встановлення ролі господарсько-правової відповідальності у реалізації економіко-стимулюючої функції господарського права має принципову теоретичну потребу.

Наявність у юридичної відповідальності стимулюючої функції визнається не всіма науковцями. Наприклад, О. О. Гавриленко у своїх роботах він наголошував, що юридична відповідальність за своєю суттю є негативною реакцією держави на правопорушення, а її головна мета – каральна та відновлювальна. Стимулювання ж, на його думку, не може бути функцією відповідальності, оскільки відпові-

дальність не заохочує, а загрожує санкцією. Будь-який стимулюючий ефект (наприклад, не вчиняти правопорушення) є лише непрямым наслідком її охоронної та виховної функцій [2, с. 9].

Більш привабливою видається думка про те, що стимулююча функція юридичної відповідальності є складовою її регулятивної функції. Зокрема, О. В. Скрипнюк у своїх працях обґрунтовував, що юридична відповідальність виконує не лише охоронну, а й регулятивну роль. Її стимулюючий ефект – заохочення до правомірної поведінки через загрозу санкції – є не окремою функцією, а методом забезпечення правопорядку, який є суттю регулятивної функції [3, с. 396]. Тобто, загроза відповідальності регулює суспільні відносини, спрямовуючи їх у правомірне русло, що робить стимулювання невід’ємною частиною регуляції. Не дивлячись на позитив такого твердження, воно недостатньо послідовне, адже по-перше, входить у суперечність із власною позицією автора щодо критеріїв диференціації функцій юридичної відповідальності, а по-друге (і найголовніше), не дозволяє розглянути стимулюючу функцію юридичної відповідальності у всій повноті, з притаманними їй специфічними завданнями, механізмом реалізації тощо.

Більшість вчених, які визнають самостійність стимулюючої функції юридичної відповідальності, насамперед цивільної та господарсько-правової, переважно розуміють під нею спонукання боржника до припинення правопорушення та реального виконання зобов’язання через застосування (або загрозу застосування) до нього штрафних санкцій. Так, наприклад, В. С. Щербина зазначає: «Господарсько-правова відповідальність, яка полягає у застосуванні до правопорушника економічних (майнових) санкцій, передбачає спонукання (негативне стимулювання) його і до припинення правопорушення, і до реального виконання зобов’язання. Стимулювання це є негативним у тому розумінні, що особа, яка вчинила господарське правопорушення, несе певні майнові витрати внаслідок застосування до неї економічних санкцій» [4, с. 161]. Подібної позиції дотримується і Б. М. Грек, на думку якого «стимулююча функція полягає у застосуванні до правопорушника адміністративних чи майнових санкцій, передбачає спонукання (негативне стимулювання) його до припинення протиправних дій чи бездіяльності та до реального виконання зобов’язань» [5, с.41] Аналогічне тлумачення змісту стимулюючої функції господарсько-правової відповідальності наводить і А. Я. Пилипенко [6, с. 137].

Виділяючи «попереджувально-стимулюючу» функцію господарсько-правової відповідальності, Г. В. Пронська справедливо вказала, що «господарсько-правова відповідальність має певний елемент кари, що проявляється у настанні певних ускладнень. Але такого негативного впливу можна уникнути шляхом правомірної поведінки. Застосування господарсько-правових санкцій спонукає суб'єктів до правомірної поведінки, створюючи стимули максимальної активності господарюючого суб'єкта при виконанні його обов'язків [7, с. 652]. Однак, і таке розуміння стимулюючої функції господарсько-правової відповідальності не повною мірою відповідає сутності господарсько-правового стимулювання. Останнє, як видається, полягає у створенні позитивної мотивації господарюючих суб'єктів до правомірної поведінки. Тому спонукання зобов'язаної сторони шляхом загрози застосування заходів примусу (тим більше, їх безпосереднє застосування) навряд чи можна розглядати як прояв стимулювання.

Наведені аргументи дають підстави стверджувати, що за своїм змістом стимулююча функція господарсько-правової відповідальності є системою заходів і механізмів, які заохочують суб'єктів господарювання до правомірної поведінки, утримуючи їх від вчинення правопорушень, адже саме вона діє не як покарання за вже вчинене порушення, а як попереджувальна інформація запобіжний інструмент, що мотивує дотримуватися встановлених правил. Адже, вона впливає на учасників господарських відносин спонукаючи до належного виконання ними своїх договірних та публічних обов'язків, а також досягнення інших цілей державного регулювання господарської діяльності, як, наприклад, однаковість правозастосування, розвиток конкуренції, цінова стабільність тощо.

Проблемою є визначення змісту стимулюючої функції господарсько-правової відповідальності в умовах воєнного стану, адже саме в цей період заходи впливу на бажану поведінку суб'єктів господарювання вона набувають особливого значення, оскільки зміст і спрямованість такої поведінки прямо відображається на обороноздатності держави та функціонуванні економіки в кризовий період. В цей період відповідальність перестає бути лише інструментом запобігання звичайним правопорушенням, а стає важливим чинником забезпечення економічної стійкості та національної безпеки. Змінилися первісні об'єкти стимулювання, наприклад, спрощені процедури закупівель, тобто на період воєнного стану дія Закону України «Про

публічні закупівлі» щодо оборонних замовлень частково обмежена, що дозволяє укладати прямі договори без проведення тендерних процедур, що значно скорочує час отримання необхідної продукції, тобто на перший план вийшло саме виконання державних оборонних замовлень. Доречним є визначення в Законі України «Про публічні закупівлі» механізм часткового розкриття інформації про укладені оборонні контракти, але лише після їхнього повного виконання і за умови, що це не шкодить національній безпеці, що допоможе підвищити довіру суспільства та боротися з корупцією. Також, в Законі України «Про інвестиційну діяльність» визначити правову можливість укладання багаторічних контрактів на виробництво озброєнь та військової техніки, що забезпечить виробникам прогнозованість та дозволить залучати інвестиції в модернізацію та передбачити державні гарантії для приватних інвестицій в оборонний сектор, щоб мінімізувати їхні ризики в умовах війни та нестабільності, що стимулюватиме залучення капіталу в українську оборонну промисловість. І саме стимулююча функція відповідальності заохочує підприємців швидко та якісно виконувати військові замовлення, а загроза штрафів за невиконання термінів або постачання неякісної продукції є потужним стимулом; релокація бізнесу, тобто законодавство встановило відповідальність за порушення умов, що надаються при релокації підприємств, що стимулює їх виконувати вимоги щодо збереження робочих місць та інвестицій та дотримання цінового регулювання, адже в умовах дефіциту та інфляції, держава ввела обмеження на ціни для певних товарів, тобто відповідальність за спекуляцію стимулює ринок дотримуватися встановлених правил.

Таким чином, стимулююча функція відповідальності в умовах війни перетворилася на інструмент оперативного впливу, що забезпечує стабільність та дисципліну в економіці, а її зміст тісно пов'язаний із досягненням цілей оборони та виживання держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави і права. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Підручник. Київ. Юрінком Інтер. 2006. 317 с.
2. Гавриленко О. О. Проблемні питання деліктної відповідальності. Одеса, 2018. 28 с.
3. Скрипнюк О. В. Рецензія на Концепцію удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством

та особою в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 396-397.

4. Щербина В. С. Господарське право України: [навч. посіб.]. К. Атака. 1999. 336 с.

5. Грек Б. М. Господарсько-правова відповідальність учасників господарських відносин: загально-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. № 2. С. 36-50.

6. Пилипенко А. Я. Вибране. К.: Освіта України, 2013. 504 с.

7. Пронська Г. В. Вибране. К.: Освіта України, 2013. 696 с.

Резніченко Семен Васильович,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Одеського університету
внутрішніх справ*

Поліщук Вероніка Романівна,

*студентка 3 курсу інституту права та
безпеки Одеського університету внутрішніх
справ*

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ДІТЕЙ

Необхідність вивчення особистих немайнових прав дітей зумовлена необхідністю забезпечення їх гідності, безпеки та розвитку в сучасному суспільстві. Враховуючи зростаючі загрози, такі як булінг, кіберзлочинність, порушення приватності та неналежне ставлення, захист прав дитини набуває особливого значення. Законодавство США та міжнародні норми, зокрема Конвенція ООН про права дитини, спрямовані на гарантування рівних можливостей, охорону здоров'я, освіту та свободу самовираження для кожної дитини. Формування правової культури та підвищення обізнаності суспільства щодо цих прав є ключовими аспектами їх реалізації.

Особисті немайнові права дитини є невід'ємною частиною цивільних правовідносин та належать до природних прав. Вони пов'язані з немайновими благами, не мають економічного змісту, індивідуалізують особу дитини та не підлягають передачі чи відчуженню. Ці права гарантуються всім дітям у рівному обсязі, охороняються батьками та регулюються положеннями Цивільного та Сімейного кодексів України [4, с. 99].

Народження дитини, як юридичний факт, є початком виникнення особистих немайнових прав, що належать кожній людині від народження. Цей факт не лише перетворює подружжя на батька та матір, а й започатковує комплекс сімейних правовідносин, де дитина стає носієм природних прав і свобод[5, с. 14].

Стаття 291 Цивільного кодексу України визначає право дитини на сім'ю як одне з найважливіших природних прав. Це право гарантує кожній фізичній особі, незалежно від віку та стану здоров'я, можливість мати сім'ю, а також захищає від примусового розлучення з нею, за винятком випадків, передбачених законом. Крім того, стаття закріплює право дитини на підтримку зв'язків з членами сім'ї та родичами, незалежно від місця її перебування, та забороняє втручання в сімейне життя, окрім випадків, передбачених Конституцією України.[1]

Юркевич Ю. М., Дутко А. О, зазначають, що дитина, через свою фізичну та психологічну вразливість, не може існувати та розвиватися самотійно. Її становлення відбувається в сім'ї, тому кожна дитина має право на сім'ю, зміст якого залежить від обставин її життя[6, с. 318].

Згідно з законодавством України, зокрема статтями 150-152 Сімейного кодексу України та статтею 12 Закону України «Про охорону дитинства», батьки мають не лише право, а й обов'язок виховувати та розвивати дитину. Це включає піклування про її здоров'я, фізичний стан. Батьки зобов'язані забезпечити духовний і моральний розвиток дитини, її навчання, створення умов для розкриття природних здібностей, а також виховувати її в атмосфері поваги до гідності та підготовки до самотійного життя. Таким чином, їхнє право на виховання дітей є водночас обов'язком, який відповідає праву дитини на батьківське піклування та належне виховання [2,3].

Згідно зі статтею 153 Сімейного кодексу України, мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою. Це право є фундаментальним для забезпечення міцних сімейних зв'язків. Однак, існують випадки, коли це право може бути обмежене законом, наприклад, коли спілкування може завдати шкоди дитині. Стаття 171 Сімейного кодексу України закріплює право дитини бути вислуханою у питаннях, що стосуються її особисто та її сім'ї. Думка дитини відіграє важливу роль у вирішенні питань, пов'язаних із її вихованням, місцем проживання, позбавленням чи поновленням батьківських прав, а також управлінням її майном. Однак суд може

ухвалити рішення, що не співпадає з бажанням дитини, якщо це необхідно для забезпечення її найкращих інтересів [2].

Окрім зазначеного, кожна дитина має право на захист своїх інтересів та прав, відповідно інтереси дитини до повноліття захищають батьки або органи опіки, які мають право на відібрання дитини, позбавлення батьківських прав та визначення її долі. З 14 років дитина може самостійно звертатися до суду за захистом своїх прав [6, с. 324].

Відповідно до вищезазначеного розуміємо, що особисті немайнові права дитини включають право на сім'ю, спілкування з батьками та родичами, повагу до приватного життя та врахування її думки у вирішенні важливих питань. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні належного фізичного, психоемоційного та морального розвитку дитини. При цьому особливий акцент робиться на відповідальності батьків за виховання та створення сприятливих умов для життя дитини, що відображено у Сімейному та Цивільному кодексах України.

Особисті немайнові права дітей є ключовим аспектом забезпечення їхнього повноцінного розвитку та захисту в сучасному світі. Ці права, що виникають з моменту народження, не мають економічного змісту, але є надзвичайно важливими для формування особистості дитини. Вони включають право на сім'ю, виховання, спілкування з батьками та захист від будь-яких форм насильства чи дискримінації.

Таким чином, забезпечення реалізації особистих немайнових прав дітей вимагає не лише належної правової бази, а й активного сприяння з боку держави, батьків та суспільства. Формування правової культури, підвищення обізнаності батьків, педагогів та інших фахівців, які працюють з дітьми, є важливим кроком у цьому напрямку. Крім того, необхідно забезпечити ефективні механізми захисту прав дитини, включаючи можливість звернення до суду та органів опіки, всі ці механізми є необхідними умовами для створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку кожної дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України. 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Сімейний кодекс України. 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Закон України «Про охорону дитинства». 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

4. Батлук М. В., Козлова П. Г. До питання про інститут особистих немайнових прав дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 98-100.

5. Комісаренко В. Д. Поняття особистих немайнових прав батьків та дітей у законодавстві та правовій доктрині України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. №42. С.13-17.

6. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. Посібник. За ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.

*Ромась Денис Сергійович,
доктор філософії з права, доцент кафедри
приватного права
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова*

ЦИФРОВІ ФОРМИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ, СМАРТ-КОНТРАКТИ ТА ГІГ-КОНТРАКТИ

В умовах сучасного розвитку суспільства, особливу роль посідає застосування цифрових механізмів розрахунку в договірних зобов'язаннях. Зокрема це прослідковується в нових елементах, таких як електронні правочини, електронні договори, смарт-контракти, гіг-контракти. Цивільним кодексом України визначено правочин як дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202) [1]. Законодавець прямо визначає, що правочин може вчинятись усно або в письмовій (електронній) формі [1]. Так, Закон України «Про електронну комерцію» визначає електронний правочин як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснену з використанням інформаційно-комунікаційних систем (ст. 3) [2], а за Законом України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» інформаційно-комунікаційна система являє собою сукупність інформаційних та електронних комунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле [3]. Отже, електронний правочин вчиняється у цифровому середовищі шляхом передання та фіксації волевиявлення особи за

допомогою інформаційно-комунікаційних систем, тобто технічних та програмних засобів, що забезпечують створення, обробку, передавання, зберігання і обмін інформацією як єдиного цілого. Наприклад, електронні правочини зручні як для продавця (більш ефективне використання ресурсів, оскільки не потрібним є фактичне розміщення в конкретній місцевості; наявність більших ринків збуту, оскільки можливим є використання поштового та інших способів збуту продукції; конкуренцію між виробниками, так як електронна комерція дозволяє швидко реагувати на запити продавця), так і для покупця (економія часу, адже можливість замовлення товарів через інформаційні та телекомунікаційні мережі можливе в будь-який час доби; використання зручних способів оплати) [4, с. 86]. Електронні правочини безперечно становлять інститут із значним потенціалом, який потребує постійного оновлення та розвитку. Забезпечення такого розвитку має здійснюватися не лише державою, але й усіма учасниками цивільного обороту, адже удосконалення законодавства неможливе без виявлення та аналізу проблем, з якими стикаються громадяни та бізнес у процесі реалізації електронних правочинів на практиці [5, с. 130].

У такому контексті електронні правочини трансформуються в подальшому в електронні договори, смарт-контракти та гіг-контракти. За своєю правовою суттю смарт-контракт є цифровою формою цивільно-правового договору, умови якого виражені у вигляді програмного коду. Як і цивільно-правовий договір, смарт-контракт має такі елементи, як сторони договору, предмет договору та істотні умови договору [6, с. 15]. Водночас на рівні закону варто передбачити можливість укладення у формі смарт-контрактів тих договорів, що потребують нотаріального посвідчення, але лише за умови дотримання певних вимог: платформа, на якій створюється смарт-контракт, повинна бути інтегрована з реєстрами, необхідними для перевірки законності правочину; належна дієздатність сторони має підтверджуватися через доступ до її облікового запису; а для встановлення вільного волевиявлення сторін та усвідомлення ними змісту й наслідків договору повинні застосовуватися технології штучного інтелекту, зокрема відеочат-боти [7, с. 152]. Слід погодитись з думкою, що смарт-контракт можна розглядати як форму цивільно-правового договору, закріплену у вигляді програмного коду, який автоматично реалізується в розподіленій мережі. Його

ключові переваги полягають у можливості значно прискорити вчинення правочинів, скоротити витрати та забезпечити сторонам обов'язкове виконання договірних умов незалежно від їх волевиявлення чи впливу третіх осіб [6, с. 19]. Смарт-контракт – це договір, реалізований у вигляді комп'ютерної програми, що включає всі його умови й автоматично виконується, а результати такого виконання фіксуються в електронному реєстрі [8, с. 42]. Отже, смарт-контракт виконується автоматично, без додаткових дій сторін, а результат завжди детермінований кодом.

Електронний договір це звичайний цивільно-правовий договір, укладений у електронній формі (ст.ст. 205, 207 ЦК України; Закон України «Про електронну комерцію») [1, 2]. Смарт-контракт це у свою чергу це комп'ютерний код, розміщений у блокчейні, який автоматично виконує визначені сторонами умови, і формально не є окремим видом договору. На противагу цьому гіг-контракт є окремий, спеціальний вид цивільно-правового договору, визначений Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». Гіг-контракт використовується між гіг-спеціалістом і резидентом «Дія.Сіті» та має риси і договору про надання послуг, і трудового договору, але юридично залишається цивільно-правовим договором особливого типу. Наприклад, гіг-контракт передбачає права працівників на соціальні гарантії, такі як відпустка, лікарняний, декрет тощо, але на відміну від трудового, гіг-контракт не передбачає такого поняття як мінімальна заробітна плата та не зобов'язує роботодавця виплачувати аванс [9, с. 266].

У підсумку, слід зазначити, що електронні правочини та електронні договори становлять сучасну форму реалізації приватно-правових відносин. Смарт-контракти, своєю чергою, демонструють інший рівень цифровізації, адже вони не лише фіксують волю сторін, а й забезпечують автоматичне виконання зобов'язань за допомогою алгоритмів. Гіг-контракти виступають окремим, спеціальним різновидом договорів у сфері цифрової економіки, спрямованим на гнучку організацію праці й послуг у рамках режиму «Дія.Сіті». Попри різну правову природу та функціональне призначення, усі ці форми демонструють поступову трансформацію інституту договірних зобов'язань під впливом цифрових технологій та необхідність подальшого розвитку правового регулювання у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Про електронну комерцію: Закон України № 675-VII від 03.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>
3. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України № 80/94-ВР від 05.07.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94-%D0%B2%D1%80>
4. Змикало О. І. Поняття та сутність електронних правочинів за законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. С. 81-87. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/11/16.pdf>
5. Чупрін А. О. Актуальні проблеми практичного застосування електронних правочинів. *Юридичний науковий журнал*. №12. 2023. С. 128-130. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/29.pdf
6. Варавка В. Смарт-контракт як форма цивільно-правового договору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. №4. 2019. С. 15-20. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/Варавка.pdf>
7. Іванов А. М., Шмига В. О. Смарт контракти у договірних відносинах: реалії та перспективи використання. *Юридичний науковий журнал*. №4. 2022. С. 150-152. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/32.pdf
8. Майданик Р. А. Смарт-контракт криптоактивів у цивільному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. №1. 2024. С. 39-44. URL: <https://legal.bulletin.knu.ua/uk/article/view/2410/2515>
9. Фокша Л. В. Гіг-контракт: особливості та умови застосування. *Матеріали Всеукраїнського студентського науково-практичного онлайн-семінару (ДДУВС, 11.04.2024)*. С. 263-262. URL: <https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13785/1/10.pdf>

*Ромась Марія Іванівна,
докторка філософії з права, доцентка,
доцентка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБЛЕМАТИКА БАГАТОРІВНЕВОСТІ ІНТЕРЕСУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ УТВОРЕНЬ У ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Суттєвою характеристикою зобов'язання є наявність майнового інтересу, тобто тих економічно вигідних для кредитора результатів, що проявляються у розширенні його майнової сфери [1, с. 126]. Р. А. Майданик підкреслює, що корисність зобов'язання виявляється у його встановленні в інтересах певної особи, а задоволення цього інтересу означає виконання корисної для неї функції [2, с. 207]. У цивільних відносинах персоніфікованим носієм цивільних прав та обов'язків є держава, а виразниками державного (публічного) інтересу – правомочні та зобов'язані особи, уповноважені виконувати державні функції [3, с. 6]. Наприклад, держава як носій публічної влади виконує функції в інтересах усього суспільства. Р. О. Стефанчук пише, що наслідком виконання державою функції носія публічної влади є здійснення функцій в інтересах усього суспільства [4, с. 77].

Державний орган може діяти і від свого імені, задовольняючи власний інтерес. Прикладом може слугувати ст. 2 Закону України «Про правовий режим майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України», відповідно до якої «Розпорядження (відчуження) і передача державного майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України та знаходиться на її балансі або у віданні, провадяться лише за рішенням Верховної Ради України» [5]. Вказана стаття доводить, що за наявності окремо визначеної мети, відмінної від інтересів держави, відчуження майна державного органу проводиться від його імені.

Оскільки у ЦК України використано такі різні положення як «Органи, через які діє держава у цивільних відносинах» (ст. 170) та «представники» (ст. 173), то логічним буде висновок, що органи державної влади діють від імені держави на умовах представництва. На підтвердження цього слід звернутися до ч. 2 ст. 326 ЦК України, за змістом якої: «Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють відповідно органи державної влади» [6], що

повністю співпадає з поняттям представництва в розумінні ст. 237 ЦК України. Тобто при укладенні договорів від імені держави орган державної влади створює, змінює, припиняє для неї цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 239 ЦК України) [6]. Як правильно зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, державні підприємства, в тому числі казенні, державні акціонерні товариства, які не пов'язані з виконанням державних управлінських функцій, не є органами держави, а здійснюють діяльність у підприємницькій сфері [7, с. 97]. Таким чином, органи державної влади повинні здійснювати свої права та нести обов'язки в інтересах держави, в той час як державні підприємства діють у сфері господарювання та задовольняють власні інтереси.

Цікавою для визначення інтересу у даному контексті є конструкція публічно-приватного партнерства. Так, договір між публічним партнером та приватним партнером передбачає взяття та виконання приватним партнером перед публічним партнером обов'язку щодо фінансування (повного або часткового), створення та/або будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, технічне переоснащення) і технічного обслуговування об'єкта ППП, з передачею або без передачі приватному партнеру права на управління та/або експлуатацію об'єкта ППП та/або права на надання суспільно значущих послуг, у порядку та на умовах, визначених таким договором (п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічно-приватне партнерство») [8]. У наведеному визначенні договору інтерес прямо не сформульований, однак можемо визначити його зі змісту прав та обов'язків сторін. Інтерес публічного партнера полягає у забезпеченні суспільних потреб шляхом створення, відновлення чи ефективного обслуговування об'єкта, залучення приватного фінансування та компетенцій, а також гарантуванні надання суспільно значущих послуг на належному рівні. Натомість інтерес приватного партнера полягає у можливості отримання економічної вигоди, набуття права управління або експлуатації відповідного об'єкта, а також у забезпеченні стабільних, передбачуваних умов реалізації інвестиційного проекту. Таким чином, інтерес у договорі ППП проявляється як взаємно узгоджена потреба публічного суб'єкта у задоволенні публічних потреб за участі приватного ресурсу та потреба приватного суб'єкта у досягненні економічного результату від участі в такому партнерстві.

Наприклад, у Законі України «Про угоди про розподіл продукції» вказано, що в угодах про розподіл продукції одна сторона – Украї-

на (держава) доручає іншій стороні – інвестору на визначений строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ч. 1 ст. 4) [9]. Інтерес в таких угодах можна прослідкувати крізь положення ч. 1 ст. 3, за якою органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування під час виконання цього Закону відповідно до своїх повноважень провадять свою діяльність на принципах взаємодії та співробітництва з метою захисту інтересів народу України, та держави, регіонів і територій [9]. Тобто інтерес у даному випадку це потреба у забезпеченні та захисті публічних благ різного рівня (загальнонаціонального, державного та локального), заради чого органи влади зобов'язуються діяти узгоджено. Інтересами народу в даному разі можна вважати забезпечення загального блага, прав і свобод громадян, які складають народ; інтерес держави може полягати у гарантуванні національної безпеки, стабільності, правопорядку, виконання функцій держави тощо.

У правовому полі України відсутня єдина універсальна дефініція поняття «інтерес», що ускладнює його однозначне застосування у різних галузях права та практику судового захисту. Закони часто вживають терміни «охоронюваний законом інтерес» або «захист права та інтересу», не деталізуючи, що саме розуміється під «інтересом», залишаючи його тлумачення на рівні судової практики або конкретного нормативного контексту. Особливо проблематичною є багаторівнева природа інтересу публічно-правових утворень у приватних правовідносинах: різні публічні суб'єкти (держава, державні органи, органи місцевого самоврядування, державні підприємства) можуть мати відмінні цілі, пріоритети та механізми реалізації своїх інтересів. Багаторівневність інтересів публічно-правових утворень у приватноправовій сфері підкреслює необхідність наукового аналізу способів їх реалізації, узгодження та балансу між суспільними потребами та економічними інтересами приватних партнерів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.
2. Майданик Р. А. Аномалії в цивільному праві України. Київ: Юстиніан, 2007. 912 с.

3. Клименко О. М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 16 с.
4. Цивільне право України: навч. посіб. Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько, та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 536 с.
5. Про правовий режим майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України: Закон України від 13.12.1996. № 594/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 19. Ст. 140.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
7. Спасибо-Фатєєва І. В. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. Випуск 4. С. 96-107.
8. Про публічне-приватне партнерство: Закон України від 19.06.2025 № 4510-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2025. № 68. Ст. 4692.
9. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999. № 1039-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 44. Ст. 391.

Сафончик Оксана Іванівна

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права
Національного Університету «Одеська
юридична академія»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Введення у лютому 2022 року воєнного стану[2; 4] на території України призвело до великої кількості змін, у тому числі правового характеру. Відбулося стрімке превалювання публічних інтересів над приватними, необхідність жити за новими правилами з обмеженнями, зокрема, інтересів громадян України.

Крім того, повномасштабне вторгнення РФ на територію України, ведення бойових дій, тимчасова окупація окремих територій України, тобто «війна» загострила проблеми, що накопичувалися у стосунках сімей. Як наслідок, багато родин прийняли рішення щодо припинення своїх сімейних, шлюбних відносин та розірвати шлюб.

Принагідно звернути увагу на те, що введення у дію воєнного (військового) стану не є перешкодою для розірвання шлюбу, оскільки шлюбні відносини базуються на добровільності. Тому, незважаючи на військовий стан в Україні, право на припинення шлюбу не може бути обмежене.

Розірвання шлюбу в умовах війни можливе і відбувається через органи РАЦСу (при відсутності в подружжя спільних дітей та при взаємній згоді) або через суд (за наявності дітей або суперечок), з певними особливостями через воєнний стан: дистанційна подача документів (через застосунок «ДІЯ», подання позову в електронному вигляді, отримання рішень електронною поштою або через «Електронний суд»), завірення відповідних документів у командира військової частини для військових Збройних сил України (статус військовослужбовця не є перешкодою або обмеженням для розлучення) [3, С. 655], звернення до консульства за кордоном (подання документів з нотаріально посвідченим перекладом).

У свою чергу, війна, бойові дії, тимчасова окупація та місцезнаходження членів сім'ї, внесли свої певні корективи. Перебування членів сім'ї за кордоном, служба у лавах Збройних Сил України або перебування на окупованій території не виключає процес розлучення, але має свої нюанси.

Так, у разі перебування одного з подружжя за кордоном, слід зазначити, що позов про розірвання шлюбних відносин, тобто розлучення, подається за останнім відомим місцем реєстрації відповідача – іншого з подружжя, тому фізичне перебування в Україні подружжя не є обов'язковим.

Якщо ж, один із подружжя перебуває у складі Збройних Сил України, згідно з пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України, суд зобов'язаний призупинити провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на військовий стан, тобто, суд зобов'язаний зупинити провадження за заявою відповідача, який є військовослужбовцем та виконує бойові завдання [1, С. 63-70; 5].

Актуальним також виступає аспект про те, що суд повинен повідомити учасника справи, одного із подружжя, про засідання, учасником якого він є, при тому що останній перебуває на тимчасово окупованій території. Такі обставини унеможливають суд надіслати повістку

на поштову адресу, або повідомити в телефонному режимі, тому повістка висвітлюється на сайті Судової влади України. Що ж до самої підсудності справ, то у зв'язку з тимчасовою окупацією її перенесено на підконтрольну територію України. Навіть війна не порушує принципу добровільності шлюбу. Місцезнаходження особи створює лише певні нюанси, а не перешкоди для процесу розлучення.

Таким чином, враховуючи викладене, звертається увага на наявність наступних особливостей розірвання шлюбу в умовах воєнного стану за законодавством України:

По-перше, якщо один із подружжя перебуває у зоні бойових дій, визнаний безвісті відсутнім, або ж перебуває на тимчасово окупованій території України, розірвання шлюбу може відбутися без його присутності у суді за умови належного повідомлення кожного з подружжя (як вже зверталась увага, одним з нюансів перебування одного з подружжя на тимчасово окупованій території є неможливість надсилання судом письмового повідомлення останнього про необхідність присутності у суді, а отже суд може викласти це повідомлення на сайті Судової влади України). Разом із тим, військовослужбовці мають право представляти свої інтереси через довірену особу чи адвоката.

По-друге, однією з переваг сучасного законодавства України є можливість кожному з подружжя подання заяв на розірвання шлюбу через портал «Дія». Це значно спрощує процес для фізичних осіб, які не можуть бути фізично присутніми в органах РАЦСу або у суді через військові, бойові дії. Заява про розірвання шлюбу може бути подана онлайн, після чого кожен з подружжя мають певний час для його оскарження або підтвердження.

По-третє, у випадках, коли один із подружжя перебуває в зоні бойових дій, на тимчасово окупованій території або зник безвісти, суд може ухвалити рішення про розірвання шлюбу без його участі, але за умови, що належним чином повідомлено про справу. У випадках зникнення безвісти одного з подружжя, можуть бути застосовані спеціальні процедури, такі як визнання особи безвісти відсутнім або загиблим, що також впливає на можливість розірвання шлюбу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Плева В., Мазур В. Квестії зупинення провадження у справі про розірвання шлюбу та надання строку для примирення подружжю. Проблеми та судження. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 63-70.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

3. Спасова К. І. Розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. м.Одеса, 17 червня 2022 р. С. 655.

4. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-prozaprovadzhennya-voynenogo-stanu-73109>

5. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / За заг. ред. д. ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2023. 860 с.

Скрагленко Марія Ростиславівна

*Студентка 3 курсу факультету цивільної
та господарської юстиції Національного
університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц., Завальнюк
Сергій Володимирович*

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ. ПРОБЛЕМАТИКА В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ І ПРОПОЗИЦІЇ

Як зазначають окремі дослідники та юристи-практики, на сьогодні існують два головні шляхи реалізації права осіб, які постраждали від збройної агресії РФ проти України, на компенсацію завданої шкоди: подання позовів про відшкодування шкоди до національних судів відповідно до норм цивільного законодавства або звернення до міжнародних судових інституцій для захисту своїх прав [3; 1, с. 391; 16, с. 4–6; 19]. Водночас низка науковців і практикуючих юристів звертає увагу, що в українському законодавстві відсутнє чітке врегулювання механізму компенсації шкоди, заподіяної внаслідок воєнних дій РФ, зокрема у сфері відшкодування збитків, яких зазнали фізичні та юридичні особи приватного права [3; 15, с. 391; 18].

Писарева Е. А. підкреслює, що справи, пов'язані з відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди, заподіяної в результаті збройної агресії РФ, розглядаються з урахуванням загальних положень цивільного права, зокрема статей 1166 та 1167 Цивільного кодексу України [3]. Водночас складність становить необхідність доведення вини завдавача шкоди, хоча у випадку воєнної агресії РФ логічніше було б встановлювати лише факт протиправності дій, наявності шкоди та причинно-наслідкового зв'язку без потреби доведення вини держави-агресора [3].

Юрист-практик Ярош С. зауважує, що потерпілі фізичні особи мають право подавати цивільний позов про компенсацію збитків у межах кримінального провадження, однак таке рішення можливе лише після ухвалення обвинувального вироку. Крім того, залишається невирішеним питання фактичного забезпечення реального відшкодування шкоди [19].

Загалом існуюче цивільно-правове регулювання відшкодування шкоди в Україні є неповним і потребує вдосконалення. Це зумовлює необхідність прийняття нових нормативно-правових актів, що визначатимуть детальний механізм компенсації, джерела наповнення відповідних фондів, порядок управління ними та інші ключові питання. З цією метою держава поступово формує відповідну правову базу на національному й міжнародному рівнях.

На національному рівні вже ухвалено низку важливих актів, серед яких Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», яким передбачено, що конфісковані активи мають бути спрямовані до фонду ліквідації наслідків збройної агресії [4]. Крім того, Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [5] визначає правові засади відшкодування збитків фізичним особам за зруйноване нерухоме майно, порядок подання заяв, джерела фінансування, включаючи репарації, та інші організаційні аспекти.

Також Кабінет Міністрів України затвердив Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна [6], який деталізує по-

ложення закону, визначаючи формули для розрахунку відшкодування й алгоритм подання відповідних заяв. Серед підзаконних нормативних актів особливої уваги заслуговує постанова Кабінету Міністрів № 326 від 20 березня 2022 року, якою було затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні [7]. Цей документ встановлює види шкоди, методику її оцінки, а також перелік суб'єктів, що мають право подавати заяви, включаючи фізичних і юридичних осіб приватного права [7].

На нашу думку, головна проблема відшкодування шкоди, завданої фізичним особам внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, полягає у відсутності чіткого правового механізму компенсації. Ми вважаємо, що чинне цивільне законодавство, зокрема статті 1166 і 1167 Цивільного кодексу України, не враховує специфіки завдання шкоди під час війни, адже вимагає доведення вини заподіювача, що у випадку держави-агресора є недоцільним. На наше переконання, проблемним є і порядок відшкодування у межах кримінального судочинства, оскільки компенсація можлива лише після обвинувального вироку, а її фактичне виконання часто ускладнене. Крім того, вважаємо, що відсутність єдиного джерела фінансування компенсацій (репарацій, конфіскованих активів чи інших надходжень) не дозволяє створити дієву систему відшкодування.

На нашу думку, для розв'язання цих проблем необхідно прийняти комплексний законодавчий акт, який би врегулював механізм відшкодування шкоди, порядок подання заяв, джерела фінансування та форми компенсації. Ми вважаємо, що має бути запроваджено принцип безумовної відповідальності держави-агресора без необхідності доведення її вини. Доцільним, на наше переконання, є створення спеціального Фонду відшкодування шкоди, який наповнюватиметься за рахунок конфіскованих активів РФ, репарацій та міжнародної допомоги. Крім того, варто поширити дію законодавства про компенсацію на юридичних осіб приватного права, удосконалити механізм оцінки збитків та забезпечити взаємодію національної системи відшкодування з міжнародними ініціативами, зокрема з Реєстром збитків Ради Європи.

Аналіз судової практики варто розпочати з Постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19 [8]. Українські суди можуть розглядати позови громадян України до РФ про відшкодування шкоди, завданої збройною

агресією. Закон «Про міжнародне приватне право» встановлює судовий імунітет іноземної держави без її згоди, проте Конвенції про імунітет держав передбачають виняток у справах про шкоду життю та здоров'ю, завдану на території держави суду. Україна не є їх учасницею, однак суди можуть ігнорувати імунітет РФ у справах про шкоду, завдану агресією. Застосування деліктного винятку дозволяє судам України розглядати такі спори. Акти агресії не є суверенними діями, РФ діє поза межами самооборони та не може посилається на імунітет.

Наступною важливою є Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18.05.2022 у справі № 428/11673/19 [9]. Підтримання імунітету РФ позбавить позивача доступу до суду всупереч ст. 6 Конвенції. РФ заперечує будь-яку відповідальність за свою діяльність в Україні, тому позов у РФ не забезпечить захисту. Єдиним доступним засобом є звернення до українського суду; інакше право на захист буде нівельовано.

Для розуміння підходу у справах щодо майна показовою є Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 20.07.2022 у справі № 910/4210/20 [10]. Держава відповідає за дії своїх органів, а державні компанії можуть визнаватися органами держави за певних умов. ДКР «ВЕБ. РФ» утримується та контролюється РФ як підпорядкований орган, її майно фактично зливається з майном РФ. Тому на майно «ВЕБ. РФ» в Україні може бути звернено стягнення за боргами РФ.

Питання визначення відшкодування конкретизовано у Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20.06.2024 у справі № 216/5657/22 [11]. При визначенні моральної шкоди враховуються обставини, передбачені ст. 23 ЦК, зокрема: смерть близьких, каліцтво, місце проживання під час бойових дій, знищення чи пошкодження майна. Розмір шкоди залежить від наведених позивачем обставин. Визначення компенсації в іноземній валюті можливе лише у випадках, прямо передбачених законом; ЦК не містить загальної підстави для цього.

Окремо варто зважити на правову позицію, викладену в Постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду від 06.11.2023 у справі № 910/5699/23 [12]. У справах про шкоду, завдану іноземною державою, відповідачем є держава в особі органів, які позивач вважає порушниками (наприклад, Мін'юст РФ, Міноборони РФ). Позивач зобов'язаний вказати такі органи, але не зобов'язаний деталізувати

вимоги до кожного з них. Суд не мав підстав залишати позов без руху через вказання РФ в особі її органів, якщо інші вимоги процесуального законодавства дотримані.

Питання відповідальності держави у справах про шкоду, завдану воєнними діями, розкрито у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 12.05.2022 у справі № 635/6172/17 [13]. Право на відшкодування шкоди, завданої терористичним актом, не створює без спеціального закону легітимного очікування на компенсацію моральної шкоди, завданої смертю людини під час теракту, незалежно від того, чи була територія підконтрольною Україні. У кожному позові про відшкодування майнової чи моральної шкоди, завданої терактами в період АТО/ООС, суд повинен з'ясувати: підстави позову; чи мала Україна юрисдикцію на відповідній території; чи виконала держава свої позитивні обов'язки; чи підтверджені ці факти доказами. Компенсація за порушення позитивного обов'язку є моральною шкодою, тоді як порушення негативного обов'язку може тягнути матеріальну і моральну шкоду.

Питання меж відповідальності держави поглиблено у Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20.09.2024 у справі № 172/631/23 [14]. Держава виконала позитивні зобов'язання, створивши механізм компенсації за зруйноване житло; позивачка отримала компенсацію і не оскаржувала рішення чи нормативний акт, тому підстав для позову немає. Недоведено порушення облдержадміністрацією законодавства чи обов'язку здійснити доплату. Закон 2023 року не регулює руйнування до 24.02.2022; до цього компенсація здійснювалася за Порядком № 947. Створення нових механізмів після 24.02.2022 не є дискримінацією.

Значуща позиція щодо розмежування відповідальності України та РФ наведена у Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18.09.2024 у справі № 172/22/23 [15]. Обов'язки держави щодо захисту прав людини не припиняються під час збройного конфлікту. Якщо шкоду майну спричинила РФ, відповідальною не може бути Україна. Мінсоцполітики має позитивний обов'язок створити правила компенсації сім'ям загиблих. Порушення цього обов'язку може бути підставою для позову, але сума компенсації залежить від складності умов і не може відповідати розміру шкоди, завданої РФ.

Питання позитивного матеріального обов'язку держави розкрито у Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від

02.02.2024 у справі № 242/2367/21 [16]. Позивачка не довела порушення державою конвенційних обов'язків щодо захисту життя її чоловіка. Україна створила механізм визначення збитків (Постанова КМУ № 326), яким керується Мінсоцполітики. Порушення цього обов'язку може бути підставою для позову, але компенсація залежить від складності умов і не може бути співмірною зі шкодою від загибелі людини внаслідок дій РФ.

Аналіз правових підстав компенсації шкоди продовжується у Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 02.02.2024 у справі № 242/5372/20 (частина I) [17].

Право на компенсацію за Законом «Про боротьбу з тероризмом» не створює легітимного очікування на відшкодування моральної шкоди без спеціального закону. Закон не передбачає підстав для стягнення моральної шкоди з держави за загибель людини під час АТО. Позивачка не довела, що держава могла запобігти обстрілу, тому відповідальність держави відсутня.

Тлумачення обсягу позитивного матеріального обов'язку завершено у Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 02.02.2024 у справі № 242/5372/20 (частина II) [17]. Україна створила механізм визначення збитків (Постанова № 326), що охоплює людські втрати та пов'язані соціальні витрати. Мінсоцполітики взяло на себе обов'язок формувати правила компенсації; його неналежне виконання може бути підставою для позову. Розмір компенсації залежить від складності умов, тривалості порушення та значущості наслідків, але не може бути співмірним зі шкодою від загибелі людини через агресію РФ.

Аналіз судової практики свідчить, що найбільш ефективним інструментом захисту прав постраждалих є сформована Верховним Судом позиція щодо незастосування судового імунітету РФ у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією. Рішення у справах № 308/9708/19, № 428/11673/19 та № 760/17232/20-ц забезпечили громадянам України реальний доступ до правосуддя, оскільки імунітет держави-агресора не може перешкоджати захисту прав за відсутності альтернативних механізмів компенсації та з огляду на те, що акти агресії не є проявом суверенітету. Ефективною є також практика, за якою державні компанії РФ, фактично інтегровані у державну структуру та контроль, можуть визнаватися «alterego» держави, що дозволяє звертати стягнення на їх майно (справа № 910/4210/20).

Крім того, у справі № 216/5657/22 визначено чіткі критерії оцінки моральної шкоди, що сприяє формуванню передбачуваного підходу до компенсації.

Водночас низка судових рішень демонструє обмеження чинної нормативної бази. Суди наголошують на відсутності спеціального закону, який би встановлював гарантований механізм компенсації шкоди, завданої агресією РФ, зокрема у справах № 635/6172/17, № 242/2367/21 та № 242/5372/20. Неефективність також проявляється у фрагментарності механізмів відшкодування залежно від періоду руйнування майна та у недостатній визначеності позитивних обов'язків держави щодо створення дієвих процедур компенсації (справи № 172/631/23, № 172/22/23). Судова практика фактично змушена компенсувати прогалини законодавства, що призводить до неоднаковості підходів і обмежує можливості повного захисту прав постраждалих.

З огляду на це, законодавство потребує вдосконалення шляхом ухвалення спеціального закону про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ, запровадження єдиного механізму оцінки майнових втрат незалежно від часу їх виникнення, визначення нормативних гарантій компенсації сім'ям загиблих цивільних та деталізації процедур звернення стягнення на активи держави-агресора і її підконтрольних структур. Також доцільним є встановлення державної моделі суброгації, за якою держава виплачує компенсацію постраждалим, а надалі самостійно звертається з регресними вимогами до РФ. Такий підхід забезпечить системність та ефективність механізму захисту прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубенко І. І., Шпак К. О. Правові аспекти відшкодування шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації. Наукові перспективи: журнал. № 4(34). 2023. С. 384–396. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4402/4426>
2. Кошман А. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію російської федерації. 2022. 29 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630/f18/bce/630f18bcecd41958789112.pdf>
3. Писарева Е. А., Клапоушак Д. С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. Академічні візії. Випуск № 13. 2022. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/94/86>

4. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>

5. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

6. Порядок надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 року № 600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#n17>

7. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 326 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 року № 951). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

8. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду-від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

9. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду-від 18.05.2022 у справі № 428/11673/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313>

10. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду-від 20.07.2022 у справі № 910/4210/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94896639>

11. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду-від 20.06.2024 у справі № 216/5657/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065557>

12. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду-від 06.11.2023 у справі № 910/5699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115272587>

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.05.2022 у справі № 635/6172/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>

14. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду-від 20.09.2024 у справі № 172/631/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121929050>

15. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду-від 18.09.2024 у справі № 172/22/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121925074>

16. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 02.02.2024 у справі № 242/2367/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116731841>

17. Ступак О. Відшкодування шкоди, завданої війною. Полтава. 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Vidshkodyvanna_skody_2025_02_05.pdf

18. Ярош С. І знов про відшкодування шкоди, завданої агресією рф. Всеукраїнське професійне юридичне видання Юридична газета online. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/i-znovu-providshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-agresieyu-rf.html>

*Спасова Катерина Іванівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Договір дарування посідає особливе місце в системі цивільно-правових зобов'язань, оскільки ґрунтується на принципах приватної автономії, свободи волевиявлення та безвідплатності. Його соціальне призначення полягає у добровільному та безкорисливому відчуженні майна на користь іншої особи, що передбачає підвищений рівень довіри між сторонами та очікування добросовісної поведінки обдаровуваного. Саме ці риси зумовлюють підвищену вразливість договору дарування у кризових соціальних умовах, зокрема в період війни.

Повномасштабна збройна агресія проти України докорінно змінила умови реалізації цивільних прав, у тому числі у сфері майнових відносин. Війна як екстраординарний соціальний чинник впливає на мотивацію сторін правочинів, їхню здатність усвідомлювати наслідки власних дій, а також на подальше виконання зобов'язань. У таких умовах особливого значення набувають механізми цивільно-правового захисту, спрямовані на відновлення балансу інтересів приватних осіб.

Актуальність дослідження розірвання договору дарування в умовах війни зумовлена насамперед масовими втратами житла та іншо-

го майна, внутрішнім і зовнішнім переміщенням осіб, руйнуванням звичних соціальних зв'язків і зростанням кількості конфліктів між близькими родичами. У період воєнної нестабільності дарування нерухомого та рухомого майна часто здійснюється поспіхом, під впливом страху, невизначеності або з міркувань безпеки, що згодом призводить до усвідомлення несприятливих наслідків для дарувальника.

Особливої гостроти проблема набуває у випадках, коли після вчинення дарування істотно змінюється майновий або особистий стан дарувальника, а обдаровуваний, у супереччя очікуванням, не надає необхідної допомоги або вчиняє дії, що суперечать елементарним засадам добросовісності. В умовах війни такі ситуації трапляються значно частіше, що зумовлює підвищене навантаження на судову систему та актуалізує питання адекватного тлумачення норм цивільного законодавства.

Крім того, воєнний стан об'єктивно ускладнює реалізацію права на судовий захист, виконання судових рішень і фактичне повернення дарунку, що вимагає наукового осмислення ефективності чинних правових механізмів. Саме тому розірвання договору дарування доцільно розглядати не лише як інститут договірної права, а як спосіб захисту прав приватної особи в умовах війни.

За своєю правовою природою договір дарування є безвідплатним договором, у якому відсутній еквівалентний зустрічний обов'язок обдаровуваного, що принципово відрізняє його від інших майнових правочинів [1, ст. 717]. Така особливість зумовлює підвищені вимоги до поведінки обдаровуваного після прийняття дарунку та обґрунтовує можливість спеціальних підстав для розірвання договору, передбачених цивільним законодавством.

Цивільний кодекс України закріплює низку підстав для розірвання договору дарування, серед яких ключове місце посідають вчинення обдаровуваним умисного кримінального правопорушення проти дарувальника або членів його сім'ї, створення загрози безповоротної втрати дарунку, а також внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить культурну цінність [1, ст. 727–728]. Зазначені підстави мають оціночний характер і потребують у кожному конкретному випадку з'ясування фактичних обставин та їх співвіднесення з принципами справедливості, розумності й добросовісності.

Війна як така не є самостійною підставою для розірвання договору дарування, однак вона істотно впливає на оцінку обставин справи.

Збройний конфлікт може спричинити різке погіршення матеріального становища дарувальника, втрату джерел існування, житла або можливості самостійно забезпечувати базові потреби. У поєднанні з відсутністю підтримки з боку обдаровуваного це створює підстави для застосування механізму розірвання договору як способу захисту порушеного інтересу приватної особи.

Особливу увагу слід приділити принципу добросовісності, який є загальною засадою цивільного законодавства України [1, ст. 3]. У контексті договору дарування добросовісність обдаровуваного проявляється не лише у формальному дотриманні закону, а й у поведінці, що відповідає соціальному призначенню правочину. В умовах війни ігнорування потреб дарувальника, зловживання набутим майном або відчуження дарунку всупереч моральним засадам може розцінюватися як підстава для втручання суду з метою відновлення балансу інтересів сторін.

Закон надає право розірвати договір дарування, якщо обдарований створює загрозу безповоротної втрати дарунку, що має для дарувальника значну немайнову цінність. У воєнних умовах це може стосуватися, наприклад, нерухомого майна, предметів сімейної спадщини або цінного особистого майна, яке через недбалість або умисні дії обдаровуваного може бути зруйноване або втрачено. Відповідне застосування цієї норми дозволяє дарувальнику попередити безповоротну втрату як матеріальних, так і духовних цінностей.

Законодавець передбачає підставу для розірвання договору у разі недбалого ставлення обдаровуваного до речей, що мають культурну цінність. Це положення особливо актуальне для збереження історичної спадщини, творів мистецтва, антикваріату, які можуть бути пошкоджені або знищені в умовах хаосу війни. Дарувальник має право вимагати повернення таких речей для запобігання їх втраті або погіршенню стану.

Повернення дарунку як наслідок розірвання договору дарування виконує компенсаторну та превентивну функції. З одного боку, воно спрямоване на відновлення майнового становища дарувальника, а з іншого – слугує запобіжником проти недобросовісної поведінки обдаровуваних у майбутньому. Водночас у воєнних умовах повернення дарунку може бути ускладнене фактичною неможливістю доступу до майна, його знищенням або перебуванням на тимчасово окупованих територіях, що потребує гнучкого підходу до визначення способів захисту [4].

Судова практика останніх років свідчить про обережний підхід судів до задоволення вимог про розірвання договорів дарування. Верховний Суд наголошує, що сам по собі складний матеріальний стан дарувальника не є безумовною підставою для розірвання договору, однак у сукупності з іншими обставинами, зокрема поведінкою обдаровуваного, він може набувати юридичного значення. У воєнний час така сукупність обставин формується значно частіше, що вимагає переосмислення критеріїв їх оцінки.

Розірвання договору дарування в умовах війни слід розглядати як важливий інструмент захисту прав приватної особи, спрямований на відновлення порушеної рівноваги інтересів сторін. Війна не створює автоматичних підстав для втручання у стабільність цивільного обороту, проте істотно впливає на зміст і значення юридично релевантних обставин, які враховуються судом.

Ефективне застосування інституту розірвання договору дарування можливе за умови комплексної оцінки поведінки сторін, їхнього майнового стану та дотримання принципу добросовісності. У цьому контексті суд має виконувати не каральну, а відновлювальну функцію, забезпечуючи реальний захист прав дарувальника без необґрунтованого підриву стабільності цивільних правовідносин. Подальший розвиток доктрини й судової практики у цій сфері є необхідною умовою адаптації цивільного права України до викликів воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. ст.356
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 6 листопада 2009 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>
4. Харитонova О. І., Харитонов Є. О. Особливості розуміння цивільного права в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 6-12.

*Станкевич Андрій Володимирович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕЛЕКТРОННА (ЦИФРОВА) ПОСЛУГА» ЯК ОБ'ЄКТА ЕЛЕКТРОННОГО ОБІГУ

В умовах війни злободенним є дистанційне надання послуг в електронному (цифровому) середовищі. Тому на сучасному етапі глобалізації та уніфікації правового регулювання електронного обігу об'єктів цивільних прав, актуальним є дослідити правове визначення дефініції «електронної (цифрової) послуги» (як об'єкта електронного обігу) за законодавством ЄС та національним законодавством та надати пропозиції щодо удосконалення визначення поняття «електронна (цифрова) послуга» та пов'язаної з цим поняттям іншої дефініції «електронне (цифрове) середовище» у національному законодавстві.

В процесі надання послуги, її результат споживається на протязі її надання. Але послуга є активною дією, та породжує певне благо, яке може відчувуватись, тобто перебувати у цивільному обороті або електронному обігу.

Послугу як об'єкт цивільного обороту розглядали Ємельянчик С. О. та багато інших вчених. Електронна (цифрова) послуга аналізувалась Аляб'євою Н. В. та деякими іншими науковцями та є мало дослідженою.

Ч. 1 ст. 177 ЦК України визначено послугу як один із видів об'єктів цивільних прав [1, ст. 177]. Якщо певна послуга є оборотоздатною та надається дистанційно, та вона може бути об'єктом електронного обігу, який відбувається у електронному середовищі. Отже електронна (цифрова) послуга може надаватися виключно в електронному (цифровому) середовищі

Ємельянчик визначає послугу як дію або діяльність, яка не створює певного майнового результату, які є невіддільним від самої діяльності [2, с. 108].

Аляб'єва зазначає, що послуга хостингу належить до електронних послуг оскільки послуга хостингу полягає в розміщенні на віддаленому сервері електронних листів та повідомлень з e-mail, які належать отримувачем послуги, у підтримці цілодобового доступу отримувачів послуги до відповідного віддаленого серверу, тощо [3, с. 64].

Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/2120 визначено послугу доступу до Інтернету як цифрову послугу.

Уст. 2 Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/770 від 20 травня 2019 року «Про деякі аспекти договорів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг» встановлено, що цифровою послугою є «послуга, яка дозволяє споживачеві створювати, обробляти, зберігати або отримувати доступ до даних у цифровій формі». Також цією статтею Директиви 2019/770 визначено, що цифровою послугою є послуга, яка «дозволяє обмін даними або будь-яку іншу взаємодію з даними в цифровій формі»[4, ст.2].

Схоже визначення цифрової послуги надано у п. 42 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів № 3153-ІХ від 10.06.2023р., який ще не набрав чинності»[5, ст.1].

У ст. 1 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» дефініція «електронна послуга» зазначена як «послуга з надання певного матеріального чи нематеріального блага на користь іншої особи, яка надається через інформаційно-комунікаційну систему» [5, ст.1].

Інформаційно-комунікаційна система – це лише певна частина електронного (цифрового) середовища, частиною якого є комунікаційна мережа Інтернету, а також комп'ютери, різноманітні гаджети (без застосування яких є неможливим надати послугу дистанційно), різноманітні програмні засоби, тощо. Отже доцільніше було б при визначенні дефініції «електронна (цифрова) послуга» застосувати понятійну категорію «електронне (цифрове) середовище».

Враховуючи, що дефініція «електронного (цифрового) середовища» містить у собі також і поняття «інформаційно-комунікаційних систем» та з метою наближення національного законодавства до законодавства ЄС, пропонується змінити визначення терміну електронна (цифрова) послуга у ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів № 3153-ІХ від 10.06.2023р. та у ст. 1 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та викласти цей термін у наступній редакції:

- електронна (цифрова) послуга – це послуга, з надання певного матеріального чи нематеріального блага на користь іншої особи, яка надається дистанційно у електронному (цифровому) середовищі та дозволяє створювати, обробляти, зберігати або отримувати доступ до цифрових даних.

Також пропонується у ст.1 Закону України «Про захист прав споживачів № 3153-IX від 10.06.2023р. та у ст.1 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги визначити новий термін – електронне (цифрове) середовище та зазначити, що «електронне (цифрове) середовище – це сукупність електронних комунікаційних мереж, комп’ютерів, пошукових програмних систем, та інших програмних та електронних засобів».

Подальший розвиток національного законодавства з електронно-гообігу цифрових послуг (які надаються дистанційно в електронному середовищі) сприяє безпеці та захисту як надавачів послуг, так і осіб, яким ці послуги надаються в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Ємельянчик С. Послуга в цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С.105-108.
3. Аляб’єва Н. В. Договір про надання послуг хостингу. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 61-69.
4. DIRECTIVE (EU) 2019/770 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng>
5. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023 р. № 3153-IX (не набрав чинності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text>
6. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VII), опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

*Стрілець Михайло Ігорович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ФРІЛАНС-ДОГОВОРІВ НА МІЖНАРОДНИХ ПЛАТФОРМАХ

Стрімкий розвиток цифрової економіки та глобалізаційних процесів зумовив трансформацію традиційних форм зайнятості та договірних відносин. Одним із найбільш показових феноменів сучасного ринку праці є фріланс, що реалізується переважно через міжнародні онлайн-платформи (Upwork, Freelancer, Fiverr, Toptal тощо). Такі платформи виступають посередниками між замовниками та виконавцями, які можуть перебувати у різних юрисдикціях, що породжує складні правові питання у сфері приватного права.

Актуальність дослідження обумовлена відсутністю уніфікованого підходу до правової природи фріланс-договорів, специфікою їх укладення в електронній формі, проблемами визначення застосовного права та юрисдикції, а також необхідністю захисту прав сторін у транскордонних договірних відносинах. Для України ці питання мають особливе значення з огляду на значну кількість українських фахівців, які надають послуги через міжнародні фріланс-платформи.

Фріланс-договір у загальному розумінні є цивільно-правовим договором, за яким одна сторона (фрілансер) зобов'язується виконати певну роботу або надати послугу іншій стороні (замовнику) за винагороду, без включення фрілансера до штату замовника та без виникнення трудових правовідносин.

У контексті приватного права фріланс-договори можуть кваліфікуватися як: договори про надання послуг; договори підряду; змішані договори.

Визначальною ознакою є автономія волі сторін та відсутність елементів підпорядкування, характерних для трудових відносин. Разом із тим, на практиці межа між цивільно-правовими та трудовими договорами у сфері фрілансу є доволі розмитою, що зумовлює ризики перекваліфікації таких відносин.

Особливістю фріланс-договорів на міжнародних платформах є їх багатосторонній характер: фактично поряд із замовником і виконав-

цем у правовідносинах бере участь платформа, яка встановлює стандартизовані умови користування та правила укладення договорів.

Міжнародні фріланс-платформи виконують функцію цифрового посередника, забезпечуючи технічну можливість укладення договору, комунікацію сторін, платіжні сервіси та механізми вирішення спорів. Правовий статус платформи зазвичай визначається її умовами користування.

З позиції приватного права платформа, як правило, не є стороною основного фріланс-договору, однак істотно впливає на його зміст. Платформа: встановлює типові умови договору; визначає порядок оплати та утримує комісію; може виступати номінальним платіжним агентом; запроваджує внутрішні механізми санкцій та блокування акаунтів.

Таким чином, виникає своєрідна «трикутна» модель правовідносин, у якій свобода договору фрілансера та замовника істотно обмежується регламентами платформи.

Фріланс-договори на міжнародних платформах укладаються виключно в електронній формі, шляхом приєднання до умов платформи та акцепту конкретної пропозиції. Такий механізм відповідає концепції договорів приєднання.

Електронна форма договору передбачає: ідентифікацію сторін через облікові записи; використання електронних повідомлень як способу вираження волі; фіксацію умов договору в цифровому середовищі.

З точки зору українського цивільного права, електронна форма договору визнається рівнозначною письмовій за умови дотримання вимог законодавства про електронні правочини. Водночас у міжнародному аспекті постає питання визнання електронного договору доказом у разі судового спору.

Однією з ключових проблем є визначення застосовного права до фріланс-договорів, укладених між сторонами з різних держав. Як правило, платформи прямо передбачають застосування права певної юрисдикції (частіше за все – права США або Англії та Уельсу).

Такий підхід ґрунтується на принципі автономії волі сторін, однак на практиці фрілансер часто не має реальної можливості впливати на вибір застосовного права. Це може призводити до дисбалансу довірливих прав та обов'язків.

Щодо вирішення спорів, платформи зазвичай встановлюють: внутрішні процедури медіації або арбітражу; обмеження доступу до на-

ціональних судів; обов'язковість альтернативних способів вирішення спорів.

З точки зору захисту приватних прав фрілансера такі положення потребують критичної оцінки, особливо у контексті доступу до правосуддя.

Захист прав фрілансера та замовника у межах міжнародних платформ має свої особливості. Основними ризиками для фрілансера є: одностороння зміна правил платформи; блокування акаунту без належного обґрунтування; затримка або втрата винагороди.

Для замовника ризики пов'язані з неналежним виконанням зобов'язань та складністю притягнення фрілансера до відповідальності у транскордонному контексті. У цьому зв'язку особливого значення набуває розвиток договірних механізмів забезпечення виконання зобов'язань, а також удосконалення правового статусу платформ як учасників приватноправових відносин.

Отже, укладення фріланс-договорів на міжнародних платформах є складним приватноправовим явищем, що поєднує елементи договірного, міжнародного приватного та цифрового права. Фріланс-договір за своєю природою є цивільно-правовим договором, однак специфіка платформи як посередника істотно впливає на автономію волі сторін.

Основними правовими особливостями таких договорів є їх електронна форма, стандартизованість умов, транскордонний характер та складність захисту прав сторін. У зв'язку з цим обґрунтованою є необхідність подальшого наукового осмислення фріланс-договорів та розроблення підходів до їх правового регулювання, зокрема в українському приватному праві, з урахуванням європейських та міжнародних тенденцій.

Токарева Віра Олександрівна
кандидатка юридичних наук, доцентка
кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Поряд із питанням прав на цифрову ідентичність тісно пов'язано питання визнання права на персональні дані фізичної особи.

Погляди на користь визнання права власності на персональні дані набули поширення через скандали, обумовлені політичними перегонами Д. Трампа та BREXIT. Так, колишня співробітниця компанії Cambridge Analytica, Б. Кайзер заснувала громадську організацію, яка підіймає обізнаність суспільства та просуває ідеї визнання персональних даних об'єктами права власності [1]. Правозахисниця у своїх виступах наголошує на необхідності забезпечення балансу приватних та публічних інтересів для ефективного розвитку охорони здоров'я та винайденню нових лікарських медикаментів, проведення досліджень та випробувань, що вимагає збір та обробку персональних даних. Водночас суб'єкти даних мають право знати мету, цілі обробки даних тощо. Наразі визнання персональних даних об'єктами права власності, яке б давало фізичним особам право власності над своїми персональними даними, ще не отримало прямого правового закріплення в законодавстві, хоча визнається за персональними даними їх мінова властивість. Як слушно зазначає Н. Ю. Голубєва, персональні дані вже давно стали «Інтернет-валютою» [2, с. 4]. Обґрунтовують позицію доцільності визнання персональних даних об'єктами права власності: К. Г. Некіт [3, с. 57], П. Джеркус [4], Дж. Ріттер [5, с. 220]. Як зазначають, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova [6, с. 5], що данні особи, які складають цифрову особистість за її життя, якщо не відбулося втрати тілесності, належать самій людині після її смерті – правонаступникам у вигляді цифрової спадщини.

Означений підхід ґрунтується на обставині, що платформи використовують персональні дані з комерційною метою, що припускає можливість визнання мінової цінності за персональними даними, які надаються користувачем. Як свідчать соціологічні опитування, закріплення можливості за користувачами здійснення контролю за даними сприяло б створенню середовища довіри між користувачами та плат-

формами [7, с. 22]. Надані дані можуть отримати певний грошовий вираз залежно від того, наскільки вони є корисними. Адже будь-яка послуга в мережі «Інтернет» як платна, так і безоплатна, надається за певну зустрічну дію – надання персональних даних користувачем. Тому висувається теза про надання особам права обирати чи розраховуватися грошовими коштами, чи персональними даними за послуги в мережі.

Поряд із вищевикладеною позицією, в юридичній літературі існує підхід, що заперечує ідею виключного права власності на персональні дані. Серед противників можна назвати Дж. Дрексла [8], який стверджує, що не існує концепції, яка б обґрунтувала право власності на персональні дані.

С. Делакура піддає критиці право власності на персональні дані, надалі пропонує концепцію трасту даних, який може працювати та функціонувати лише в разі, якщо засновник є власником трастових активів. Науковець також наполягає на відмові від концепції права власності на персональні дані фізичної особи, застерігаючи, що таке твердження не виключає права власності на компанію, що збирає та обробляє персональні дані [9, с. 6].

Позиція обґрунтовується в науці досить широкою концепцією персональних даних відповідно до Регламенту ЄС 2016/67, яка вимагає від контролерів оцінювання чи може інформація безпосередньо або опосередковано ідентифікувати особу в сукупності з іншими даними [5, с. 220].

Опоненти визнання права власності на персональні дані стверджують [4], що передбачений у законодавстві ЄС підхід базується на правовому регулюванні саме «доступу» до персональних даних, який відображений в Європейській стратегії для даних 2020 [10] та Білій книзі ЄС про ШІ [11]. Означений підхід базується на ідеї права доступу та управління цифровою ідентичністю. Крім того, також спостерігається тенденція закріплення права на здійснення контролю за персональними даними та закріплення права на перенесення даних у Регламенті ЄС 2016/679.

За ст. 15 Регламенту ЄС 2016/679 передбачається саме право доступу до персональних даних, яке дозволяє здійснювати інші права суб'єктів даних як право виправлення первинних даних та результатів профілювання, прав на видалення, право на отримання компенсації за збитки та звернення до третіх осіб, отримувачів персональних

даних, у разі їх передання контролером. На користь «доступу» до даних свідчить також ч. ст. 15 Регламенту ЄС 2016/679, яка передбачає обов'язок контролера надати саме копію персональних даних, які обробляються.

Означені твердження підкріплюються розвитком технологій Web 3 на платформі блокчейн та розподільних реєстрів, які сприяють розробці технології децентралізованої цифрової ідентичності, яка має надати право доступу до єдиної цифрової ідентичності, право контролювати доступ до даних та забезпечити право переносити дані з однієї платформи на іншу [12]. Слід взяти до уваги, що цифрова ідентичність (у широкому розумінні) формується не лише в інформаційних системах приватних компаній, а й внаслідок збору та обробки персональних даних, профілювання, соціального рейтингу та автоматизованої обробки, збору даних з камер віддаленої біометричної ідентифікації, акаунтів (профайлів) в інформаційних системах державних та правоохоронних органів, акаунтів у державних системах охорони здоров'я, які являють публічний інтерес.

З урахуванням викладеного, можна говорити про право на цифрову ідентичність, як особисте немайнове право, обумовлене розвитком технологій, яке належить кожній фізичній особі, є комплексним за своєю структурою і складається з права на визнання цифрової ідентичності, право перешкоджати будь-якому спотворенню та посяганню на цифрову ідентичність, яке може завдати шкоди фізичній особі.

Враховуючи викладене, в сучасних умовах акаунти в соціальних мережах, електронна пошта із активним профілем, реєстрація на сайтах для отримання доступу є невід'ємною складовою користування всіма благами сучасного цифрового суспільства, невідворотним стає формування категорії цифрової ідентичності фізичної особи в мережі «Інтернет». Сучасний розвиток та поширення використання інформаційних технологій у суспільстві дозволяє говорити про цифрову ідентичність як систему даних про особу, представлену в цифровій формі, з використанням якої особа вступає у правовідносини, здійснює права та набуває обов'язки в мережі. Така цифрова ідентичність представляє та діє завдяки фізичній особі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cambridge Analytica Whistleblower, Brittany Kaiser. Oxford Union. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AgBHfmf2JhQ>

2. Голубєва Н. Ю. Порядок укладення договорів в електронній формі за законодавством України. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 150-річчя від дня народження Є. В. Васьковського (8 квітня 2016 р.) / уклад.: І. В. Андронов, Н. В. Волкова, О. В. Сатановська. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 3-10.
3. Некіт К. Г. Персональні дані та індустріальні дані як об'єкти права власності: оцінка перспектив. *Часопис цивілістики*. 2020. № 36. С. 57-64.
4. Jurcys P. Personal Data Ownership 23.07.2020. URL: <https://towardsdatascience.com/personal-data-ownership-f3b62e6ed07d>
5. Ritter J., Mayer A. Regulating data as property: a new construct for moving forward. *Duke Law & Technology Review*. 2018. № 16. P. 220-277. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/dltr/vol16/iss1/7/>
6. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цифрова людина, цифрова особа та цифрова особистість: до проблеми співвідношення. *Часопис цивілістики*. 2023. № 49. С. 5-13.
7. Prince C. Do Consumers Want to Control their Personal Data? Empirical Evidence. *International Journal of Human- Computer Studies*. 2018. № 110. P. 21-32.
8. Drexl J., Hilty R., Desautettes L. Data Ownership and Access to Data. URL: <http://www.ip.mpg.de/en/link/positionpaper-data-2016-08-16.html>
9. Delacroix S., Lawrence N. Bottom-Up Data Trusts: Disturbing the 'One Size Fits All' Approach to Data Governance. *International Data Privacy Law*. October 12, 2018. P. 1-43. URL: <https://ssrn.com/abstract=3265315>
10. European Strategy for Data 19.02.2020 European Commission 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0066>
11. White Paper on Artificial Intelligence A European approach to excellence and trust European Commission. 19.2.2020 COM(2020)65. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf
12. Johnson A. Aug 30, 2022, Digital Identities Will Change. The Nature of Online Reputation URL: <https://www.forbes.com/sites/alastairjohnson/2022/08/30/digital-identities-will-change-the-nature-of-online-reputation/?sh=4f43673b584a>

*Фірчук Василь Русланович,
аспірант 4 курсу кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики Міжнародного
гуманітарного університету*

ДОГОВІР БУДІВЕЛЬНОГО ПІДРЯДУ В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНЕ ЯДРО, ВИКЛИКИ ДИНАМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Договір будівельного підяду в умовах сьогодення виступає не лише класичним приватноправовим інструментом оформлення відносин між замовником і підрядником, а й одним із ключових юридичних механізмів, через який опосередковується розвиток держави, її економічної інфраструктури та простору життєдіяльності суспільства. Будівництво традиційно належить до базових секторів національної економіки: саме у цій сфері створюються та оновлюються об'єкти житлового фонду, промислові й логістичні комплекси, транспортна інфраструктура, заклади освіти й охорони здоров'я, адміністративні будівлі та інші споруди, необхідні для функціонування публічної влади й бізнесу.

Будівельні підприємства як активні учасники господарського обороту виконують багатовимірну роль. Вони не обмежуються виробництвом матеріального результату у вигляді завершених об'єктів будівництва, а формують істотну частку ринку праці, забезпечуючи зайнятість як висококваліфікованих фахівців (інженерів, архітекторів, проєктувальників, експертів), так і широкого спектра робітничих професій. Завдяки мультиплікативному ефекту будівництво стимулює розвиток суміжних секторів економіки: виробництва будівельних матеріалів і конструкцій, транспортно-логістичних послуг, інжинірингу, проєктних робіт, науково-технічної діяльності та сервісів, пов'язаних з експлуатацією й обслуговуванням нерухомості.

Не менш важливою є й фіскальна роль будівельних компаній. Вони належать до числа значних платників податків, забезпечуючи стабільні надходження до державного й місцевих бюджетів через сплату податку на прибуток, ПДВ, єдиного соціального внеску, податків із заробітної плати та інших обов'язкових платежів. Зростання обсягів будівництва прямо відображається на можливостях держави фінансувати соціальні, оборонні, інфраструктурні та інвестиційні програми.

У цьому контексті договір будівельного підряду виконує функцію юридичного «каркасу», який забезпечує організаційну і правову визначеність будівельного процесу. Належно сконструйований договір будівельного підряду створює правові передумови для залучення інвестицій у будівництво, для захисту інтересів як замовників, так і підрядників, а відтак – для стабільного розвитку будівельного ринку, що безпосередньо впливає на економічне зростання, соціальну стабільність і добробут населення.

Правове середовище, у якому функціонує договір будівельного підряду в Україні, є багаторівневим та фрагментованим. Воно не обмежується одним чи кількома нормативно-правовими актами, а формує складну систему, в межах якої співіснують норми цивільного, господарського, містобудівного, фінансового, податкового, бюджетного та адміністративного права, а також значний масив технічного регулювання (державні будівельні норми, стандарти, галузеві правила та інструкції). Водночас у цій множині джерел можна виокремити так зване «нормативне ядро», що задає базову приватноправову модель договору будівельного підряду.

До такого ядра, насамперед, належить Цивільний кодекс України, а саме глава 61, яка формулює загальні положення про підряд та спеціальні приписи щодо будівельного підряду, а також затверджені постановою Кабінету Міністрів України №668 Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві. Ці акти у взаємозв'язку визначають конструкцію договору будівельного підряду як окремого цивільно-правового інституту [1, 4].

Інші нормативні масиви – містобудівне законодавство, акти у сфері публічних закупівель, бюджетні та податкові норми, державні будівельні норми, підзаконні акти профільних органів – формують спеціальне регуляторне середовище, яке «нашаровується» на це ядро. Таким чином, договір будівельного підряду перебуває на стику приватноправового регулювання (договір як інструмент автономії волі сторін) і публічно-правових обмежень (вимоги до безпеки, містобудівних процедур, цільового використання бюджетних коштів тощо) [2, 3].

Водночас очевидним є те, що «нормативне ядро» договору будівельного підряду змінювалося значно повільніше, ніж реальний стан будівельної галузі. Від часу ухвалення відповідних положень Цивільного кодексу України та Загальних умов минуло майже два десятиліт-

тя. За цей період будівельний ринок зазнав радикальних трансформацій: змінилися організаційні моделі реалізації проєктів, поширилися складні інвестиційні та девелоперські схеми, сформувалися нові підходи до управління будівельними ризиками, запроваджено цифрові технології проєктування й управління. В умовах воєнного стану додатково виникла потреба в оперативному відновленні зруйнованої інфраструктури, що зумовило появу спеціальних правових режимів і процедур.

Натомість зміни до Цивільного кодексу України у частині регулювання будівельного підяду носили точковий і переважно технічний характер. Із моменту прийняття кодексу до параграфу, присвяченого будівельному підяду, фактично було внесено лише один суттєвий блок змін, тоді як Загальні умови оновлювалися декілька разів, але без радикального перегляду їх концептуальної моделі [1, 4]. Це призвело до ситуації, коли договір будівельного підяду формально ґрунтується на відносно стабільній цивільно-правовій конструкції, але реалізується у правовому середовищі, яке інтенсивно змінюється та ускладнюється під впливом нових спеціальних приписів.

Наслідком такої диспропорції стала поява низки системних проблем. По-перше, відчутною є фрагментарність регулювання: загальні цивільні норми не завжди узгоджуються зі спеціальними публічно-правовими вимогами, а технічні стандарти, будівельні норми й містобудівні документи фактично впливають на зміст договірних зобов'язань, хоча формально належать до інших галузей права. По-друге, у практиці часто виникають колізії між положеннями договору будівельного підяду, укладеного відповідно до Цивільного кодексу України, та імперативними вимогами законодавства про публічні закупівлі, бюджетної дисципліни чи містобудівного регулювання. По-третє, відсутність оновленої, системно узгодженої моделі будівельного підяду ускладнює розподіл ризиків між сторонами.

У таких умовах особливого значення набуває роль судової практики, передусім практики Верховного Суду. Правові висновки суду виконують функцію своєрідної «зв'язуючої ланки» між відносно статичним цивільно-правовим ядром і динамічним масивом спеціального регулювання. Через тлумачення норм та оцінку конкретних спорів Верховний Суд вибудовує ієрархію між загальними та спеціальними приписами, визначає місце будівельних норм і стандартів у структурі договірних зобов'язань, формує критерії розмежування істотних та

неістотних порушень договору, підходи до кваліфікації дефектів як прихованих або явних, затримки виконання робіт або зміни вартості ресурсів.

Отже, практика Верховного Суду не підмінюючи собою законодавче регулювання виконує важливу системоутворюючу функцію: вона дозволяє зберігати відносну цілісність правового регулювання договору будівельного підряду попри нормативну інерцію базових актів і стрімкі зміни галузевого середовища. У цьому сенсі сучасний стан регулювання будівельного підряду в Україні можна охарактеризувати як функціонування складної багаторівневої конструкції, у якій:

- Цивільний кодекс України задає загальну цивільно-правову модель договору підряду та його будівельного різновиду;
- Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві визначають організаційно-правову архітектуру договірних відносин у сфері капітального будівництва;
- спеціальне законодавство формує технічні, містобудівні, процедурні та фінансові рамки, в межах яких реалізується договір;
- судова практика, насамперед Верховного Суду, забезпечує узгоджене застосування цього масиву норм, долаючи колізії та прогалини.

Разом з тим зазначена модель виявляє потребу в подальшій концептуальній модернізації. З урахуванням масштабних викликів, пов'язаних із післявоєнним відновленням інфраструктури, цифровізацією будівельної галузі, ускладненням інвестиційних схем та підвищенням вимог до безпеки об'єктів, подальший розвиток інституту договору будівельного підряду має ґрунтуватися на оновленні нормативного ядра, узгодженні цивільно-правових конструкцій із сучасними публічно-правовими режимами та глибшій інтеграції доктринальних напрацювань і судової практики в законодавчий процес.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 2003 р. №№ 40-44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про архітектурну діяльність: Закон України від 1999 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
3. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 2011, № 34, ст. 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n390>

4. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві: Постанова КМУ від 01.08.2005 р. № 668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text>

5. Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури: Постанова КМУ від 11.07.2007 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2007-%D0%BF/conv#Text>

*Халдай Ілля Віталійович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ СТЯГНЕННЯ ЗБИТКІВ ЗА НЕВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Для стягнення збитків за невиконання договірних зобов'язань потрібно довести факт порушення, причинно-наслідковий зв'язок та розмір збитків (реальні збитки, упущена вигода). Основними інструментами виступають: неустойка (штраф або пеня, встановлені договором чи законом), відшкодування збитків, і навіть відсотки користування чужими грошовими коштами. Договір визначає, чи можна стягувати збитки та неустойку одночасно, чи лише одне з них, тому важливо чітко прописати умови у договорі.

Особливостями стягнення збитків за порушення договору визначаються: обов'язковий доказ наявності збитків (реальна шкода та втрачена вигода) та причинно-наслідкового зв'язку з порушенням, а також документальне підтвердження; можливість стягнення неустойки, яка може бути заліковою, штрафною (дозволяє стягнути і збитки) або винятковою (виключає відшкодування збитків понад неустойку) [2].

Стосовно стягнення збитків за невиконання договірних зобов'язань в умовах воєнного стану в Україні слід зазначити, що таке стягнення можливе, з урахуванням таких особливостей як: форс-мажор (обставини непереборної сили, пов'язані з бойовими діями) може звільнити від відповідальності, але несплата або непоставка товару все одно оспорується, а процес ускладнюється, вимагаючи чіткої фіксації

фактів порушення та доказів відсутності форс-мажорних обставин, часто зі зверненням до суду. При цьому, претензійний порядок щодо визначення форс-мажору може бути обов'язковим чи рекомендованим етапом.

Починаючи з 24 лютого 2022 року з повномасштабним вторгненням Росії на територію України та запровадженням воєнного стану в Україні [5; 3], життя українців кардинально змінилося, що призвело до унеможливлення, у окремих випадках, виконання або своєчасного виконання більшості договірних зобов'язань.

Принагідно звернути увагу на те, що листом Торгово-промислової палати України від 28 лютого 2022 року № 2024/02.0-7.1, дії РФ проти України, зокрема повномасштабне вторгнення РФ, були визнані актом збройної агресії, що стало підставою для запровадження воєнного стану, а також визнано форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили) для належного та своєчасного здійснення договірних та інших зобов'язань, до дати офіційного звернення воєнного стану [1].

Указане вище рішення ТПП України має загальний характер для всіх учасників цивільних відносин і не вимагає надання окремого індивідуального сертифіката про посвідчення таких обставин як «форс-мажорні обставини».

Однак, Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» все ж таки покладає на ТПП України функцію посвідчення обставин непереборної сили на підставі заяви суб'єкта договірних відносин, коли палата може надати індивідуальний сертифікат виникнення форс-мажорних обставин [4].

Звертаючись до положень ЦК України (стаття 617), узв'язку з виникненням форс-мажорних обставин (надзвичайних та невідворотних обставин) за невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання договірних зобов'язань та умов договорів, сторона договірних відносин – виконавець звільняється від сплати штрафних санкцій (неустойки, штрафу, пені, інфляційних втрат, тощо) [6; 4].

До того ж, звертаючись до положень ЦК України та Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні», то цими нормативними актами визначено, що до ознак форс-мажорних обставин відносять: надзвичайність подій (тобто події нетипові і не піддаються звичайному прогнозуванню); невідворотність наслідків навіть при сумнінній та обережній поведінці сторони договірних відносин; прямий при-

чинно-наслідковий зв'язок між подією та неможливістю виконання конкретного договірних зобов'язання [6].

Звертається увага на те, що при наявності форс-мажорних обставин, виниклих у зв'язку із військовою агресією РФ, веденням бойових дій, перебування у зоні бойових дій або у прифронтових зонах, сторона договірних відносин з метою звільнення від відповідальності за неналежне або несвоєчасне виконання договірних зобов'язань, зобов'язана повідомити іншу сторону договору письмово про неможливість виконати договірні зобов'язання через настання вказаних вище форс-мажорних обставин.

При цьому, як звертається увага на те, що, а ні військові дії, а ні введення воєнного стану самі по собі автоматично не звільняють сторону договірних відносин від цивільної відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань, так як стороні – виконавцю необхідно довести, що саме ці обставини унеможливили виконання договірних зобов'язань, оплату або виконання робіт за конкретним договором.

У судовій практиці, після початку повномасштабного вторгнення та введення в дію воєнного стану, суди вимагають сторону договірних відносин конкретизувати вплив воєнного стану та бойових дій на виконання договірних зобов'язань, так-як одного воєнного стану або положень загального листа ТПП України недостатньо, і, зобов'язаній стороні договірних відносин потрібно довести неможливість виконання зобов'язань саме за конкретним договором та саме у зв'язку з виникненням конкретних форс-мажорних обставин (непереборної дії).

Так, враховуючи воєнний стан, ведення бойових дій, постійний ризик військової агресії РФ проти України, суб'єкти цивільних відносин при укладенні договорів, в умовах договорів включають спеціальні «військові» застереження як частину форс-мажорних обставин, де прямо вказують, що військові дії або воєнний стан визнаються форс-мажорними обставинами, порядок повідомлення контрагента, наслідки (відстрочення, розірвання без штрафів) та документи для підтвердження форс-мажорних обставин (сертифікат ТПП, акти тощо). Практика сучасних цивільних відносин в умовах воєнного стану показує, що сторони договірних відносин почали враховувати сучасні реалії та укладати договори із гнучкими механізмами поновлення виконання зобов'язань після припинення таких обставин, що допомагає знизити протиріччя та юридичні ризики.

Звертається увага, що слід розрізняти звільнення від відповідальності (стаття 617 ЦКУ України); виправдання невиконання у суді за наявності доказів; розірвання або зміну договору на підставі суттєвої зміни обставин (стаття 652 ЦКУ України) [6].

Водночас, зміна місця поставки або відстрочка виконання договірних зобов'язань не звільняють від відповідальності, якщо зобов'язання можна було виконати в іншій формі, у тому числі з використанням альтернативних способів оплати або доставки.

Отже, стягнення збитків за невиконання договірних зобов'язань в умовах воєнного стану можливе, але ускладнене через виникнення форс-мажорних обставин, яким визнано бойові дії та військову агресію РФ проти України, що звільняє від цивільної відповідальності сторону договірних відносин, однак не від самого договірного зобов'язання, вимагаючи фіксацію шкоди, оцінки та судового розгляду, де сторона-порушник доводить причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами та невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором. Необхідно довести, що саме військові дії та агресія РФ проти України завадили суб'єкту цивільних відносин (фізичній або юридичній особі) виконати договірні зобов'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>
2. Огляд судової практики Верховного Суду щодо забезпечення виконання зобов'язань. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2018 року – грудень 2019 року. Верховний суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KGS.pdf
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
4. Про торгово-промислові палати в Україні. Закон України від 2 грудня 1997 року № 671/97-ВР (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-prozaprovadzhennya-voyennogo-stanu-73109>
12. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар : станом на 01 січн. 2023 р. За заг. ред. Харитонova Є. О., Калітенко О. М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.

*Харитонов Євген Олегович,
доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»
Харитонova Олена Іванівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри інтелектуальної
власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська
юридична академія*

ЗАХИСТ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: КОЛІЗІЇ ТА СОЛІДАРНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Під час війни одним з найбільш вразливих компонентів правової системи є права та інтереси приватної особи, котрі можуть зазнавати ураження з боку різноманітних, зазвичай гібридних загроз.

Для того, щоб вірно артикулювати увагу на загрозах та наслідках, про які йдеться, спершу необхідно охарактеризувати базові категорії відповідної проблематики: приватна особа, цивільні права, цивільні інтереси, війна, гібридні загрози.

Далі ми виходимо з того, що «приватна особа» – це, передусім, людина, котра у правовідносинах, що виникають з її ініціативи, виступає як суб'єкт юридично рівний з іншими учасниками правовідносин, не маючи щодо них владних повноважень і не будучи підпорядкованою їм адміністративно. Крім людини до категорії «приватних осіб» (з деякими застереженнями) можуть бути віднесені організації – «юридичні особи приватного права».

Як суб'єкт цивільних правовідносин, приватна особа має цивільні права та інтереси.

Рудольф фон Єринг, визначав суб'єктивне право як «юридично захищений інтерес» [1, с. 327], як владу здійснювати інтереси, що забезпечена і обмежена нормами об'єктивного права. Відтак виникає необхідність з'ясування значення суб'єктивного та об'єктивного розуміння права та інтересу.

У цивілістичній традиції, яка веде початок від римського права, терміном «інтерес» позначається різниця між бажаним і реальним:

«Інтерес – це те, чого мені бракує, і те, що я міг набути» (Д.46.8.13). У такому сенсі поняття «інтерес» виступає категорією об'єктивною. Наразі такий підхід існує у практиці ЄСПЛ [2] та у вітчизняній правовій доктрині: меншою мірою – у приватно-правовій, більшою – у публічно-правовій [3, с. 14-16]. Існує також оцінка інтересу як категорії, що має подвійну сутність, внаслідок чого «в цивільному праві враховуються як об'єктивні, так і суб'єктивні інтереси» [4, с. 23]. Водночас у цивілістиці інтерес розглядають як категорію, радше, суб'єктивну, ніж об'єктивну, що зближає його з суб'єктивним правом.

Враховуючи це, констатуємо, що наразі «обґрунтовані очікування» (можливість отримати щось, яка не реалізувалася) та «інтерес» (прагнення отримати щось) опинилися у різній площині, тоді як «інтерес» та «суб'єктивне право» зазвичай розглядаються, як поняття одного порядку.

Зауважимо, що визначення поняття «інтерес» або «цивільний інтерес» у ЦК України відсутнє. Частина 2 ст. 15 ЦК – обмежується згадкою про те, що «кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства». Таким чином, замість визначення поняття «інтерес» маємо лише вказівку на можливість правового захисту інтересу та формулювання вимоги такого захисту – інтерес має «не суперечити загальним засадам цивільного законодавства».

Порівнюючи інтерес з «цивільним правом» як можливою поведінкою суб'єкта цивільних відносин, що діє у правовому полі, в результаті системного тлумачення норм ЦК України можна дійти висновку, що «інтерес» розуміється в Кодексі, передусім, як категорія суб'єктивна» (ст. 15 – 17, ч. 4 ст. 67, ч. 3 ст. 69, ст. 237, ч. 3 ст. 238, глава 79 ЦК України «Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення»). Водночас, може йтися про «цивільний інтерес у суб'єктивному значенні» та «цивільний інтерес у об'єктивному значенні».

Таким чином, цивільний інтерес відповідно до концепції українського цивільного законодавства – це прагнення, устремління, потреби особи, котрі не визначені законом або угодою сторін, як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх.

При такому розумінні його сутності «інтерес» виступає як категорія, що доповнює категорію «суб'єктивне право», будучи своєрідним вторинним, похідним елементом структури цивільних правовідно-

син. За цієї умови можлива постановка питання про узгодження, протиставлення та конфлікт інтересів тощо.

Вирішення цього питання набуває особливої гостроти в умовах війни, котра за визначенням К. фон Клаузевіца, є, передусім, «актом насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю» [5, с. 8-11], що визначає її характер і значення як джерела гібридних загроз правам та інтересам приватних осіб.

Наразі головним джерелом таких загроз є російсько-українська гібридна війна, поняття якої активно досліджується останнім часом [6].

Характеризуючи цю війну, видання *The Military Balance* у 2015 році запропонувало визначення гібридної війни, як такої, що передбачає (1) використання військових і невійськових засобів у комплексній кампанії, спрямованій на досягнення ефекту несподіванки, захопленні ініціативи та отриманні психологічних та фізичних переваг дипломатичними шляхами; (2) проведення складних та швидких інформаційних, електронних та технологічних операцій; (3) здійснення як прихованих, так і явних військових та розвідувальних дій; (4) здійснення економічного тиску [7].

Дослідники, розглядаючи «гібридну війну» як новітній конфлікт і як форму глобального протистояння, розуміють «гібридну війну у загальному вигляді як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей» [8, с. 19].

Різноманітні гібридні загрози, що створюються при цьому агресором, створюють серйозну небезпеку суб'єктивним правам та інтересам приватної особи.

Така небезпека долається приватною особою за допомогою державної влади, суспільства, в якому вона живе, тощо. Водночас її інтереси є солідарними з інтересами співгромадян, які гуртуються для протистояння «зовнішнім» гібридним загрозам.

Однак у процесі гібридних війн виникають також «внутрішні» загрози правам та інтересам приватної особи, зумовлені необхідністю обмеження приватних прав, аби забезпечити захист інтересів публічних.

Оцінюючи особливості формування, реалізації та розбіжностей приватних і публічних інтересів в умовах війни, скористаємося

у якості методологічної основи диференціації інтересів дихотомією приватне право-публічне право, враховуючи, що тут має місце об'єктивний процес зростання ролі держави.

Відтак виходимо з того, що всю систему суб'єктивних прав із врахуванням інтересів їхніх носіїв можна розділити на публічні та приватні суб'єктивні права, а інтереси – на приватні та публічні. Оскільки останні в умовах війни набувають переважно соціального забарвлення, маємо враховувати доцільність використання категорії «суспільні інтереси», виокремлення якої пов'язане з ідеєю «інтегрального суспільства, в якому протилежні чи суперечливі інтереси не протиставляються один одному, а взаємодіють на партнерській основі. ... суспільний інтерес являє собою гармонізований інтерес публічних і приватних партнерів та може кваліфікуватися як суспільна користь, соціальний ефект від здійснення партнерства в будь-якій сфері права. ... Таке партнерство має ґрунтуватися на засадах принципу пропорційності (*principle of proportionality*), який українською часто перекладають як принцип співрозмірності, і який передбачає співрозмірне обмеження прав та свобод людини для досягнення публічних цілей» [9]. Враховуючи зазначені процеси, тут варто вести мову не про «конфлікт», а про «колізію» публічного і приватного інтересів.

Зауважимо також, що з погляду дихотомії «приватне право – публічне право» індивідуальний, колективний, суспільний тощо інтереси за своєю сутністю є інтересами приватними, тоді як державний, муніципальний, соціальний інтереси є публічними.

Значення згаданої дихотомії інтересів (котрі розуміються тут як суб'єктивна категорія) обумовлюється тим, що характер встановлення або набуття суб'єктивних прав, ступінь свободи дій і залежності від волевиявлення суб'єктів, шляхи та засоби захисту публічних та приватних суб'єктивних прав істотно відрізняються [10, с. 87-88]. У свою чергу, це впливає також і на вибір/ придатність правових засобів залагодження колізії інтересів.

У сфері публічних суб'єктивних прав у випадку колізії інтересів, їх залагодження відбувається, головним чином, шляхом застосування публічно-правових засобів уповноваженими на те органами державної влади та їх посадовими особами.

Що стосується сфери приватних прав, то тут залагодження колізії інтересів може відбуватися за допомогою приватно-правових за-

собів, громадського самоврядування, громадянського суспільства, громадянських об'єднань тощо. При цьому зауважимо, що держава не керує громадянським суспільством, але, якщо вона є правовою державою, зобов'язана забезпечити умови його функціонування і життєдіяльності [11, с. 66], оскільки принцип пріоритетного функціонування громадянського суспільства стосовно державної влади є характерним для генеральної динаміки розвитку сучасної світової цивілізації [12, 13].

На нашу думку, це положення є слушним і для оцінки перспектив закладення правовими засобами колізії приватних та публічних інтересів в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ihering. Geist des romanischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. III. Leipzig, 1865. P. 327.
2. Карнаух Б. П. Правомірні очікування в практиці Європейського суду з прав людини : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12647/1/Karnaukh.pdf>
3. Вінник, О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: Монографія. К., 2003. 352 с.
4. Ткачук А. Л., Дрішлюк А. І. Цивільно-правовий захист охоронюваних законом інтересів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 23.
5. Карл фон Клаузевіц. Природа війни. пер. Руслан Герасимов. Харків: Vivat, 2018.
6. Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. Харків: Право, 2022. № 2 (53). С. 106-119.
7. The Military Balance 2015: website. URL: https://archive.org/details/militarybalance20000unse_d0k7
8. Яворська Г. М., Іжак О. І. Феномен гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017.
9. Хитку межу балансу суспільних і приватних інтересів слід визначати з урахуванням усталених принципів дозволеного правомірного втручання – Голова Верховного Суду України Ярослав Романюк. URL.: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/A3E272EC3B6249C8C2257EF300271D92](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/A3E272EC3B6249C8C2257EF300271D92)
10. Харитонов О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): Монографія . Одеса: Юридична література. 2004. 328 с.
11. Кузнєцова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії. *Право України*. 2014. № 4. С. 63-70.

12. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти. *Право України*, 2014. № 4. С. 55-62.

13. Огляд та ґрунтовний перелік ознак громадянського суспільства див.: Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9-16.

Шайхет Олена Петрівна

*аспірантка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Визначення місця проживання дитини засноване на принципі її найкращих інтересів, із врахуванням віку дитини (з 10 років враховується її думка, з 14 років вона може вирішувати самостійно), стану здоров'я, житлових та матеріальних умов батьків, їхнього ставлення до дитини, а також висновків органів опіки та психологів, що у результаті оформляється договором між батьками чи рішенням суду.

У науковій літературі та СК України визначаються загальні ключові аспекти визначення місця проживання дитини, до яких відносять: вік дитини (до 10 років зазначене питання вирішується батьками; з 10 до 14 років питання вирішується з урахуванням думки дитини; з 14 років дитина може вирішувати самостійно, з ким із батьків проживати); найкращі інтереси дитини (інтереси дитини виступають основним критерієм для суду, і одночасно включає емоційний стан, потреби, стабільність, соціальні зв'язки дитини, зокрема навчальні заклади та коло друзів); умови проживання дитини (суд вивчає житлові умови (наявність кімнати, безпеку) та матеріальне становище батьків (довідки про доходи, тощо)); стан здоров'я (враховується здоров'я дитини та батьків, а також здатність останніх забезпечити необхідний догляд за дитиною); батьківські якості (відношення батьків до дитини, участь кожного з батьків у вихованні дитини, наявність шкідливих навичок, графік роботи батьків, приклади поведінки, тощо) [5].

Звертається увага на те, що питання визначення місця проживання дитини в Україні врегульовані положеннями СК України, зокрема статтями 160, 161. Водночас, положеннями статті 158 СК України визначено принципи врахування інтересів дитини при визначенні місця його проживання [5].

Ключові аспекти визначення місця проживання дитини та нормативно-правове регулювання зазначених питань в Україні вибудовано на принципах захисту прав дитини, які закріплені у Конвенції ООН «Про права дитини» [3], учасником якої серед інших країн є і Україна.

Однак, окрім нормативного врегулювання сімейних відносин стосовно захисту прав дітей, в Україні, починаючи з ще з 2014 року, додалось певна кількість складностей у вирішенні питань щодо визначення місця проживання дітей. Це було обумовлено тим, що з 2014 року певні території України були тимчасово окуповані країною-агресором РФ, зокрема під патронатом та силовою військовою підтримкою РФ було анексовано територію автономної республіки Крим, та на території Луганської та Донецької областей створено незаконні квазі-державні одиниці – Л/ДНР. У зв'язку із зазначеним велика верства населення була вимушена залишити місця свого проживання, своє нерухоме майно та виїхати на території, підконтрольні Україні, і отримати статус внутрішньо-переміщених осіб. Під час такого переміщення багато сімей були розділені, то-як один з батьків з дитиною виїхали з окупованої території, а інший з батьків вимушено залишився з тих чи інших причин.

Ще більше проблем щодо захисту прав дітей та визначення їх місця проживання з'явилося після повномасштабного вторгнення військових формувань РФ у лютому 2022 року на територію України, під час якого було тимчасово окуповано певна кількість територій, а країна-агресор вчиняючи протиправні дії, вивезла велику кількість українських сімей з дітьми на територію РФ. Починаючи з лютого 2022 року, по всій території України було введено у дію військовий стан.

Як вже зазначалось, положеннями статті 160 СК України визначено, що «місце проживання дитини до 10 років визначається за згодою батьків, а у разі, якщо батьки дитини не дійшли згоди стосовно питання з ким залишиться дитина, вирішення цього питання може бути передано на розгляд органу опіки та піклування або суду» [1. С. 124-126]. У свою чергу, суд розглядаючи справи стосовно визначення

місця проживання дитини, особливо в умовах військового стану, враховує певні важливі аспекти, такі як ставлення кожного з батьків до виконання своїх батьківських обов'язків щодо дитини, прихильність дитини до одного з батьків, його вік, стан здоров'я, а також безпеку дитини [3].

Важливо відзначити, що право на проживання з дитиною є рівним для кожного з батьків, незалежно від їхнього соціального статусу чи національності. У справах такого типу суди також часто посиляються на положення статті 162 СК України, якою визначено можливість повернути дитину, якщо її місце проживання було змінено без згоди іншого з батьків, наприклад, шляхом викрадення, що доволі багато разів відбувалось та відбувається з 2022 року, коли РФ насильно, без згоди, переміщає сім'ї з дітьми на свою територію[5].

Крім того, принагідно звернути увагу на те, що у разі запровадження надзвичайного чи військового стану визначення місця проживання дитини може бути підставою для перетину державного кордону України. Це питання є актуальним і важливим, особливо в умовах війни, коли багато родин змушені евакуюватися або шукати безпечні умови проживання за межами країни.

Згідно з українським законодавством, при запровадженні надзвичайного чи військового стану є спеціальні положення, які регулюють виїзд громадян за кордон, особливо коли йдеться про дітей.

При вирішенні питання щодо визначення місця проживання дитини під час військового стану, насамперед враховується саме безпека дитини, тобто оцінюється та розглядається: наявність загроз для життя та здоров'я дитини на певній території; можливість забезпечення базових потреб дитини (їжа, медичне обслуговування, освіта); здійснення переміщення та евакуації, тобто у разі нагальної необхідності батьки мають право приймати рішення про тимчасове внутрішнє переміщення дитини на територію, яка є безпечнішою (внутрішня міграція по території України, або евакуація на територію зарубіжних країн).

Водночас, факт проживання дитини за межами України, у разі вирішення спірного питання між батьками щодо визначення місця проживання дитини, не перешкоджає розгляду справ зазначеної категорії в суді. При цьому, звертається увага на те, що відповідно до рішення Верховного Суду України: «повернення дитини на територію України не є необхідною умовою для розгляду спору про визначення його міс-

ця проживання, а також не є підставою для відмови у позові. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам, що дає батькам можливість вирішувати питання стосовно визначення місця проживання дитини, навіть якщо вона тимчасово перебуває за межами України» [4].

Таким чином, вирішуючи спори стосовно визначення місця проживання неповнолітньої особи, особливо в умовах воєнного стану, суд звертає особливу увагу перш за все на безпеку неповнолітньої особи, особливо у разі, якщо вона проживає з батьками, а бо з одним із батьків у районах які наближені до районів де ведуться бойові дії, на виховання неповнолітніх осіб у сім'ї, яке батьками має спрямовуватися на розвиток особистості неповнолітньої особи, повагу прав, свобод людини, мови, національних історичних та культурних цінностей, підготовку дитини до свідомого життя у сучасному суспільстві у дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності.

Як зазначається у нормативних актах, у разі вирішення спорів стосовно місця проживання неповнолітньої особи віком до чотирнадцяти років визначається органом опіки та піклування або судом. Суд зазначає, що неповнолітня особа є суб'єктом права та, незважаючи на вік та неповну цивільну дієздатність, має певні права. Одним із основних прав неповнолітньої особи є право висловлювати свою думку стосовно її життя. Отже, суд прислухається до неповнолітніх осіб, до їхньої думки та гарантує захист їх інтересів. Належна увага має приділятися поглядам та думці дитини відповідно до її віку та зрілості.

В умовах воєнного стану суди продовжують функціонувати та здійснювати правосуддя. Яких-небудь істотних відступів від правових позицій, викладених у постановках Верховного суду України, у контексті сімейного права і вирішення спорів між подружжям стосовно неповнолітніх осіб, у тому числі щодо визначення їх місця проживання, вказаний судовий орган не зробив. До того ж Верховний суд України підтримує і затверджує позицію щодо необхідності урахування думки неповнолітньої особи при встановленні її місця проживання, особливо в умовах воєнного стану з урахуванням визначення безпечного середовища для неповнолітньої особи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аніщенко К. М. Засади визначення місця проживання дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 124–126.

2. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Постанова Верховного Суду України від 18.03.2019 року у справі № 215/4452/16-ц (провадження № 61-1145св19). URL: https://protocol.ua/amp/ua/postanova_ktss_vp_vid_18_03_2019_roku_u_spravi_215_4452_16_ts/
4. Постанова Верховного Суду України від 25.09.2024 № 601/3448/23 (61-10316св24) // URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/122252906>
5. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар : станом на 01 січн. 2025 р. / Харитонов Є. О., Харитонova О. І. та інші. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонova Є. О., докт. юрид. наук, проф. Сафончик О. І.: Норма права, 2025. 432 с.

*Шамота Олександр Володимирович,
доктор філософії в галузі права, асистент
кафедри цивільного права Національного
університету «Одеська юридична академія»*

ЗАХИСТ ВІД ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї: ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ

Гендерно зумовлене насильство це серйозне правопорушення, корені якого лежать у структурній нерівності, патріархальних стереотипах та прагненні до контролю. Воно проявляється у фізичній, психологічній, економічній та сексуальній формах. Особливістю поточного періоду є посилення цієї проблеми через повномасштабну війну. Тиск на сім'ї, відсутність роботи, постійний стрес, розлучення через мобілізацію – все це є факторами ризику. На тимчасово окупованих територіях та в зонах бойових дій ситуація критична: жертви позбавлені доступу до зв'язку, безпечних притулків та навіть можливості повідомити про злочин. Захист прав жінок в умовах конфлікту стає тестом на життєздатність правової системи.

Засобом реагування на цю загрозу є Стамбульська конвенція, яку Україна ратифікувала у 2022 році [1]. Це не просто формальність. Конвенція пропонує цілісну чотиристовпну стратегію:

- Запобігання (через освіту та зміну стереотипів).
- Захист потерпілих (кризові центри, гарячі лінії).
- Переслідування винних (ефективне розслідування).
- Комплексні політики (координація всіх державних інституцій).

Крім того, практика Європейського суду з прав людини чітко встановила, що держава несе позитивний обов'язок не лише покарати злочинця, але й вжити всіх належних заходів для запобігання насильству та захисту життя і гідності жінки. Ігнорування заяв потерпілих або неефективне розслідування – це самостійне порушення державою Європейської конвенції з прав людини[2].

Україна має розвинену законодавчу базу для протидії. Окрім кримінальної відповідальності за домашнє насильство, ключовими інноваціями стали:

- Обмежувальні заходи (територіальне обмеження). Це інструмент для негайного відокремлення агресора від жертви, без очікування вироку суду. Його ефективність залежить від швидкості судового рішення та справжнього контролю за його виконанням.
- Електронний браслет. Технологія, що підвищує безпеку жертви та допомагає моніторити дотримання заборони наблизитися.
- Кримінально-правові заходи: Кваліфікація домашнього насильства (ст. 126-1 Кримінального кодексу України)[3].

Однак ми стикаємося з низкою системних проблем:

- Низька довіра до системи. Жертви часто не звертаються до поліції через страх, сором, економічну залежність від агресора або небажання «руйнувати сім'ю».
- Недосконала інституційна взаємодія. Поліція, соціальні служби, суди та лікарні часто працюють у інформаційних вакуумах.
- Дефіцит ресурсів. Мережа кризових центрів та притулків нерівномірно розподілена по країні, а їхні потужності перевантажені, особливо через масове внутрішнє переміщення людей.
- Судові затримки та стереотипи. Процедури можуть затягуватися, а в судах ще можна зустріти архаїчні погляди, що мінімізують серйозність домашнього насильства.

Для підвищення ефективності правового захисту необхідні системні кроки:

1. Принцип «Єдиного вікна»: Розвиток скоординованого міжвідомчого підходу. Потерпіла повинна отримати доступ до поліцейського, соціального працівника, психолога та юриста через одну контактну точку.

2. Інвестиції в інфраструктуру захисту: Збільшення фінансування та географічного охоплення мережі спеціалізованих служб, підготовка кваліфікованих фахівців.

3. Судова та поліцейська спеціалізація: Впровадження підвищення кваліфікації для суддів та слідчих у сфері гендерно-чутливого правосуддя, створення спеціалізованих підрозділів.

4. Технології на службі безпеки: Масштабування використання електронних браслетів та розвиток дистанційних сервісів для отримання допомоги та подачі заяв в умовах війни.

5. Профілактика та нульова толерантність: Масштабні інформаційні кампанії, спрямовані на зміну суспільних установ, впровадження гендерної освіти зі шкільної лави.

Ефективність правових механізмів захисту від насильства вимірюється не кількістю прийнятих законів, а реальним рівнем безпеки подружжя. Наявність такого прогресивного інструменту, як Стамбульська конвенція, – це потужний орієнтир. Наше завдання зараз – наповнити її норми живим змістом через:

- Ефективну координацію усіх ланок системи.
- Необхідне фінансування служб допомоги.
- Непохитну послідовність у застосуванні законів.
- Постійну роботу з подолання суспільних стереотипів.

У протидії гендерно зумовленому насильству в умовах війни ми захищаємо не лише конкретних чоловіків та жінок, але й основи громадянського миру та соціальної стійкості України в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) // Офіційний вісник України. – 2022. – № 55.

2. Практика Європейського суду з прав людини у справах про насильство в сім'ї (*Opuz v. Turkey, Talon v. Turkey, Bevacqua and S. v. Bulgaria*)

3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

*Швець Михайло Олександрович,
аспірант Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

Сучасною світовою тенденцією для подолання змін клімату та забезпечення енергетичної безпеки держав стає запровадження так званої «зеленої» енергетики. Окрім того, зацікавленість інвесторів вкладати свої ресурси для розвитку «зеленої» енергетики постійно зростає, оскільки при ефективному провадженні та розвитку державами «зеленої енергетики» забезпечується отримання електроенергії та тепла з відновлюваних джерел, підвищення рівня енергетичної незалежності держави, зменшується кількість шкідливих викидів, здійснюється стимулювання економічного зростання через створення нових робочих місць та модернізацію енергосистеми, відмічається сталий розвиток країни шляхом використання невичерпних ресурсів, таких як сонце, вітер, вода.

Наша держава не стоїть осторонь стосовно новітніх енергетичних процесів. Так, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян[1]. А отже, покращення стану довкілля, а також українських енергетичних можливостей – цілком відповідає національним інтересам. Тим не менш, існують певні перепони.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 червня 2024 р. № 587-р було схвалено Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року [1] (далі – Національний план з енергетики та клімату), що має на меті запровадження «зеленої» енергетики в тому числі, а також Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року та плану заходів з його виконання, що затверджений Розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 761-р [2]. Однак в законодавстві нашої держави існують певні недоліки, які поки що не сприяють повноцінній реалізації згаданих вище планів та повноцінному правовому регулюванню «зеленої» енергетики.

Так, на сьогодні законодавче визначення «зелена» енергетика відсутнє. Хоча, дане поняття вже активно використовується в засобах масової інформації, а також представниками вищих посадових осіб органів державної влади України.

У Національному плані з енергетики та клімату[2] визначено, що «Україна має розвинену систему законодавства і регулювання». З даною тезою можна погодитись, адже дійсно, в Україні існує велика законодавча база, що регулює питання енергетики та клімату серед яких Закони України: «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV; «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року № 1391-XIV; «Про основні засади державної кліматичної політики» від 8 жовтня 2024 року № 3991-IX тощо[3]. Проте, в жодному нормативно-правовому акті невизначено поняття «зелена» енергетика, що свідчить про те, що законодавчо розвинена система є, але якість її потребує вдосконалення. Відсутність поняття «зеленої» енергетики призводить до того, що в Україні існують проблеми з правовим регулюванням «екологічних (зелених) інвестицій», адже дане поняття також не визначено в законодавстві. На нашу думку, лише при належному й детальному правовому регулюванні конкретного виду інвестицій (в даному випадку поняття «екологічних (зелених) інвестицій») і можливо досягти ефективної практичної реалізації та застосування.

Для кращого розуміння предмету дослідження варто акцентувати увагу на тому, що є «зеленою» енергетикою та чим вона відрізняється від нині наявної «традиційної». «Традиційна» енергетика побудована на невідновлювальних джерелах – це вугілля, природний газ, нафта, торф, уран (використовується в ядерному паливі). «Зелена» енергетика – це система виробництва електроенергії та тепла з відновлюваних джерел, які мають мінімальний вплив на навколишнє середовище. До таких джерел належать сонячна, вітрова, гідроенергетика, біоенергетика та геотермальна енергія[4].

Подібні ознаки «зеленої» енергетики можна зустріти в наукових дослідженнях українських вчених. Так, О. О. Зеленько зазначає, що під «зеленою» енергією розуміють невичерпні джерела енергії, що наразі існують в природі та розширює компоненти «зеленої» енергетики – включаючи енергію води, геотермальну енергію (теплову енергію, що знаходиться у надрах землі), сонячну енергію, енергію вітру, енергію хвиль, енергію водню, біоенергетику (використання відходів) [5, с.62-64].

Отже, з перерахованих вище визначень можна дійти висновку, що характерними ознаками «зеленої» енергетики в порівнянні з «традиційною» енергетикою є її невичерпність та відновлюваність.

Аналізуючи Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV можна знайти поняття «відновлювальні джерела енергії» в абзаці 8 частини 1 статті 1, де визначено, що відновлювальні джерела енергії – це відновлювані невикопні джерела енергії, а саме енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів[6]. Таким чином, враховуючи складові поняття «відновлювальні джерела енергії» та складові перерахованих вище понять «зелена» енергетика», то можемо дійти висновку, що ці поняття тотожні.

Не менш важливим напрямком роботи для запровадження «зеленої» енергетики в Україні є не тільки зміни та покращення законодавства, що регулюють енергетику та клімат, але й впровадження змін в інвестиційному законодавстві. Так, відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року № 1560-XII (далі – Закон «Про інвестиційну діяльність»), в результаті вкладення інвестицій може бути досягнуто екологічного ефекту, а не (або) тільки прибутку (доходу)[7]. Окрім того, в Національній економічній стратегії України на період до 2030 року, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. №179 зазначено, що декарбонізація економіки, що включає в собі розвиток відновлюваних джерел енергії є одним із головним напрямків національної економічної політики [8], що тільки підкреслює важливість пошуку економічних ресурсів для досягнення цієї мети, а саме інвестиції є тим інструментом за допомогою яких можна досягнути бажаного результату.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що прагнення в розвитку «зеленої» енергетики зумовлює державу розвивати екологічне (зелене) інвестування та інвестиційну діяльність в цілому. Однак в Законі України «Про інвестиційну діяльність» досі не визначено поняття «екологічні (зелені) інвестиції», «екологічний інвестиційний проєкт»[9, с.69].

Підсумовуючи, слід відмітити, що перспективи запровадження «зеленої» енергетики в Україні прямо залежать від вдосконалення

не тільки екологічного та кліматичного законодавства в Україні, а й інвестиційного законодавства, адже інвестиції є інструментом залучення ресурсів для реалізації «зеленого» курсу, що супроводжується інтеграцією «зеленої» енергетики в державі. Враховуючи це, чим краще держава модернізує інвестиційне законодавство України, тим швидше та якісніше відбудеться запровадження «зеленої» енергетики всередині держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 № 587-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/587-2024-%D1%80>
2. Про затвердження Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року та плану заходів з його виконання : Розпорядження Кабінету Міністрів України; План від 13.08.2024 № 761-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/761-2024-%D1%80>
3. База даних «Законодавство України» країни. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
4. «Зелена» енергетика. Веб-сайт *UkraineInvest*. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/incentives/green-energy/>
5. Зеленько О. О. Зелена енергетика: її складові та фактори розвитку в світовій економіці. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Економіка»*, 2021. Вип. №19. С.60-70. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/economics/article/view/3676>
6. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555-15>
7. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1560-12>
8. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/179-2021-%D0%BF>
9. Швець М. О., Журавель А. В. Конституційно-правові засади екологічних інвестицій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. №4. С.66-72.

Шовкун Кристина Ігорівна

*аспірантка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стрімкий розвиток цифрових технологій, зокрема систем штучного інтелекту (далі – ШІ), зумовлює істотні трансформації у сфері приватно-правових відносин. ШІ дедалі активніше використовується у договірній діяльності, електронній комерції, фінансових послугах, інтелектуальній діяльності, а також у процесах прийняття рішень, що мають юридично значимі наслідки. У зв'язку з цим постає питання: яке місце займає штучний інтелект у системі об'єктів цивільного права та якою є його правова природа?

Відсутність у національному законодавстві України чіткого визначення ШІ як цивільно-правової категорії зумовлює потребу в науковому осмисленні цього феномена з позицій цивілістичної доктрини, з урахуванням зарубіжного досвіду та сучасних концепцій приватного права.

У технічному та міждисциплінарному сенсі штучний інтелект зазвичай визначається як сукупність програмних рішень, здатних імітувати когнітивні функції людини, зокрема навчання, аналіз, прогнозування та ухвалення рішень. Проте для цілей цивільного права таке визначення є недостатнім, оскільки не відображає юридично значимих характеристик ШІ.

У правовому аспекті ШІ доцільно розглядати не як абстрактну технологію, а як об'єктивовану форму результату людської діяльності, яка залучається до цивільного обороту. Саме можливість участі ШІ у майнових та пов'язаних з ними немайнових відносинах надає підстави для його включення до предмета цивільно-правового регулювання.

З огляду на це, у цивілістичному розумінні штучний інтелект може бути визначений як створена людиною цифрова система, здатна автономно або напівавтономно виконувати дії, що мають юридичне значення, та бути об'єктом цивільних прав і обов'язків через опосередковану участь суб'єктів права.

Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація та інші матеріальні й нематеріальні блага.

Аналіз цієї норми свідчить, що штучний інтелект не може бути ототожнений із суб'єктом цивільного права, оскільки він не наділений правосуб'єктністю, волею та свідомістю у юридичному сенсі. Водночас ІІ цілком вписується у категорію об'єктів цивільних прав, зокрема, як: програмне забезпечення; складний об'єкт інтелектуальної власності; цифровий актив, що має економічну цінність; інформаційний продукт або система обробки даних.

Таким чином, штучний інтелект посідає комплексне місце у системі об'єктів цивільного права, поєднуючи ознаки як матеріальних, так і нематеріальних благ.

Виділяють кілька основних підходів до визначення правової природи ІІ:

по-перше, ІІ як річ або складна річ: згідно з цим підходом системи штучного інтелекту розглядаються як різновид речей або складних речей, що включають апаратні та програмні компоненти; такий підхід має прикладне значення у відносинах власності, користування, відчуження та відповідальності за шкоду, заподіяну функціонуванням ІІ, однак цей підхід є обмеженим, оскільки не враховує автономність поведінки ІІ та його здатність до самонавчання;

по-друге, ІІ як об'єкт права інтелектуальної власності: у межах цього підходу ІІ розглядається як результат інтелектуальної діяльності людини, на який поширюється режим авторського права або суміжних прав; особливу дискусію викликає питання правового режиму результатів, створених за участю або за допомогою ІІ, зокрема щодо авторства та належності майнових прав;

по-третє, ІІ як особливий (*sui generis*) об'єкт цивільного права: це найбільш перспективний підхід, згідно з яким штучний інтелект визнається особливим об'єктом цивільного права, що потребує спеціального правового режиму. Такий режим має враховувати: автономність функціонування ІІ; ризиковий характер його використання; опосередковану участь людини (розробника, власника, користувача); необхідність забезпечення балансу приватних і публічних інтересів.

Розгляд штучного інтелекту як об'єкта цивільного права має принципове значення для вирішення низки практичних і теоретичних питань, зокрема:

- визначення суб'єктів відповідальності за шкоду, заподіяну ШІ;
- регулювання договірних відносин щодо створення, використання та передачі ШІ;
- захисту прав інтелектуальної власності;
- формування правового режиму даних, що використовуються та генеруються ШІ.

Зазначене створює передумови для подальшого розвитку цивільного законодавства України у контексті європейської інтеграції та гармонізації з правом ЄС.

Отже, штучний інтелект є складним, багатовимірним явищем, яке не може бути зведене до традиційних категорій цивільного права без урахування його технологічних і функціональних особливостей. У цивільно-правовому вимірі ШІ доцільно розглядати виключно як об'єкт правового регулювання, а не як суб'єкт права.

Правова природа штучного інтелекту характеризується комплексністю та потребує формування спеціального правового режиму, який би забезпечував ефективне регулювання приватно-правових відносин за участю ШІ, належний захист прав учасників цивільного обороту та правову визначеність у цифрову епоху.

Наукове видання

**ШЕРЕШЕВСЬКІ ЦИВІЛІСТИЧНІ ЧИТАННЯ:
ЗАХИСТ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської наукової конференції

*Одеса,
3 грудня 2025 року*

Електронне видання

За загальною редакцією:

*доктора юридичних наук,
професора Євгена Олеговича Харитонова*

Упорядники-укладачі:

*Давидова Ірина Віталівна
Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна
Павлова Вікторія Георгіївна
Лешкова Єлизавета Сергіївна*

Ум-друк. арк. 14,53.
Зам. № 2512-07.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net